T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

KÜRESEL ENERJİ ODAĞI "HAZAR DENİZİ'NİN" JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

UMIDA ISLAMOVA

İSTANBUL, 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

KÜRESEL ENERJİ ODAĞI "HAZAR DENİZİ'NİN" JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

UMIDA ISLAMOVA

Danışman: Doç. Dr. MERAL BALCI

İSTANBUL, 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı / Uluslararası Politik Ekonomi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Umida ISLAMOVA'nın Küresel Enerji Odağı "Hazar Denizi'nin" Jeopolitik Önemi adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...../...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Meral Balcı	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. Arzu Al	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Merve Hazer Yiğit Uyar	

ÖZET

KÜRESEL ENERJİ ODAĞI "HAZAR DENİZİ'NİN" JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu Sovyetler Birliği döneminden başlayarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadar süren ve birçok anlaşmalar yapılmasına rağmen, kesin bir çözüme kavuşturulamayan mesele haline dönüşmüştür. Çözülemeyen mesele haline dönüşen Hazar Denizi'nin sorunlarının başında geleneksel kaynaklar bakımından zengin olması yatmaktadır. Bu önemli karmaşık durum, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununu ortaya çıkarmıştır. Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler arasında bu bölgenin zenginliklerini paylaşmasında ciddi sorunlar yaşanmıştır ve böyle bir durum kıyı devletlerinin Hazar Havza'sında hak ettikleri sınır çizgileri meselesini de gündeme getirmiştir.

Çalışmada Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununun kıyıdaş ülkelere olan etkisi yanında post - kolonyal teorinin sömürgecilik üzerine görüşleri ve SSCB'nin Orta Asya'da yaptığı yayılmacılık politikası ile karşılaştırılarak sorunun asıl nedeninin ne olduğu araştırılmaktadır. Hazar'ın enerji bakımından zengin olması Sovyetler Birliği döneminde Hazar Denizi için söz sahibi ülkelerin SSCB ve İran'ın olmasına rağmen, bu bölge bir otoriter güç olan SSCB tarafından yönetilmiş ve bölge ile ilgili kararlar bu ülke tarafından alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Hazar'ın üzerine karar alıcı devletlerin sayısının çoğalması nedeniyle Hazar Havzası problemleri çözülemeyen bir hal almış, tezde de bu problemler incelenmiştir.

SSCB döneminde kıyı devletlerinin yönetimi, siyaseti, ekonomisi ve birçok alanları "Merkezi" bir bölgeye bağlı olarak yönetilmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında da "Bölgesel Güç" olan Rusya'nın kıyı ülkelerine göre, Hazar Denizi bölgesinde söz sahibi ülke konumunda olduğu akademik belgeler çerçevesinde ortaya konmaktadır. Hazar Denizi'nin Hukuki Statü sorunu Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)[1] bakımından araştırılarak, Hazar'ın BMDHS'ne göre hangi statüye uygun olduğu belirlenmektedir. Küresel dünyanın dijitalleşmesi ile enerji kaynaklarının değerlerinin artması küresel iktidar devletlerinin odağını enerji bakımından zengin olan bölgelere yöneltmiştir. Enerji kaynak bakımından dünya üzerinde önemli paya sahip olan Hazar Denizi, zengin kaynaklara sahip

[1] Tezin bu bölümünden itibaren, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi", kısaltma olarak "BMDHS" şeklinde kullanılacaktır.

olması nedeniyle “Küresel Güç Ülkeleri” olan ABD, Rusya, Çin ve küresel güç olma potansiyeli olan Türkiye gibi küresel güçlerin enerji ihtiyacını karşılaması acısından ekonomik ve ticari boyuttan büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, hayatın vazgeçilmez kaynağı olan enerji kaynakları acısından küresel odak nokta bölgesine dönüşen Hazar Denizi’ne dikkatlerin çevrildiğini belgeleyen, politik ekonomi yönden küresel ülkelerin bölgedeki çıkarlarını açıklayan akademik ve ampirik belgeler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hazar’ın Hukuki Statüsü, Kıyıdaş Ülkeler, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Küresel Güç Ülkeleri, Enerji

ABSTRACT

THE GEOPOLITICAL IMPORTANCE OF "CASPIAN SEA", THE GLOBAL ENERGY FOCUS

The problem of the legal status of the Caspian Sea, which has geopolitical and geostrategic importance, has turned into an issue that has not been resolved, although many agreements have been made, starting from the period of the Soviet Union and continuing from the dissolution of the Soviet Union. The main problem of the Caspian Sea, which has turned into an unsolved issue, lies in its richness in traditional resources. This important complex situation has raised the problem of the legal status of the Caspian Sea. Serious problems have been experienced in sharing the richness of this region among the countries that are riparian with the Caspian, and such a situation has brought the issue of the borderlines deserved by the coastal states in the Caspian Basin.

In this study, besides the effect of the legal status problem of the Caspian Sea on the riparian countries, the views of post-colonial theory on colonialism and the expansion policy of the USSR in Central Asia, and what is the main cause of the problem is investigated. The Caspian was rich in energy, although the USSR and Iran were the countries that had a say in the Caspian Sea during the USSR period, this region was ruled by an authoritarian power (USSR), that is, the collapse of the Soviet Union and the Caspian after the decision was taken by that country. The fact that it becomes unsolved due to the increase in the number of decision-making states is examined.

During the USSR period, the administration, politics, economy, and many areas of the coastal states were governed by a "Central" region. After the collapse of the Soviet Union, it is revealed within the framework of academic documents that Russia which is a "Regional Power", has a voice in the Caspian Sea region compared to the coastal countries. The Legal Status problem of the Caspian Sea is investigated in terms of the International Maritime Law Convention (UNCLOS), and the status of the Caspian according to UNCLOS is determined. With the digitalization of the global world, the increase in the value of energy resources has directed the focus of global power states to regions rich in energy. The Caspian Sea, which has an important share in the world in terms of energy resources, is of great economic and commercial importance in terms of meeting the energy needs of global powers such as the "Global Power Countries" USA, Russia, China, and Turkey which has the potential to become a global power. This study is evaluated within the framework of academic and empirical documents that document that the Caspian Sea, which has turned into a global focal point in terms of energy resources, is the indispensable source of life and explains the interests of global countries in terms of political economy.

Keywords: Legal status of Caspian, Riparian Countries, UNCLOS, Global Power Countries, Energy

ÖNSÖZ

Bu çalışmam sürecinde bana en bilgili fikirleri ve değerli görüşleri ile destek olan, akademik çalışma hayatıma yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Meral BALCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma sürecimin gerekli bazı hayati nedenlerden dolayı uzamasını gayet anlayışlı bir şekilde karşılayıp, hiç desteğini esirgemediği için de kendisine çok teşekkür ederim.

Bu tezin teslimi aşamasında tezimi okuyarak, değerli katkı ve önerileri ile bana yol gösteren ve savunmama katılıp beni cesaretlendiren Doç. Dr. Arzu Al ve Dr. Öğretim Üyesi Merve Hazer Yiğit Uyar hocalarıma da teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmamda bana hep destek olan, iş hayatımın yoğun olmasına rağmen bana iş yerimde anlayışlı karşılayarak ayrıcalık tanıyan değerli işverenim Baydur Yılmaz'a ve moral olarak hep yanımda olan arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak, hayatım boyunca attığım her adımda, aldığım her kararda, verdiğim her hayat mücadelemde moral veren, cesaretlendiren ve hep yanımda olan değerli aileme sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Benim hayatımda çok değerli yeri olan sevgili nişanlım Deniz Güncü'ye bu çalışmamda hep beni moral olarak desteklediği ve bu zorlu süreçte yanımda olduğu için çok müteşekkirim.

UMIDA ISLAMOVA

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET…… I

ABSTRACT…… II

Önsöz……. IV

İçindekiler……..... V

Tablolar……. VII

Haritalar……. VIII

Kısaltmalar Listesi…… IX

GİRİŞ……. 1

BÖLÜM 1

TEORİK ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Post Kolonyal Bakış Açısı ve Hazar Denizi'ndeki Teritoryal Sorunlar…….8

1.1.1. SSCB'nin Orta Asya'daki Yayılmacılık Politikası……..10

1.1.2. SSCB'nin Bölgedeki Yayılmacılık Politikasının Hazar Havzasına Etkisi..12

1.1.3. Batı'nın "Sömürgecilik", SSCB'nin "Yayılmacılık" Politikalarının benzerlikleri……14

1.1.4. Rusya'nın Hazar Denizi Alanındaki "Bölgesel Güç" konumu……....15

1.2. Kavram Olarak Hazar Denizi'nin, Coğrafyası ve Tarihi Gelişimi……...…17

1.2.1. Hazar Havzası Üzerine Kıyıdaş Ülkelerin Tarihi Anlaşmaları…….....22

1.2.2. Hazar Denizi Bölgesindeki Doğal Kaynaklar ……..24

1.2.3. Kıyı Devletlerin Petrol ve Gaz Rezervleri…….……...……26

BÖLÜM 2

HAZAR DENİZİ'NE KIYIDAŞ OLAN ÜLKELER'İN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

2.1. Rusya……..30

2.2. Azerbaycan…….....32

2.3. İran…….....35

2.4. Türkmenistan…… 37

2.5. Kazakistan…….39

BÖLÜM 3

KÜRESEL GÜÇLERİN HAZAR HAVZASI BÖLGESİNE YÖNELİK POLİTİKALARI

3.1. ABD…….43

3.2. AB…….45

3.3. Çin…….49

BÖLÜM 4

HAZAR DENİZİ JEOPOLİTİĞİNİN BÖLGESEL VE KÜRESEL REKABETTE ÖNEMİ

4.1. Enerji Jeopolitiği ve Hazar Denizi'nin Jeopolitik Konumu ……...56

4.2. Boru Hatlarının Hazar Denizi Jeopolitiğine Etkileri……...62

4.3. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine göre "Hazar Denizi Statü Sorunu"nun değerlendirilmesi …….……...66

4.4. Hazar Havzası Probleminde Çözüme Giden Diplomatik Süreç …….68

4.4.1. Hazar Denizi Sözleşmesinin İçeriği ve Getirdiği Düzenlemeler……..70

4.4.2. Kıyıdaş Ülkelerin Konvansiyondan Beklentileri ……....72

4.5. Konvansiyonun Hazar Denizi'nin Enerji Jeopolitiğine Olası Tesiri……...75

SONUÇ…….……...78

KAYNAKLAR……..…..82

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hidrokarbon Rezervlerin Hazar Denizi'nin Yasal Durumuna Göre Dağılımı….28

Tablo 2: Hazar Denizi Kıyı Ülkelerinin Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri **……**29

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Hazar'a Kıyıdaş Olan Ülkeler……...18

Şekil 2. Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Altyapısı……...27

Şekil 3. AB Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılık Oranları……..49

Şekil 4. Çin'in Tek Yol, Tek Kuşak Projesi……..50

Şekil 5. Orta Koridor Projesi…….62

Şekil 6. TANAP ve TAP Boru Hatları……..65

Şekil 7. Başlıca Hazar Petrol ve Doğal Gaz İhracat Yolları…….66

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BMDHS : Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

BM : Birleşmiş Milletler

BOTAŞ : Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BP : Britanyalı Enerji Şirketi

BTC : Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı

BTE : Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı

ÇUŞ : Çokuluslu Şirketler

CNPC : Çin Halk Cumhuriyetine Ait Enerji Şirketi

CASFOR : Hazar'da Deniz Kuvvetlerini Oluşturma Girişimi

CCTS : Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi

CCWAEC : Çin–Orta Asya–Batı Asya Ekonomik Koridoru

ECO : Ekonomik İşbirliği Örgütü

EIA : ABD Enerji Bilgi Yönetim İdaresi

ETKB : Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı

GGK : Güney Gaz Koridoru

IEA : Uluslararası Enerji Ajansı

INOGATE : Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı

LNG : Sıvılaştırılmış Doğalgaz

NATO : Kuzey Atlantik Paktı

NCOC : Kuzey Hazar İşletme Şirketi

NGO : Hükümet Dışı Kuruluşlar

OPEC : Petrol ihraç Eden Ülkeler Örgütü

OCEC : Hazar Ekonomik İşbirliği Örgütü

RF : Rusya Federasyonu

SOCAR : Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü

TACIS : BDT Ülkelerine Yönelik Teknik Yardım Programı

TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRACECA : Avrupa-Kafkasya-Orta Asya Ulaştırma Koridoru

TITR : Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası

GİRİŞ

Hazar Denizi, dünyanın en tuzlu suyuna sahiptir ve deniz ile göl özellikleri olan uzun yıllar üzerinde tartışmalar yapılan petrol ve doğal gaz zenginidir. Hazar Denizi, Batı'sında Rusya ve Azerbaycan, Güney'inde İran, Kuzey Doğu'sunda Kazakistan ve Doğusunda Türkmenistan ile çevrilidir. Hazar Denizi'nin su seviyesi sürekli değişmekte olup bunun nedenin ise açık deniz ile irtibatının olmamasıdır. Hazar'ın uzunluğu 1.210 kilometredir, genişliği ise 210-436 kilometredir (Ongarova 2014).

Avrasya'nın kalbinde yerleşen Hazar Denizi, Doğu ve Batı'yı birleştiren köprü gibidir. Tarihte üzerinde birçok çatışmalara sahne olan Hazar Denizi Sovyetler döneminde bu bölgede söz sahibi iki ülke vardı. Bu ülkeler Sovyetler Birliği ve İran olmakla birlikte Hazar üzerinde her hangi bir sorunu çözmekte söz sahibiydiler. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan üç Türk Cumhuriyetleri (Özsoy 2019:451-468) olan Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanmasıyla, önceden var olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununa daha da yakından gözlemlenmesine neden oldu. Buna ek olarak, Hazar'da petrol ve doğal gazın bulunması kıyıdaş ülkeler arasında paylaşım sorunun ortaya çıkması ile birlikte küresel güçlerin dikkatlerini üzerlerine çekmiştir.

Post kolonyal teorinin yazarlarının sömürgecilik üzerine yazdığı bazı görüşleri SSCB'nin Orta Asya'da yaptığı yayılmacılık politikası ile karşılaştırılarak, Hazar Havza'nın çözülemeyen probleminin nedenlerinin ne olduğu ve bağımsız kıyı ülkelerinde hala Sovyet etkisi altında olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Hazar'ın statüsü meselesi 25 yılı aşkın süren müzakereler neticesinde kıyıdaş ülkeler arasında yapılan görüşmeler sonrasın da yarı yarıya hal olunmuş durumdadır. Burada değinilmesi önemli konunun sadece Hazar Denizi'nin statü meselesi olmayıp, bölgede kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın paylaşımındaki çıkarlarının hangi yönde olduğudur. Rusya ve İran açısından bu bölgedeki çıkarına bakıldığında güvenlik ve sınır önde gelirken diğer üç Türk ülkesi için çıkarın ticaret olduğunu ilerleyen bölümlerde daha çok anlaşılır kılmaktadır.

Küreselleşmenin sınırlarının genişlemesi ve karşılıklı bağımlılığın artmasıyla birlikte, çokuluslu şirketler çeşitli dönüşümler geçirmiş ve politik bir öznenin bir takım

özelliklerini ve işlevlerini kazanmışlardır. Modern küreselleşen dünyanın özelliklerinden ve verilerinden biri olarak bölgeselleşme eğilimleri, bölgesel politikayı uluslararası ve küresel politikanın ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Küreselleşmeyi tartışmalı bir fenomen olarak nitelendiren 20. yüzyılın ortalarındaki bilim adamları, muhtemelen ne kadar haklı olduklarını kastetmemişlerdir, çünkü dünya düzeninin gelişimindeki küresel eğilimlere bir yanıt olan bölgeselleşmenin kendisi küresel bir süreçtir.

Jeopolitik yaklaşım, Hazar bölgesini dünya siyasetindeki çeşitli aktörlerin amaçları ve çıkarları arasındaki jeopolitik bağlantıların merkezi olarak görmektedir. Bu yaklaşım, birçok yönden siyasi bölgelemeye veya siyasi coğrafyaya benzer. Ancak, söz konusu bölge söz konusu olduğunda, jeopolitik ve coğrafi boyutlar örtüşebilir, bu nedenle bu genellikle araştırma kalitesini etkilemez. Dünyanın coğrafi parçalanmasının büyük ölçüde jeopolitik bölgelere bölünmesini belirlediğine dikkat edilmelidir. Rusya'nın eski nüfuzunu kaybetmesi ve yeni cumhuriyetlerin ekonomik ve siyasi olarak zayıf olması, bölgeye coğrafi bağları olmayan küresel aktörleri getirmiştir ve orada oluşan "jeopolitik boşluk" nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Bölgelerin hiyerarşik sınıflandırmasında Hazar bölgesi, siyasi, ekonomik ve kısmen sosyo-kültürel işlevsel tipleriyle uluslararası bir makro bölge olarak sınıflandırılmalıdır. Bölge devletleri genellikle sınır ötesi bölgeselleşmeden yararlananlar olarak anılırken, bölgesel olmayan aktörler aktif olarak bu ülkelerin uyum potansiyelini azaltmaya çalışmıştır. Hazar bölgesinin özel coğrafi konumu nedeniyle transit ve kaynak potansiyelleri, onu sadece çeşitli uluslararası siyasi güçler arasında bir nüfuz mücadelesinin nesnesi yapmakla kalmayıp, aynı zamanda onu Batı ve Doğu blokları arasında bir çatışma bölgesi olarak nitelendirmektedir.

Hazar bölgesi çalışmasının küresel düzeyi, yalnızca kıyı ülkeleri ve onlara bitişik devletlerin değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve jeostratejik hedefler peşinde koşan bölgesel olmayan aktörlerin de incelenmesini sağlamaktadır. Hazar Havzası'ndaki jeopolitik boşluk, bölgede bölge dışı devletlerin harekete geçmesine neden olmuştur. 1990'ların başında Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan, petrol ve gaz sektörünün gelişimi için finansal kaynak ve teknoloji eksikliği sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik gerileme durumunda olan ve ayrıca Hazar Denizi'nin belirsiz statüsü ve Hazar Denizi kaynaklarının kullanımına ilişkin mevcut ve uygulanamaz geçmiş anlaşmaların yokluğu göz önüne alındığında, kıyı ülkeleri yabancı

ulus ötesi şirketlerini cezp etmiştir. Hazar Havzası'nın jeopolitik acıdan konumu ve zengin geleneksel kaynaklara sahip olması çok uluslu şirketlerin bu bölgeye yatırım yamasını sağlamıştır.

Küresel ortamda nüfus artışı, gelişen teknolojilerin artması küresel ülkeler için enerjinin önemini her geçen gün arttırmaktadır. Dünyada enerjiye ihtiyacı olan ülkelerde enerji talebinin çoğalması nedeni enerji zengini (örneğin; Hazar'ın kıyı ülkeleri gibi) ülkeler ile çeşitli işbirliği yapma yoluna itmektedir. İşbirliklerinin çoğalması, yapılan anlaşmaların olmasına rağmen küresel ortamda bazen çıkabilecek olumsuz durumlar yaşanmaktadır. Bu tür durumlarda özellikle ülkelerin küresel yönden bağları kuvvetli olsa da kendi çıkarını göz önünde bulundurarak, karşılıklı ikili ilişkilerin askıya alınmasına ve yaptırımlar uygulamasına neden olabilmektedir. Özellikle böyle bir durumda en çok hayati önem taşıyan doğal kaynaklar üzerine yaptırım uygulandığında dünya enerji güvenliğinin ehemmiyetini öne çıkarmaktadır ve enerji krizlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin; Rusya-Ukrayna savaşında AB'nin enerji durumu ve dünya enerji sektöründe Rusya'nın enerji ticaretindeki aldığı kararı. Küresel enerji arz talep ilişkisi ekseninde gelişen enerji güvenliği küresel enerji ticaretinin aksamadan böyle bir sorunun içinden rahat bir şekilde çözüm üretilebilmesi için çeşitli plan ve projelerin geliştirilmesi gerektiğine değinilecektir.

Statü sorununun kıyıdaş ülkeleri nasıl etkilediği ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklara nasıl yol açtığını, bölgesel ve küresel bakımdan Hazar'ın jeopolitik önemi, uzun yıllar çözülemeyen sorunun asıl nedenin ne olduğu, küresel ortamda enerjini ehemmiyeti hakkında tartışılarak bu çalışmada açığa kavuşturulacaktır. Kapsamlı nitel araştırma sonucunda, Hazar'ın Hukuki Statü sorununun sadece kısmi çözüme kavuşması (Hazar'ın üst kısmının paylaşımı yapılmıştır), Uluslararası Deniz Hukuku çerçevesinde deniz yatakları paylaşımının tam çözüme kavuşamaması nedeniyle yarı kalan sorunun çözümüne dair önerilerde bulunulmuştur.

Özgün Değer: Jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu Sovyetler Birliği döneminden başlayarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından günümüze kadar birçok anlaşmalar yapılmasına rağmen kesin çözüme kovuşturulamayan mesele haline dönüştüğü belirtilmişti. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununun yanında Hazar'a kıyıdaş ülkelerinde bu bölgenin zenginliklerini paylaşmada yaşadıkları sorunları ve sınır çizgileri meseleleri, dünya başat güçlerinin bu

bölgeye olan yoğun ilgisini, bölgedeki sorunun kıyı ülkelerine etkisini akademik, ampirik veriler ve post kolonyal, neo kolonyal teori çerçevesinde tartışarak asıl ana sorunun ne olduğunu ortaya koymak, ileriye doğru önerilerde bulunmaktır.

Bu bölgedeki asıl sorunun ne olduğu ve Kıyı ülkelerin neden anlaşamadıkları başlıca sorun teşkil etmektedir. SSCB'nin dağılması ile Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Bağımsız devlet olması kendi devletinin haklarını kullanmak, Hazar'daki kaynakları paylaşmak acısından ortaya çıkan ve çözüme kavuşamayan Hazar'ın statü sorunu 1982 yılında kabul edilen BMDHS'ne göre nasıl şekillenmiştir? Hazar'ın hukuki statü sorununa dair kıyı ülkeleri hangi tezleri savunmuşlardır? Peki, bu çözülemeyen sorunlar kıyıdaş ülkeleri nasıl etkilemiştir? Hazar Denizi statü probleminin çözülmesinin uzamasına neden olan "Sorunlu Bölge" neresi? Çalışmada bu sorular sorularak cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Daha önceki literatür çalışmalarında özellikle Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ele alınmıştır ve bunun üzerine çözüm, öneriler verilmiştir ama asıl sorunun ne olduğunu, bu bölgedeki "Bölgesel Güç Ülkesi" kim olduğu üzerine teori çerçevesinde değerlendirme azdır ve Hazar statü sorununun kıyı ülkelerine etkisi üzerine fazla durulmamıştır. Kıyı ülkelerinden aralarında sürekli sorun çıkan Azerbaycan ve Türkmenistan ülkelerinin asıl anlaşamadığı konusunun ne olduğu üzerine ve anlaşmamasının nedenleri tartışılacaktır.

Tam çözüm olarak Hazar'ın deniz yatağı ile ilgili tam sınır bölgelerinin belirlenmemesi ve ülkeler arası anlaşmaya bağlı kalmasıyla alakalıdır. Ülkeler arası politik ve ekonomik çıkar sorunlarından dolayı bazen ülkeler arası anlaşmaya varmak çok büyük sıkıntılar yaratabilmektedir. Kıyıdaş ülkeleri olan Rusya ve İran Hazar'ın statü probleminde politik çıkar acısından çözüm aramaktadır diğer üç Türk ülkeleri ise, ekonomik çıkar yönünden çözüm aramaktadır. Çalışmadaki önemli kısım diğer çalışmalarda ele alınmamış noktası, Hazar'ın deniz yataklarının bölünmemesidir. Bundan dolayı Hazar'ın statü problemi bitmiş sayılmazdır. Bir an önce çözüme kavuşturulması lazımdır ki kıyı ülkeleri aralarında yeni bir gerginlik yaşanmaması acısından. Hazar Denizi'nin hukuki statü problemi çözülürken her devlet için kendi çıkarı önemli olduğu gibi, kıyıdaş ülkeler arasında eşit biçimde paylaşılması, eşit bölgesel sektörlere bölünmesi gerekmektedir. Her kıyı ülkenin kendi adil iradeleri ile

diğer çözüme kovuşturulmayan meseleye de adaletli karar alması ve ortak anlaşmaya varılması kıyıdaş ülkelerin geleceğe yönelik stratejilerini arttıracaktır.

Yöntem: Çalışmada yukarıda bahsettiğim gibi, Hazar Havza'sındaki sorunun kapsamlı akademik nitel ve ampirik araştırma yöntemleri kullanılarak, buradaki bölgesel gücün hangi devlette olduğunu teori çerçevesinde tartışarak, enerji, güvenlik, boru hattı unsurları ele alınarak, sorunun kıyı ülkelerine etkisi ve her birinin bölgedeki çıkarları, görüşleri incelenecektir. Hazar meselesi sorunu üzerine yapılan yakın zamanda yazılan akademik literatürler, anlaşmalar, kitaplar, dergiler, gazeteler, resmi sözleşmeler ve internet web sayfaları üzerinden verdiğim sorulara aradığım cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Çalışmadaki kullanılacak kaynaklar Türkçe, İngilizce, Rusça, Azerice ve Türkmence dillerinde yazılan akademik araştırmalardan yararlanılacaktır.

Her bir olayın ya da konunun, sorunun bir tarihsel çerçevesi vardır. Tarihte neler yaşandı bu bölgede, ne tür gelişmeler oldu, hangi anlaşmalar yapıldığı, kıyı ülkeleri arasında hangi olaylar gerçekleşti gibi sorunlar üzerine yapılan literatürler nitel araştırma yöntemi ile cevaplanacaktır. Her çalışmada sorunun tarihsel boyutunun araştırılması araştırmacıya geleceğe doğru kararlar almasında önem teşkil etmektedir. Tarihsel perspektifi araştırıldıktan sonra Hazar bölgesinde yakın yıllarda yapılan çalışmalar göz önünde tutularak Hazar'ın hukuki statü sorununu 1982 yılında kabul edilen BMDHS çerçevesinde açıklanacaktır.

Çalışmada ele alınan konu üzerinden çözülemeyen problemin kıyı ülkelerine yansıması, örnek ve olaylar üzerinden ülkeler arasındaki karşılıklı girişimler, kararlar araştırılarak neden-sonuç ilişkisi incelenecektir. Örneğin; Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunun ortaya çıktığı ve Rusya ile İran'ın Türkmenistan yanlısı olarak yer almasının nedenin ne olduğu, sonuç olarak Türkmenistan yanlısı tavırlarının arkasındaki siyasi, ekonomik çıkarlarının önemi. Uzun yıllar çözülemeyen Hazar probleminin asıl nedenlerinden birinin post-kolonyal, neo-kolonyal teoriler araştırılarak, bölgedeki bölgesel güç olan Sovyetler döneminden günümüz Rusya'sının hala bölgedeki egemenliğinin ve etkisinin hala sürdüğünü ortaya çıkarmaya çalışılacaktır.

Ülkeler arasında karşılaştırmalı yöntem metodu kullanılarak, statü sorunu üzerine görüşleri karşılaştırılacaktır. Bölgedeki geleneksel kaynaklarda, dünya başat güçlerinin (ABD, Çin, AB) gözünün olması ve ulusal çıkarları acısından kısmı

araştırılarak değerlendirme yapılacaktır. Hazar'ın statü sorunu üzerine sözleşme yapılsa da sorunun tam çözüme kovuşturulmamasının, karar alırken hala ülkelerin ön planda çıkarlarının gelmesi göz önünde bulundurularak, sorunlu kıyı ülkelerinin yakın tarihte bu bölge üzerine aldıkları gelişmeler incelenerek, sorunun tamamen çözülmesi için önerilerde bulunulacaktır.

BÖLÜM 1

TEORİK ve KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hazar Denizi'ni önemli kılan neden nedir ve bu bölgedeki sorunun bir türlü çözüme kovuşamamasının altında ne yatmaktadır? Bu sorulara Post-kolonyal bakış açısı kullanılarak cevaplar verilmiştir. Post-kolonyal teori çerçevesinde Hazar Denizinin teritoryal sorunları ele alınarak, bölgede baskın olan gücün etkisi tartışılmıştır. Bu bölümde özellikle SSCB döneminde Orta Asya'nın önemi ve Orta Asya'da uyguladığı politika değerlendirilmiştir. Sonrasında Hazar'ın statü sorununun çözümü uzun zaman almasının altında yatan asıl oyuncunun hangi devlet olduğunu göstermek amaçlanmıştır.

SSCB döneminde Orta Asya ülkelerine uygulanan "Yayılmacılık" politikası Batı'nın "Sömürgecilik" politikası ile karşılaştırılarak post kolonyal teori kapsamında değerlendirilmiştir. Burada Hazar Denizi'nin Statü sorununun çözümünün uzamasının nedeni olarak, SSCB döneminde Orta Asya ülkelerine uygulanan "Yayılmacılık" politikasının arkasında yatan asıl nedenler açıklanmıştır ve kıyı ülkelerinin SSCB sonrası uluslararası ortamda karar verme mekanizmalarının çok zayıf olmasından dolayı Hazar'ın statüsü ile ilgili kararlar vermesinin çok zaman aldığı tartışılmıştır. SSCB dönemi sonrası bağımsızlık kazanan Hazar kıyı ülkelerinin üzerinde hala Rus etkisinin olduğu ve bölgedeki söz sahibi ülkenin daha çok Rusya olduğu ve bu bölgedeki "bölgesel güç" konumu tartışılarak açıklanmıştır.

Hazar Denizi Avrupa ve Asya'nın sınırında bulunan Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve İran ile sınırdaş olan dünyanın en büyük kapalı su havzasıdır. Hazar'ın uluslararası değerlendirmesi onun jeostratejik konumu ile değil, aynı zamanda zengin doğal kaynaklara sahip olmasıyla karakterize edilir. Önemli enerji kaynaklarına ve diğer doğal kaynaklara sahiptir. Orta Doğu'dan sonra dünyanın en zengin enerji kaynakları bu bölgede yer almaktadır.

Bu bölümde kavramsal çerçeve açısından, her konunun tarihsel boyutunun önemli olduğu üzere Hazar Denizi'nin tarihsel süreçleri değerlendirilerek, zengin coğrafi konumu ve özellikleri açıklanmıştır. Her bir olayın tarihsel boyutunu bilmek, bu konunun geleceğe doğru alınacak kararlarında çok etkili doğru kararlar verilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle Hazar'ın tarihsel boyutu ve coğrafi özellikleri tartışıldıktan sonra Hazar Denizi üzerine yapılan tarihi anlaşmalara yer verilmiştir. Bu

yapılan anlaşmaların önemi tartışıldıktan sonra, Hazar Havzası'nda ne kadar doğal kaynak rezervlerinin var olduğu ve bu rezervlerin ne kadarının kıyı ülkelerine ait olduğu tablo şeklinde gösterilerek değerlendirme yapılmıştır.

1.1. Post Kolonyal Bakış Açısı ve Hazar Denizi'ndeki Teritoryal Sorunlar

Postkolonyalizm, Batı'daki eleştirisel söylemin içinden çıkan teorik bir kavramdır. Batı'nın hedeflerini uygulamada siyasî, ekonomik, hukuki, kültürel, ticari, teknolojik, askeri aktörleri ve insani değerleri kullandığı ve ayrıca hedef bölgelerde yaşayan insanları "ilkel, geri kalmış, vahşi, baskı altında, özgürleştirilmesi gereken, modernleşmeye ihtiyacı olanlar" olarak niteleyerek sömürgeciliğe meşru bir zemin hazırladığı görüşleri post-kolonyalizmin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası ortamda yapılan anlaşmalara, yüzyıllarca sürülen uğraşılara ve verilen sözlere rağmen, sömürgeciliğin ve emperyalizmin görünmez eli hâlâ dünya genelinde birçok devletin üzerinde olduğu bellidir. Bu durumda post kolonyalizmi sömürgecilik sonrası dönem olarak değil yeni sömürgecilik dönemi olarak nitelemek, post kolonyalizm kuramını da bu döneme eleştiri bağlamında ele almak daha doğru olacaktır (Çıtak 2014a:563).

Ulus ve milliyetçilik, sınırlar arasındaki insan hareketleri, kültürel şovenizm, kültürel emperyalizm ilişkisi gibi konular dünya politikaları ile iç-içe geçtikçe post kolonyalizm farklı bir araştırma konusu olarak kendini göstermiştir (Smith, Owens, 2006). Post kolonyal bakış acısını sömürgeciliğin ve kolonileştirmenin tamamen bittiği sömürgecilik sonrası dönem olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü bugün dünyada yaşanan neokolonyalizm ya da yeni sömürgecilik sürecine bir tepki olarak düşünmek mümkündür. Günümüzdeki gelişmeler, eylemler ve söylemler yakından incelendiğinde güçlü olanlarının mevcut pozisyonlarını korumak ve daha da güçlenmek için güçsüzlere yönelik "modern sömürgecilik" uyguladıkları görülmektedir. Genel olarak tanımlarsak bir dış gücün bir ülkenin insanlarını baskı altında tutması, onların topraklarını kontrol etmesi ve yerleşime açması olarak tanımlanan sömürgecilik, post kolonyalizm kuramı ile birlikte bu farklı boyutları da içeren geniş bir tanıma kavuşmuştur (Çıtak, 2014b).

Postkolonyal bakış, temel olarak sömürgeden kurtulan devletlerin yaşadığı hızlı kimlik ve kültür dönüşümündeki tehlikeyi ve fırsatları ortaya koymaya çalışan bir teoridir. Küresel bir dünyaya doğru gidildiği günümüzde, teknoloji yoluyla haberleşme,

küresel boyutlu ticaret, ulaşımın gelişmesi, bilginin iletilebilirliği ve haberlerin hızlı yayılması oldukça önemli gelişmelere yol açmaktadır ve bu tür örüntüler modern imparatorluklar tarafından oluşturulmaktadır ve kendi çıkarları için kullanmaktadırlar (Said, 1994:6).

Postkolonyal gelişme, esasen, öncelikle entelektüel bir ürün ve sosyal organizasyon biçimleri olmak üzere, hâlihazırda kurulmuş bir sosyal kaynağın yeni bir kapitalizasyonudur. Açıktır ki, küreselleşme dönüşümlerinin destekçilerinin çözmeye çalıştıkları da bu sorundur. Aynı zamanda, modern dünyanın temel post kolonyal meydan okuması, toplumun kapitalizasyonu, yeni insan sermayesi türlerinin ortaya çıkışı ve bu sürecin bir ürünü olarak ortaya çıkan antropolojik akışlardır (Кутузов 2020a).

Küreselleşmenin bir tarihsel işlevin veya eğilimin bir devamı olduğunu varsayarsak, o zaman bu eğilim, yaklaşan küreselleşme, sömürgeleştirme olacaktır. Antik çağlardan günümüze, bir kültürün (sözde medeni) diğerine (sözde barbar) üstünlüğü hakkında sosyal bilinç fikri kaçınılmaz olarak kendini gösterdi, bu da kaçınılmaz olarak siyasette bu önceliği daha uzun süre onaylama arzusuna yol açmıştır. Sömürgeleştirmede en ehemmiyetli faktör "ekonomik" faktördür. En önemli ticaret yolları üzerinde, hammadde kaynakları özellikle stratejik olanlar üzerinde kontrol için bir pazar alanına duyulan ihtiyaç, sömürgeleştirme vektörünü büyük ölçüde belirler. SSCB öncesi Rusya'ya Hazar bölgesi ekonomik yönden çok çekici gelmiyordu. Hazar'da petrolün bulunmasından sonra bu bölge jeopolitik konumunda çekici hale gelerek dikkatleri üzerine toplamıştır. Hazar Denizi üzerinden İran'a giden en önemli ticaret yollarının Rusya tarafından kontrol edilmesinin ekonomik imkânı, bu kolonizasyon faktörüne önem teşkil etmiştir (Кутузов 2020b). Küresel güçler özellikle kendi komşuları üzerindeki kontrolü kaybetmek istemezler, olası çatışmaları kontrol etmek isterler ya da ulusal çıkarları gereği çatışmaları kendileri çıkarabilmektedirler (Uyar 2021a).

Post kolonyal teoride bahsedildiği gibi SSCB'nin uluslararası alanda Orta Asya'da uyguladığı "Yayılmacılık" politikasının Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası ortaya çıkan Hazar kıyı ülkelerindeki etkisinin tıpkı Batı kolonyası olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki yaşadıkları sorunlarda benzerlikler vardır. Can Uyar'ın "Teritoryal Çatışmalarda Dış Aktörlerin Rolü: Koreler Örneği" çalışmasında, "Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi özellikle ulusal devlet oluşumunu ve

bağımsızlığını daha geç kazanan devletlerde kimlik nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların daha sık yaşandığını ve bölgelerin toplumlarında kimlik noktasında post kolonyal sancılar yaşandığını" vurgulamıştır. Bu durumun ise sömürge döneminde bu uluslara dayatılan kimliklerden dolayı oluştuğunu belirtmiştir. Hazar'da önemli bir teritoryal çatışma yaşanmamıştır, ancak deniz üzerine teritoryal sınır çizgilerini belirlemede çatışma durumuna girecek durumlar yaşanmıştır (örneğin, Azerbaycan ve Türkmenistan ve Azerbaycan ve İran arasında)[2]. Hazar Havzası'nda yaşanan bu sınır çizgisi meselesi Hazar'ın statü sorunu olarak literatürde geçmektedir. Bu statü sorununun yıllarca çözülememesinin altında yatan neden ise postkolonyal bakış acısı kullanılarak SSCB döneminden 2018 Aktau Hazar Anlaşmasına kadar süre içersinde yaşanan olaylar genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Postkolonyal bakış acısı temelinde SSCB'nin eski Sovyet ülkelerine uyguladığı politika sonrası, bağımsız olan ülkeler içinde Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelerinde var olması Hazar'da çıkan olası sorunlarda çözüm bulmakta zorlandıkları açıkça çalışmanın alt bölümlerinde açıklanmıştır. Orta Asya halkları Sovyetler birliği döneminde kendi topraklarında yaşadıkları halde Rusya'ya ağır vergi ödemek zorunda kalmıştır. SSCB'nin "yayılmacılık" politikası uyguladığı bölgelerde özellikle kültürel anlamda Ruslaştırma politikası uygulanarak bölge sınırları kendi politikalarına göre çizilmiştir. Bu süreç SSCB çöküşü sonrası sınır çizgisi çatışmalarına ve Hazar Denizi'nde bile sinir çizgisi sorununu yaratmıştır. SSCB'nin bu bölgede uyguladığı politika amacı "vahşi" halkların Ruslar tarafından medeniyetleştirilmesi ve çağdaşlaştırılması, Rusların ise bölge "kurtarıcıları" olarak lanse edilmesidir (Çetin, Imashova, 2017). Sovyetler Birliği döneminde bu siyasetin çok başarılı yürütüldüğünü ve milli değerlere büyük zarar verdiklerini ilerleyen bölümler daha net anlaşılır kılmaktadır.

1.1.1. SSCB'nin Orta Asya'daki Yayılmacılık Politikası

Orta Asya, 1920'lerden 1991'e kadar yaklaşık yetmiş yıl boyunca Sovyetler Birliği'nin her alanda yönetimi altındaydı. SSCB döneminde Orta Asya ülkeleri "Merkezi" bir yönetime tabii olmuştur yani SSCB'nin Orta Asya'da uyguladığı politika "Devlet Merkezli" bir politika modelidir. Orta Asya'da Sovyet komuta

[2] Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi'nde bulunan "Serdar-Kepez" doğal gaz yatakları üzerine yaşanan anlaşmasızlık konusu Bölüm 2'de ve Bölüm 4'de detaylı şekilde inceleyebilirsiniz. Azerbaycan ve İran arasında yaşanan sonunu Bölüm 2'nin alt bölümü "İran" başlığı altında bakabilirsiniz.

ekonomisinin sonucu tam olarak bir başarı değildi ama tam bir başarısızlık da değildi. Bölgedeki onlarca yıllık Sovyet yönetimi çok sömürgeci tarafı olsa bile yine de diğer birçok sömürge yönetimi örneğinden çok farklıydı. SSCB döneminde "Devlet" büyük ölçekte tüm ekonomik faaliyetleri yönetiyordu. Tüm üretken işletmeler, fabrikalar, atölyeler ve hatta restoranlar, kafeler ve yol kenarındaki yiyecek tezgâhları resmi olarak devlete aitti ve devlet tarafından işletiliyordu. Fabrika tornalarından lokanta sobalarına, terzilerdeki dikiş makinelerine kadar tüm üretim araçları devlete aitti. Çiftliklerde devlet tarafından yönetiliyordu. Resmi olarak devlet, çiftliklerde yetiştirilen ve daha sonra tüketim malları üreten devlet fabrikalarına sattığı tüm doğal kaynakların, endüstriyel girdilerinin ve tarım ürünlerinin tekel alıcısıydı. Bu ürünler yine devlet tarafından belirlenen fiyat üzerinden halklara satılıyordu (Scarborough 2021:2-4).

Orta Asya'nın jeopolitik açıdan Doğuyu Batıya bağlayan bir köprü konumunda olması dış ülkelerin dikkatini üzerine çekmesiyle, Orta Asya'da kurulmuş olan yeni devletlerin güvenlik konularını ve sorunlarını beraberinde getirmiştir. Orta Asya ülkeleri arasındaki sınır sorunu genel anlamda, ülkeler arasında potansiyel bir çatışmanın tohumlarını atarak birleşmelerini önlemek ve böylece bölgenin daha kolay yönetilmesine imkân sağlamak için Ruslar tarafından keyfi biçimde çizilen sınırlardan kaynaklanmaktadır (Arı 2010:4). Orta Asya Rusya'nın güvenlik çevresinin önemli bir halkası olarak kabul edilmektedir. RF'nu için sınır, toplumsal, ekonomik ve çevre güvenlik unsurları ayrı-ayrı öneme sahiptir (Djalili 2009:67). SSCB'nin varlığı sırasında, ülkenin resmi ideolojisi Orta Asya'da sömürgecilik karşıtı politika izlese de, sömürgeciliğin özellikleri, İslam gibi yerel kültürel biçimlerin bastırılmasının yanı sıra dil politikası alanında Ruslaştırmaydı (Pycco 2017) ve bölgede yaşayan Türk etnik gruplarının oluşmamasını engellemek olmuştur. Bu eylemler yerel nüfus için en acı verici ayrımcılık girişimi olarak algılanmıştır.

Hazar kıyı devleti olan, bölgesel güç ve küresel güç niteliğiyle Rusya'nın Hazar bölgesinde doğal olarak hayati çıkarları vardır. Bu, bölgenin dünya siyasetinde ve dünya ekonomisinde artan rolü coğrafi faktörlerin siyasi çıkarlarla yakından ilişkili olduğu yeni jeopolitik gerçekliğin göze çarpan bir özelliğidir. İlgili tüm aktörlerin çıkarları bir dereceye kadar çatışıyor, ancak bu en çok Hazar Havzası'ndaki etnopolitik çatışmalarda ve enerji tüketicileri ve tedarikçileri ile topraklarında petrol ve gaz zengini ülkeleri içeren ona en yakın devletler kuşağında açıkça görülmektedir. Hazar bölgesi ve

çevresindeki yaşanan durumlar şu ana kadar çatışma ve belirsizliklerden doludur. Rusya'nın buradaki çatışmalara duyarlılığı, yalnızca dış ortakları ile ilişkilerini değil, aynı zamanda jeopolitik ve jeo-ekonomik çıkarları arasındaki etkileşimi de yansıtıyor.

Bölgesel sorunların jeopolitik yönlerine aşırı vurgu, tüm büyük oyuncular için bölgeden kaynaklanan gerçek tehditlerin ve güvenlik risklerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesini engelleyebilir ve Rusya'nın Hazar bölgesindeki çıkarlarını, bölgenin geniş hem de dar tanımı üzerinde nihai olarak şekillendirmektedir. SSCB'nin Orta Asya'da yaptığı yayılmacılık politikasının arkasında yatan en önemli nedenlerinin başta "Güvenlik" çıkarlarına öncülük verilirken, "Ekonomik" çıkarları da Rusya için önemli yere sahiptir. Bu çıkarların önemlileri: diğer kıyı devletleriyle karşılıklı olarak avantajlı ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, taşıma kapasitelerinin kullanımı ve enerji kaynaklarının üretim ve sevkiyata katılımını sağlamaktır (Naumkin 2001:120).

1.1.2. SSCB'nin Bölgedeki Yayılmacılık Politikasının Hazar Havzasına Etkisi

Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da uyguladığı "yayılmacılık" politikasının etkisi Hazar Denizi'nin hukuki statü sorununun çözümünde etkisi fazlasıyla olmuştur. Sovyetler Birliğinin "yayılmacılık" politikasının etkisi altında kalan Türk cumhuriyetleri Hazar denizinde oluşan problemin çözümünde istikrarlı karar alabilmeleri çok zor olmuştur. Eski Sovyet Türk ülkeleri Merkezi bir yönetim ile yönetildiğinden dolayı karar verme mekanizmaları acısından çok zayıf kalmıştır. Bu nedenle SSCB'nin dağılmasından sonra hala "yayılmacılık" politikası etkisi altında kalan, hala kendisinin Rusya'ya fazlası ile ihtiyacı olduğunu düşünen kendi karar almada çok zorlanan Bağımsız ülkeler ortaya çıkmıştır. Bu bağımsız ülkeler arasında Rusya'nın uyguladığı politikaya sıcak bakan ülkeler ve bu politikadan kendini uzak tutan ülkeler olmuştur. Örneğin; Türkmenistan ise BDT gibi bir oluşuma ilk başlardan beri olumsuz yaklaşan bir ülke olmuştur. Türkmenistan, diğer bağımsız Orta Asya Ülkeleri gibi düşünmeyerek ve topluluğun içinde tam egemenlik ilkesini savunarak Rusya'ya olan zorunluluğun her açıdan azaltılması gerekliliğini ve Sovyetler döneminde de olduğu gibi Rusya'nın BDT'ye ülkeler arası bir kontrol mekanizması oluşturmasından şüphe duymuştur. Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan, 70 yıldır egemenlik süren komünist rejimin getirdiği askeri, ekonomik, sosyo-kültürel bütünlük ve bağımlılık nedeniyle Rusya'ya muhtaç olduklarını savunmuşlardır (Büke 2007:59).

Bugünkü durumda Orta Asya devletlerinin Rusya'ya bağımlılıklarını sürdürmeleri ve küresel dış dünya ile ilişkilerini şekillendirmemeleri daha önceden de bahsedilen ekonomik, askeri, siyasal nedenlerinden farklı olarak, devlet liderlerinin komünist alt yapıdan gelmiş olmaları ve iktidarını sürdürebilmek için Rusya ile işbirliğini sürdürmelerine ihtiyaç duymaları olarak değerlendirilebilir (Arı 1996:75). Küresel dünya piyasalarında tek başına rekabette başarılı olamayacak Rusya açısından Orta Asya çok verimli bir pazar olarak değerlendirilmiştir (Takar 2018:77). Hazar Denizi, Orta Asya ve Kafkasları Akdeniz'e bağlayacak şekilde stratejik bir konuma sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Hazar Denizi'nin yasal statüsü belirsiz kaldı, bu da petrol ve gaz kaynaklarının işletilmesinin önünde engeller yarattı ve bölgedeki büyük altyapı projelerinin geliştirilmesini engelledi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra uluslararası hukukun yeni konuları ortaya çıktı ve bölgedeki jeopolitik güç dengesi değişti yani, Hazar Havzası bölgesinde Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ülkeleri bölge jeopolitiğini etkilemiştir.

SSCB sonrası Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya'yı kapsayan daha geniş Hazar bölgesini kendine ait alan olarak görmüştür ve bu nedenle son yıllarda değeri giderek artan Hazar Denizi'ne daha çok odaklanmaktadır. Enerji ve bölgesel liderlik, Hazar'daki Rus dış politikasının iki ana itici gücüdür. Enerji sektöründe Rusya, İran üzerinden alternatif yollar da dâhil olmak üzere bölgenin Rus kontrollü ulaşım yollarına bağımlılığını azaltabilecek alternatif boru hattı projeleriyle mücadele etmektedir (Gharji 2019). Rusya'nın temel endişesi, bölgedeki Batılı ülkelerin artan varlığı olmuştur. Rusya'nın neo-sömürgeci, neo-emperyalist yaklaşımı, hem Sovyet sonrası devletlerin hem de ABD'nin çıkarlarına kesinlikle aykırı gelmiştir. Bu nedenle Rusya bu tür tehditlere karşı korunmak için ABD ile dostane ilişkiler sürdürmüştür. SSCB çok geniş bir coğrafyayı kontrol etmiştir ama bu geniş toprakların zenginliklerini 20'ci yüzyılda gelişmeye başlayan teknolojilerin ortaya çıkması neticesinde fark etmiştir.

Hazar ülkeleri arasında bölgedeki mevcut ve yeni güvenlik tehditlerine karşı koymak için koordineli bir stratejinin bulunmadığı malumdur. Bu nedenle Rusya CASFOR deniz kuvvetlerini oluşturma girişimine girmiştir. Bu fikir Türkmenistan hariç tüm Hazar ülkeleri tarafından desteklenmiştir. CASFOR'u yaratma fikrini destekleyen ülkeler bile, aslında bu yapı içinde Rus etkisinin büyümesinden korktuğu için, böyle bir girişim başarısız olmuştur. Rusya ayrıca Hazar Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OCEC) kurulmasını da önermiştir, çünkü beş Hazar ülkesinin tamamının temsil edileceği böyle

bir uluslararası birlik yoktur (Сидоров 2021:165). Bu girişimde tüm Hazar ülkeleri arasında destek bulamamıştır. Türkmenistan buna karşıydı ve daha sonra çeşitli nedenlerle Azerbaycan ve Kazakistan tarafından da desteklenmemiştir. Her ne kadar Hazar Denizi'nde bölgesel güvenliğin güçlendirilmesi açısından bakıldığında, mevcut durumda OCEC tek çıkış yolu olabilirdi. ABD, AB ve Çin gibi bölge dışı aktörlerin bölgedeki ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını destekleyen bölgede aktif olarak faaliyet göstermeye çalışması, Hazar ülkelerinin çelişkilerine ve dolayısıyla bölgedeki güven ve güvenlik düzeyinin zayıf olması böyle bir organizasyona duyulan ihtiyacın kanıtıdır.

Kıyıdaş ülkeler Sovyetler Birliği çöküşü sonrası ekonomide zorluklar yaşamıştır, özellikle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar sonrası, üretimin modernizasyonunda, yatırım ve kredilere ihtiyaç duymuşlardır. Büyük enerji hammaddesi rezervlerine sahip olmak, ya komşuların çıkarları pahasına ya da Çin, Türkiye veya Avrupa Birliği gibi bölge dışı ülkelerle işbirliği yoluyla kendi çıkarlarını elde etme arzusuna neden olmuştur. Dünya petrol şirketleri Sovyetler Birliği sonrası kıyı devletlerin zayıflığından yararlanmıştır ve bugün Hazar petrolünün çoğu, üretilen petrolün geçiş yollarını belirleyen yabancı yatırımcılara aittir ve siyasi faktör ekonomik çıkarlara hâkim olmaya başlamıştır. Hazar bölgesinin ticaret, ekonomi, yatırım, enerji ve ulaşım gelişiminin çoğu sınır ötesi niteliktedir ve buda tek devletin çabalarıyla başarılı bir şekilde çözülemez. Bu durum kıyı devletlerini küresel ülkeler ile işbirliği yapmaya itmiştir.

1.1.3. Batı'nın "Sömürgecilik", SSCB'nin "Yayılmacılık" Politikalarının benzerlikleri

Postkolonyal yaklaşım Batı'nın Doğu'ya yaptığı sömürge olarak bilinse de, bunun SSCB'nin yayılmacılık politikası ile benzerlikleri vardır. Postkolonyal yaklaşım sömürge sonrası anlamına gelerek, sömürgeci ve sömürgeleşmiş toplumlar arasındaki sömürgeci ilişkilerin, sömürge rejimlerinin bitmesiyle son bulmadığı ve siyasi, ekonomik, kültürel, entelektüel ve söylemsel boyutta devam ettiğini vurgulayan yaklaşımlara denilmekte olup, sömürge sonrası dönemde toplumların self-determinasyonlarını kısıtlamaya devam eden güç ilişkilerini ortaya koymakla ilgilidir (Rumelili 2016:203). Postkolonyal teorinin ünlü yaklaşımcılarından biri olan Filistinli Said'e göre, sömürgeci ilişkilerin siyasi ilişkilerin ötesinde edebiyata, kültüre, gündelik söylem, pratiklere nasıl sindiği ve bu yolla nasıl devamlı yeniden üretildiğini vurgulamış; temsilin gerçekliği inşa ettiğinin altını çizmiştir (Said 2012).

Rus yayılmacılığının eskiye dayanan uzun tarihli arka planı vardır ve Kafkasya ile Orta Asya'da genişleme planı siyasi ve kültürel acıdan büyük sonuçlar doğurmuştur. Ruslar aynı diğer sömürgeci devletler örneğinde olduğu gibi yayılmalarını benzer sömürgeci politikalarla yürütmüşlerdir. SSCB'nin yayılmacılık politikasının sadece ekonomik nedenlere dayanmadığı aynı anda gittiği topraklara medeniyetini de götürdüğü hakkındaki politik söylemler mevcuttur. Rus sömürgeciliğini klasik sömürgeci sistemlerinden ayıran tek özellik tek düzen tipinde (Moskova merkeziyetçiliği) olmasıdır, yani Batılı sömürgecileri İngiliz tipi, Fransız tipi olarak çeşitli düzenler, ideolojiler içermektedir (Bacık 2020:36).

Rus sömürgeciliğini Batı sömürgeciliği ile karşılaştırırsak, sömürgecilik sonrasında bağımsız ülkeler arasında ulusal birlik sorunu, sınır ve ayrımcılık sorunu, yönetim konusu ve birleşme tartışmaları gibi bazı uyguladığı politikaların aynı olduğunu açıkça görebiliriz. Örneğin; Batılı sömürgeci uluslar tarafından sömürüye uğrayan Afrika topraklarında yukarıda saydığımız sorunların bağımsızlık sonrası karşılaştıklarını, SSCB'nin yıkılmasından sonra aynı sorunları Orta Asya ülkelerinde de görebilmekteyiz. Özellikle Orta Asya ülkeleri arasında ulusal birliği sağlamada büyük sıkıntı yaşanmıştır ve hala yaşanmaktadır. Örneğin; Özbekistan ile Kırgızistan arasında yaşanan etnik ve sınır çatışmaları gibi. SSCB'nin Orta Asya ülkelerine uyguladığı yayılmacılık politikalarının etkilerinin hala sürdüğünü söyleyebiliriz. Örnek verirsek; Orta Asya ülkelerinde siyaseti uygulamada devletin tek egemen aktör olması, özel sektörlerin az ya da hiç bulunmaması, ekonomik yatırımların tek devlet tarafından kontrol zorunluluğu, milli ulusal pazarlara açılmada birliğin yokluğu ve alternatif muhalefetin oluşma şansının azlığı gibi etkiler sayılabilinir.

SSCB sonrası dönemde bağımsızlık kazanan Orta Asya ülkelerinin aralarındaki önemli sınır meseleleri, ulusal birlik sorunu ve diğer sorunların çözümünde etnik, stratejik, coğrafi, tarihsel değerlere az önem verildiğinden ve SSCB'nin uyguladığı politikasının etkisinden dolayı ülkelerin anlaşmazlıkları artmıştır. Buradan da açıkça anlaşılması gereken Hazar Denizi'nin hukuki statü sorununun çözülmesinin neden bu kadar uzun zaman aldığını anlaşılır kılmaktadır.

1.1.4. Rusya'nın Hazar Denizi Alanındaki "Bölgesel Güç" konumu

Sovyetler Birliği döneminde Moskova Hazar bölgesi üzerinde tam kontrole sahip olmuştur (Kubicek 2004:207). Sovyetler Birliği, merkezi olarak yönetilen bir

ekonomiye sahip olduğundan, Moskova'daki merkezi Sovyet hükümeti, Hazar Havzası ve kaynakları ile ilgili tüm önemli kararları almıştır. Ülkenin Orta ve Sibirya bölgelerindeki diğer Sovyet bölgelerini Rusya'nın kalbi üzerinden birbirine bağlamak için ihracat boru hattı güzergâhlarını inşa etmiştir. Böylece geçmişte Hazar Denizi bölgesinin enerji siyaseti sürecinde Sovyet hükümeti tam yetkiye sahip güç olmuştur (Sari, Azmukhanova 2021:56).

Sovyet etkisi altında kalan Orta Asya ülkeleri arasında belirli güven konusunun olmaması ortaya çıkan politik, ekonomik ve stratejik sorunların çözümünde ve yapılacak işbirliklerinde büyük engel teşkil etmektedir. Peki, bu çözülemeyen sorunlar kıyıdaş ülkeleri nasıl etkilemiştir? Hazar'ın hukuki statü sorununa dair kıyı ülkeleri hangi tezleri savunmuşlardır? Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile bağımsızlık kazanan ülkeler arasında ortak bir iş yapmada sorunlar olmuştur. Birde SSCB dağıldıktan sonra, yeni bağımsız kıyı ülkelerin tamamen enerji üretiminin ihracatı Sovyet boru hattı ağına bağlıydı (Heinrich, Plienes 2015:107) buda ülkelerin yeni pazarlara açılmasında büyük bir sorundu. Daha yeni ayrı devlet kuran Hazar'a kıyıdaş olan Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan arasında güven probleminin yaşanması Sovyetler Birliği'nin uzun dönem kontrolü altında kalmasının etkisidir. Hazar'ın statü sorununun da uzun yıllara uzaması kıyıdaş ülkelerin ortak görüşe ve uzlaşmaya varamamasından kaynaklanmaktadır.

Rusya, SSCB'nin yasal halefi ve Hazar bölgesinde bölgesel bir güç olarak, ortaya çıkan güvenlik sistemi üzerindeki etkisini sürdürmeye çalışmaktadır. Bir yandan, bölge devletlerinin mal ve teknolojileri için önemli bir pazar, Rus ekonomisinin yaptırımlardan kaynaklanan kayıplarını önemli ölçüde telafi edebiliyordu. Öte yandan, "Hazar Beşlisi"ndeki ortaklarla işbirliğinin derinleştirilmesi, Rus ekonomik politikasının çeşitlendirilmesine yönelik benimsenen yol çerçevesinde yeni bir büyüme noktası oluşturabilir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra "yakın çevre" politikasını izleyerek kendisinden ayrılan ülkeleri yanında tutmaya, onları kontrol etmeye başlamıştır. Büyük doğal gaz ve petrol kaynakları sahibi olan Rusya, enerji kaynaklarının kontrolü konusunda ABD, Türkiye, İran gibi devletlerle rekabet halindedir. Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üzerindeki etkinliğini hiç şüphesiz enerji ile artırmaktadır. Zengin kaynaklara sahip olan Orta Asya devletlerinin enerji taşımacılığını Rusya yapmaktadır ama diğer nakil hatlarına bakılırsa ABD

desteğindeki projelerdir. Kısacası ABD ve Rusya arasında enerjinin silah olarak kullanıldığı bir rekabet yaşanmaktadır (Erkılavuz 2018:82).

ABD, Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi bazı petrol ve gaz boru hattı projelerini destekledi ve Çin, Türkmen doğalgazı ve Kazak petrolü için boru hatları inşa etti. Her ne kadar ABD ve Çin'in bölgeyi şekillendirme ve Hazar bölgesini etkileme çabaları olsa da Rusya hala Hazar Denizi bölgesinde en önemli bölgesel güçtür. Çünkü Rusya'nın bölgedeki kıyı devletleri ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkileri ve işbirlikleri bulunmakta olup, bu ilişkiler ve işbirlikleri bölgedeki petrol ve doğalgazın ulaşım güzergâhlarına hâkim olma ve kontrol etme imkânı sağlamaktadır. Bölgede eski Rus egemenliğinin ve büyüyen Çin gücünün bu koşulları, Amerika'nın tek küresel süper güç olma iddiasını önemli ölçüde rahatsız etmiştir ve bu nedenle, ulusal çıkarların, önceliklerin, dünya görüşünün ve enerji politikası alternatiflerin doğrudan belirlenmesi açısından Amerikan dış politikasının inşasını etkilemiştir.

1.2. Kavram Olarak Hazar Denizi'nin, Coğrafyası ve Tarihi Gelişimi

Hazar Denizi coğrafi özellikler de zengin bir tarihe sahiptir. Hazar Denizi dünyanın en büyük kapalı su kütlesidir ve herhangi bir okyanusa akışı olmayan acı sulu bir göldür. Asya ve Avrupa sınırında yer alan Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan ülkeleri ile çevrilidir. Büyüklüğü, doğal koşulların özgünlüğü ve hidrolojik süreçlerin karmaşıklığı nedeniyle Hazar Denizi genellikle akademik belgelerde kapalı iç deniz olarak atıfta bulunulur. Hazar Havzası geniş bir iç akış alanında bulunur ve derin bir tektonik çöküntü içindedir. En büyük derinliği 1025 metredir. 200 ila 400 km genişliğinde, deniz meridyeni boyunca 1030 km uzamaktadır. Hazar Denizi'nin ilginç özelliklerinden biri, su seviyesinin çeşitli sürelerde keskin düşüşler ve yükselmelerle değişmesidir. Dalgalanmaların nedenleri henüz kesin olarak belirlenememiştir, ancak bunun nehirlerin akışındaki dalgalanmalardan, tabanın deformasyonundan, suyun yerden akışıyla ve iklim değişikliğinden kaynaklanabileceği varsayılmaktadır. Jeolojik ve paleocoğrafik çalışmalar, bölgenin uzak geçmişine bir bakış sağlamaktadır. Son on bin yılda, dünya okyanusunun seviyesinin altında bulunan Hazar'ın seviyesi, eksi 20 ila eksi 40 metre arasında değişmiştir (Цепко 2018).

Şekil 1. Hazar'a Kıyıdaş Olan Ülkeler



Kaynak: Hacıoğlu N. (2018), 5 Ülke Hazar'ı Paylaştı, Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/5-ulke-hazari-paylasti-40926515 adresinden erişime açık olan kaynaktan alınmıştır.

Hazar Denizi'nin topraklarının çoğunda kıyıları alçak ve pürüzsüzdür. Kuzey kesiminde kıyı şeridi, Volga ve Ural deltalarının su kanalları ve adaları ile girintilidir, kıyılar alçak ve bataklıktır ve su yüzeyi birçok yerde çalılıklarla kaplıdır. Batı kıyısı aşındırıcı ve delta kıyılarında olduğu gibi çok sayıda sazlık ve diğer yabani otlar ile kaplıdır. Güney kıyıları kuzey kıyısında olduğu gibi alçaktır. Doğu kıyısı çöl ve alçakta, kumla yığılmış bir haldedir (Deev, Hain 2016). Hazar Havzası'na büyüklü - küçüklü ölçüde 130 nehir akmakta olup bu nehirler arasında Hazar'a akan suyun %80'ni oluşturan Volga nehri en önemli yeri tutmaktadır. Hazar Denizi'ne akan su hacminin %90'nını Hazar'ın en büyük üç nehri olan Volga (%80), Kür (%6) ve Ural (%5) oluşturmaktadır. Hazar Denizi'ne akan en büyük nehir Volga'dır, yıllık ortalama akışı 215-224 kilometreküptür. Volga, Ural, Terek, Sulak ve Emba, Hazar Denizi'ne yapılan yıllık akışın %88-90'ını sağlamaktadır. Terek, Sulak ve Samur nehirleri ise toplamda Hazar Havzası'na akan suyun %5'ni getirmektedir. Hazar Denizi'nin doğu kıyılarından denize hiçbir nehir akmamaktadır ve Hazar'a akan suyun kalan yüzdelik kısmı ise İran'ın küçük nehirleri vasıtasıyla oluşmaktadır. (Mustafayev, 2019: 6). Hazar Denizi'ne

akan başlıca nehirler Volga, Terek, Sulak, Samur (Rusya), Ural, Emba (Kazakistan), Kura (Azerbaycan), Etrek (Türkmenistan), Sefidrud (İran) ve diğerleridir.

Hazar Denizi muazzam bir güzelliğe, ekosistem çeşitliliğine ve zengin doğal kaynak rezervlerine sahiptir. Kuzey kıyılarında şiddetli kar fırtınaları sürerken, güney kıyılarında manolya ve kayısı ağaçları çiçek açar. Deniz, dünyanın en büyük mersin balığı sürüsü de dâhil olmak üzere deniz florası ve faunası getirmesi bakımından benzersizdir. Su havzasında yaşayan deniz florası, tatlı sulu bölgelerinde denizin zenginleşmesine yol açmıştır. Ama Hazar'da tekrarlanan suyun tuzlanma etkisi deniz bitki varlıklarının aşırı tükenmesine yol açarak köklü değişiklikler geçirmiştir. Volga-Don Kanalı'nın açılmasından sonra, burada Azak ve Karadeniz'de yaşayan diğer alg türleri ortaya çıkmıştır. Hazar Denizi'nde 79 omurgalı türü de dâhil olmak üzere 500'den fazla bitki türü ve 854 hayvan türü yaşamaktadır. Deniz, dünya mersin balığı üretiminin %80'ini ve siyah havyarın %95'ini sağlamaktadır.

Hazar Havzası çok eski zengin tarihi vakalara şahitlik ederek tarihte kalıcı iz bırakmıştır. Hazar Denizi'nin ilk adları, Asur'un başkenti Nineveh'in kazıları sırasında bulunan antik kil tabletlerde (M.Ö. IX yüzyıl) bulunmuştur ve oraya "Büyük Doğu Denizi" denilmiştir. Bunun üzerinden birkaç yüzyıl sonra, Antik dünyanın coğrafyacı ve yazarlarının eserlerinde "Hazar Denizi" hakkında bilgiler verilmeye başlamıştır. "Dünyanın Tanımı" nın yazarı "Coğrafyanın Babası" Miletli Hekateus (M.Ö. 546-480) onu "Hyrcanian Denizi" olarak nitelendirmiştir. M.Ö. 5 yüzyılda Herodot ilk kez, herhangi bir denizle bağlantılı olmadığını öne sürmüştür, ancak o zamanın birçok bilim adamı Hazar'ı, fikirlerine göre, o zamanlar bilinen tüm toprakları çevreleyen Dünya Okyanusu'nun kuzey körfezi olarak kabul etmiştir. Aristoteles (M.Ö. 384-322), Hyrcanian Denizi'nin yeraltı akıntılarıyla Pontus Euxinus (Karadeniz) ile bağlantılı olduğuna ikna olmuştur. Büyük İskender ise seferleri sırasında Hazar'ın diğer denizlerle bağlantısını incelemiştir ve 323 M.Ö. denizci Patroclus'u Hazar Denizi kıyılarını keşfetmesi için göndermiştir. Patroclus "Kara-Boğaz-Göl" Körfezi'ne ulaşmıştır ve onu Hazar'ı okyanusa bağlayan nehrin ağzı zannetmiştir. Antik çağın ünlü coğrafyacısı Strabon, "Coğrafya" adlı kitabında Hazar Denizi'ni batıdan doğuya paralel olarak uzunlamasına tasvir etmiştir. Çok ciltli "Doğa Tarihi" nin yazarı Pliny Groznyy (27-29), denizin tuhaflığına dikkat çekmiştir ve birçok isme sahip olduğunu belirterek, isimler içinde en çok kullanılanlarının Hazar ve Hyrcanian olduğunu belirtmiştir (Dumas 2016).

Eski yazarların eserlerine aşina olan Arap bilim adamları, Hazar Denizi hakkındaki bilgilerini genişleterek, El-Harezmi (IX yüzyıl), al-Istakhri, al-Masudi (X yüzyıl), Hamid al-Garnati (XII yüzyıl), Yagut Hamavi, Zakaria al-Gazvini ve diğerlerinin eserlerinde kıyı şehirleri ve denize nehirleri akan ülkeler, adalar ve petrol, doğal gaz zengini bölgeler hakkında yazmıştırlar. Bu eserler ticari ilişkilerin canlanmasına, Avrupalıların Orta Doğu ve Orta Asya hakkındaki fikirlerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Orta Çağ'da Hazar Denizi ile ilgili bilgiler Fars, Türk ve Avrupalı gezginler arasında bulunmaktadır. Örneğin, ünlü gezgin Marco Polo'nun (XIII yüzyıl) Hazar Denizi üzerine bir açıklaması vardır. Denizci Abraham Crex'in "Katalan Haritası" (1378) bir zamanlar Fransız kralı Charles VI'ya gönderilerek Louvre müzesinde sergilenmiştir. Hindistan'a yaptığı yolculuk sırasında, Tver tüccarlarıyla birlikte Afanasy Nikitin (XV yüzyıl) Hazar Denizi'ni ziyaret etmiştir ve bu yolculuğunu "Üç Denizin Ötesine Yolculuk" yazısında anlatmıştır. Tam olarak doğru olmasa da ayrıntılı bir Hazar Denizi haritası Alman bilim adamı ve gezgin Adam Olearius (1674) tarafından derlendiği bilinmektedir. Çar Peter I'in Hazar kampanyalarıyla bağlantılı olarak, Rus hidrograflar ayrıntılı deniz haritaları derlemiştir ve 18. yüzyılın başlarından itibaren Hazar Denizi ile ilgili çalışmalar sistematik ve kapsamlı bir nitelik kazanmıştır (Dumas 2016).

Bin yıllık tarihi boyunca Hazar Denizi'nin yaklaşık yetmişe yakın ismi vardır. Kıyılarında yaşayan çok sayıda halkların her biri bu bölgeyi kendi tarzında adlandırmıştır. Böylece, eski yazarlar Hazar Denizi "Hyrcanian'ı" kıyı ülkesi Hyrcania (Kurtlar ülkesi) adıyla, Araplar "Khazar" Hazarlar adıyla, Yahudiler Hazar Havzası'nı kuzeybatı kıyısında yaşayan Türk halkı olarak adlandırmıştır. Bu arada, bu isimler modern dönemde de Azerice, Türkçe ve Farsça dillerinde hala kullanılmaktadır. Hazar Denizi'ne Apşeron'un ateşe tapanları Vargana ve Chekaet-De-ti, Araplar Dzhurjan, Çinliler Sihai (yani Batı Denizi), İranlılar Kolzum, Hintliler Vorukash, Türkmenler Kukkuz, Kazaklar Atyrau, Türkler Küçük Deniz, Tatarlar Ak-Deniz isimleri ile bilmişlerdir. Türk devletleri kaynaklarında "Ak-Deniz" hem Beyaz Deniz hem de Büyük Deniz olarak anlaşılmaktadır. Moğollar Hazar Denizi'ne, Beyaz Deniz, göl anlamına gelen Chagannor adını, Ruslar buna "Mavi Deniz" ve ardından Khvalynsky veya Khvalissky adını vermiştir. Eski Rusça'da Khvari (Khorezm), Khvali olarak telaffuz edilmiştir. Tarihte diğer komşu ülke ve şehirler Hazar'a, Saray (Altın Ordu'nun başkenti), Tabasaran, Arnavut, Derbent, Shemakha, Abşeron, Şirvan, Salyan, Mugan,

Abeskun, Horasan, Gilyan, Mazandaran, Türkmen, Avar, Farsça, Deilen, Kurgan adını vermiştir. Diğer kaynaklarda ise; Yabancılar Denizi, Bakuk, Kungar, Torm, Sirsap, Erensky, Vrakansky, Guzgunsky, Pakhlevinsky, Sareysky, Dortsa, Kemrutsky, Kızılbaşsky olarak adlandırılır. Etil Denizi (İtil) Hazar Denizi'ne akan Volga olduğundan, Farsça kaynaklarda Gürgan, Şizir, Gyurzum, Bab Denizi olarak geçmiştir (Боголюбов 2014).

1453'te Konstantinopolis'in II. Mehmet tarafından alınmasından sonra Avrupalı tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu pas geçerek Doğu ile yeni ticaret yolları aramaya başlamıştır. O dönemlerden başlayarak, Rusya üzerinden Volga-Hazar rotası, Avrupa'dan Azerbaycan'a giden ana rota haline gelmiştir. Hazar Denizi, modern adını eski kabilelerin adından almıştır yani, M.Ö. 2 binyılda denizin yakınında, Kura'nın sağ kıyısında yaşayan Hazarlar kabilesinden. Coğrafyacılar ve arkeologlara göre 7 yüzyıla kadar Hazar Denizi topraklarında, Hyrcanian Gölü (kuzeyde) ve Hazar Denizi (güneyde) olmak üzere iki rezervuar vardığını ortaya koymuştur. Hyrcanian Kıstağı ve Abşeron Eşiğinde 7. yüzyılda su seviyesi çok yükseldiğinden dolayı, bu kıstak sular altında kalmıştır. Hyrcanian Gölünün su seviyesinin yükselmesi nedeniyle Hazar Denizi'nin de su seviyesi yükselerek iki rezervuar birleşmiştir.

Hazar Denizi'nin eski tarihine bakıldığında da Rus etkisi olmuştur. Rus Çarı İgor, yerel kabileleri ticaretten kendisine haraç ödemeye zorlamak için Hazar Denizi kıyılarına gelmiştir ama başarılı olamamıştır. Oğlu Çar Svyatoslav babasına istinaden bir dizi Hazar şehrini ele geçirmiştir. Volga, Don nehirleri ve Hazar Denizi üzerinden malların çıkışının kontrolünü sağlamıştır. Uzun bir süre Moğollar, Persler ve Araplar Hazar Denizi'ne sahip olmuştur ama kısa süre sonra Altın Ordu dağılmaya başlamıştır ve 1556'da İvan Groznıy, Hazar Denizi'ne erişmeye başlayarak Astrakhan Hanlığı'nı ilhak etmiştir. Prens Peter yönetiminde Rusya, Hindistan ve Çin'in mallarına erişim umuduyla burada kendi filosunu oluşturmaya başlamıştır ama bu durumdan memnun olmayan ana rakipleri Pers ve İngiltere Krallıkları olmuştur (Цепко 2021).

1807'de Rusya ile İngiltere arasında bir savaş çıkmıştır. Hazar bu savaşta bir çatışma bölgesi olmuştur ve İngilizler, kısa zaman sonra Rusların Hazar Denizi üzerindeki hakkını tanımıştır, ancak Persler buna karşı çıkmıştır ve 1812'de savaş Persler ile savaş başlamıştır. 1813'te İran ile Rusya arasında "Gülistan Barışı" imzalanarak, Hazar Denizi'nin neredeyse tüm batı kıyısı Ruslara geçmiştir. 1826 yılında

Persler intikam almaya çalışmıştır ama sonuç alamamıştır. Rus donanması Hazar'da bir tekele ve Rus tüccarlar geri kalanlar üzerinde ayrıcalıklara tabii olmuştur. Başlangıçta Rusya, bölgede kilit bir yer edinme ve ticareti kontrol etme arzusu nedeniyle Hazar için savaşmıştır ama burada önemli bir kaynak bulunmuştur "Petrol". "Hazar bölgesi" kavramının doğal coğrafyada değil, uluslararası siyasette ortaya çıkması, iki kutuplu sistemin çöküşünden ve SSCB'nin çöküşünden kaynaklanmaktadır. İlk kez, bu terim ABD dış politika departmanında kullanılmaya başlanmıştır ve ancak daha sonra kıyı devletler onu kendi kendini tanımlamak için kullanmaya başlamıştır (Пушкарева 2021:210).

1.2.1. Hazar Havzasına Kıyıdaş Ülkelerin Tarihi Anlaşmaları

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Sovyetlere bağlı olmasından dolayı Hazar Denizi'ndeki söz sahibi ülkeler SSCB ve İran'dı. Bu dönemler iki ülke arasında Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair antlaşmalar yapılmıştır. SSCB öncesi Hazar üzerine yapılan anlaşmalara bakılırsa 1813 yılında Gülistan ve 1828 yılında ise Türkmençay Anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmaların imzalandıkları şehirlere göre anlamı önemlidir. Karadağ ilçesi Gülistan ve Güney Azerbaycan şehri olan Türkmençay'da imzalanan bu anlaşmalar dönemin siyasi gelişmelerine de ışık tutmuştur. Bu anlaşmalarla Rusya Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkına sahip olarak, Trans – Kafkasya'yı tümü ile kontrolü altına geçirmiştir. Bu yüzden İran'ın tarihinde en onur kırıcı anlaşmalar olarak bilinmektedir (Yolcu 2014:14-15).

Sovyetler döneminde Hazar'ın statüsü ile ilgili diğer iki anlaşma ise 21 Şubat 1921 yılında ve 25 Mart 1940 yılında yapılmıştır. İran'ın Hazar üzerinde filo kurma yasağı 1921 yılında yapılan anlaşmanın 11. maddesi ile ortadan kalkmıştır. Anlaşmaya göre, Hazar Denizi üzerinde Rusya ve İran için filo kurmada eşit haklar tanınmıştır. "Sovyet – İran denizi" tabiri kullanılan 1940 yılında imzalanan anlaşma ile iki ülke arasında denizciliğe dair yaptırımların uygulanması gündeme getirilmiştir. Anlaşmada Sovyetler Birliği'nin talebi üzerine, iki ülkeye ait gemilerde veya limanlarda üçüncü ülke vatandaşları tarafından çalıştırılmamasına dair maddeler konulmuştur (Uzun 1998:113-115).

Bu anlaşmalar dışında Hazar Denizi üzerinde yapılan birkaç değişikliklerin Sovyet Rusya'sı tarafından olsun ya da İran tarafından olsun, iki devlette Hazar

Denizi'nin statüsüne (deniz ya da göl olmasına) dair net kararlar ya da anlaşmalar yapmamıştırlar. Yapılan anlaşmalara bakıldığında, varılan sonuçlarda Sovyetler Birliği tarafının İran'a göre ağır bastığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Döneminde yapılan anlaşmalar çerçevesinde Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili uluslararası bir anlaşmanın olmamasının yanı sıra bu bölgenin kıta sahanlığı, hava sahanlığı, deniz yataklarındaki kaynaklar ve sınırlarına dair anlaşmalar bulunmamaktadır. Dünya sisteminin iki kutupludan bir kutupluya dönüştüğü zaman yani, 1990 yıllarında SSCB'nin dağılmasıyla, ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla dünya haritası değişime uğramıştır. Hazar'da iki tane kıyıdaş ülke varken bu çöküş (SSCB) sonrası ortaya çıkan üç Türk ülkesi sonucunda kıyıdaş ülke sayısı beşe çıkmıştır. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler konumuna gelmesi ile Hazar'ın hukuki statü sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun ortaya çıkmasının büyük nedeni ise, Hazar Denizi'nde var olan zengin geleneksel kaynakların bulunmasıdır.

1992-1993 yıllar arasında kıyı devletlerinin temsilcileri Astrahan ve Tahran'da bir araya gelerek, Hazar Denizi'nde sınırların çizilmesi, bölgesel kalkınma, balıkçılık hakları ve çevre sorunları gibi konularda görüşlerde bulunmuşlardır (Metin, 2004:140). Hazar'a kıyıdaş olan bağımsız devletler aktif biçimde Hazar Denizi'nin kaynaklarından kullanarak sermayesini arttırmak için harekete geçmişlerdir. Yapılan görüşmelerin çözümlenmesi uzun sürünce ve kıyıdaş ülkeler ortak fikre varamayınca, 20 Eylül 1994 yılında aktif harekete geçen Azerbaycan tarihe "Asrın Antlaşması" diye geçen "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü" başlıklı Uluslararası Antlaşmayı Batılı büyük şirketler ile imzalayarak ülkesinin enerji sektörüne ciddi yatırımlar yapmasını sağlamıştır (Kocaman, 2018:102). Bu antlaşmanın yapılması üzerine 1992'den beri çözülemeyen Hazar'ın hukuki statü sorunu yeniden gündemi sarsmıştır.

Azerbaycan'ın yaptığı antlaşma sonrasında diğer kıyıdaş ülkelerde harekete geçmiştir. Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair ilk ciddi çalışma 1995 yılında Rusya, İran ve Türkmenistan arasında İran'da yapılmıştır. Burada yapılan çalışma Hazar'ın enerji rezervlerinin paylaşımına dair olmuştur ve kıyıdaş ülkelerin Hazar'a yönelik görüşlerini ortaya koymuştur. Şubat 1995 yılında Azerbaycan hariç diğer kıyıdaş ülkeler kara sularını 20 deniz mili olarak kabul etmiştir. Aynı yılın sonlarında Azerbaycan Hazar'ın çözümü için "Sınır Gölü" önerisini ortaya koymuştur (Metin 2004:143).

1996 yılında kıyı devletler Hazar'ın tüm kıyıdaş ülkelere ait olduğu, enerji kaynaklarının tüm ülkelerin ortak rızası ile adil olarak kullanılması gerektiğini ilan eden bir bildirge imzalamıştırlar (Yalçınkaya, Süleymanlı 2019:373). Bildirge üzerine Aşkabat'ta Hazar'ın statüsünün açığa kavuşması için kıyıdaş ülkelerin dış işleri bakanlıkları tarafından komisyon kurulmuştur. Hazar Denizi'nin statüsü üzerine kıyı ülkeleri arasında görüşmeler artmaya ve yoğunlaşmaya başlamıştır. 1998'de Hazar'ın bölgesel sınırlarına dair anlaşmaya varan Rusya ve Kazakistan diğer ülkeleri katmadan aralarından anlaşma imzalamıştır. Bu durumu duyan diğer iki kıyı devleti olan Türkmenistan ve İran bu anlaşmayı kabul etmediğini ve beş kıyıdaş ülke arasında bir oy birliği ile karar alınması gerektiğini savunmuşlardır.

Sene 2000'ne geldiğinde Hazar Denizi statüsünün belirlenmesinde "orta hat" prensibini kabul eden Rusya ve Kazakistan deniz dibini ulusal sektörlere bölerek, su yüzeyinin ise ortak kullanıma açık olacağına dair deklarasyon onaylamıştır. Benzeri bildirge 2001 yılında Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılmıştır. Aynı nitelikli anlaşma 2002'de Rusya ile Azerbaycan arasında da yapılmıştır ama bu çabalar Hazar'ın statü sorununu hiçbir şekilde çözüme kavuşturulmasına yeterli olmamıştır. Kurdukları komisyonda (1996'da Aşkabat'ta kurulan) 15 defa görüşen kıyıdaş ülkeler 2004'de Moskova'da, 2007'de Tahran'da Bakanlar düzeyinde gerçekleşen toplantılarda toplanmışlardır ama görüşmeler sonuçsuz tamamlanmıştır. Hazar'ın statü meselesi ile ilgili 2011 yılı Kazakistan'ın Astana şehrinde toplanan komisyonda her şey den önce en önemli meselenin Hazar'ın statü sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğini Kazakistan dile getirmiştir. Senelerce yapılan görüşmelerin, toplantıların sonucunda kıyı ülkelerinin nihai bir karara en sonunda varması 12 Ağustos 2018'de Hazar Denizinin Statüsüne İlişkin Sözleşme Kazakistan'ın Aktau kentinde imzalanmıştır. Bu sözleşmenin nihai karar maddeleri beşinci bölümde tartışılacaktır.

1.2.2. Hazar Denizi Bölgesindeki Doğal Kaynaklar

Hazar Denizi'nin kendisi zengin bir tarihe sahiptir ve yıllar boyunca büyüklüğünü değiştirerek kuzeye doğru genişlemiştir. Hazar Havzası 19. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa ve Asya'da petrol üretiminin merkezi haline gelmiştir. Hazar bölgesinde önemli doğal kaynağın bulunması Rusya'nın ilgisini daha çok bu bölgeye yöneltmiştir. 1820'de Bakü'den çok uzak olmayan bölgede ilk Hazar petrolü üretilmiştir. Bu bölgenin yerli halkı bu fosili uzun zamandı evlerini ısıtmak için

kullanmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında petrol üretimine yabancı sermayeli şirketler girmiştir.

Hazar Denizi'nin ilk jeolojik tanımı Akademisyen G.V. Abih tarafından yapılmıştır ve 1846'da Bakü yakınlarındaki petrol ve gaz sahalarını araştırmıştır ve bunun sonucunda Hazar derinliklerinde ve adalarında büyük petrol ve gaz yataklarının varlığını göstermiştir. 1879'da "Nobel Kardeşler Petrol Üretim Derneği" kurulmuştur ve kısa süre sonra "Standard Oil'in" Avrupa pazarındaki yerini kapmıştır. Bakü'deki petrol üretimi sayesinde Rusya, ilk petrol boru hattını inşa etmiştir ve dünya endüstrisindeki ilk tankere sahip olmuştur. Sovyetler Birliği, Hazar Denizi'nin bir kısmındaki petrol üretimini millileştirmiştir, ancak aynı zamanda mevcut sorunu görememiştir. Çünkü petrol çıkarma yöntemleri eski petrol yöntemlerden farklı olarak, Hazar Denizi'nin altından yağın nasıl çıkarılacağını öğrenmeleri gerektirmiştir. İlk kez, endüstriyel petrol üretimi 1949'da Hazar Denizi'nde açık deniz petrol ve gaz sahası Azerbaycan'da bir petrol platformları ağı olan ve kıyıdan 42 kilometre uzaklıkta bulunan bir köy Oil Rocks'ın keşfedilmesiyle başlamıştır.

Hazar Denizi'nin ana zenginliği, içinde bulundurduğu büyük petrol ve gaz rezervleridir. Dünyada ilk kez burada açık deniz madenciliği yapılmıştır. Şu anda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde üretilen petrol ve gazın çoğu (%70-%95) açık deniz alanlarından geliyor. Bölgede yürütülen arama çalışmaları, denizde ve bitişik bölgelerde bir dizi büyük petrol ve gaz sahasını ortaya çıkarmıştır. Hidrokarbon kaynaklarının potansiyeli, Hazar bölgesini petrol ve gaz rezervleri açısından Basra Körfezi'nden sonra dünyada ikinci sıraya koymaktadır.

1905 yılında Rusya petrolleri, dünya genelindeki toplam üretimin %27'sini karşılarken, bu miktarın neredeyse tamamı Bakü'deki kuyulardan sağlanmıştır. Rus Çarlığı bu şekilde kendisine ait olmayan petrolden büyük gelir elde etmiş ve bu dönemde Hazar, uluslararası firmaların da rekabet alanına dönüşmüştür. Rusya'nın 19. yüzyılda Türkistan ve Kafkasya'yı işgaline kadar geçen dönemde Hazar Havzası'nda genellikle Türk veya İran kökenli devletler egemen olmuştur (Hosking 2015:326). Avrupalı devletlerin tüm dünyayı sömürgeleştirmek üzere hareketlendikleri bir dönemde, Ruslar da rekabetteki yerlerini alarak 19. yüzyılın başlarında Hazar'daki ilerleyişlerini yeniden hızlandırmışlardır.

1.2.3. Kıyı Devletlerinin Petrol ve Gaz Rezervleri

90'lı yılların başında Türk Cumhuriyetleri'nin kurulmasından sonra, Hazar Denizi, dünyadaki enerji kaynaklarına alternatif olması açısından önem kazanmıştır. Hazar Havzası sahip olduğu enerji kaynaklarının yanında, stratejik ve jeopolitik önemi açısından bölgesel ve dünya çapında güç merkezlerinin çıkarlarının çatıştığı bir merkez olma özelliğini taşımaktadır. SSCB zamanında petrol sanayisi modern anlamda Bakü'de kurulmuş ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar dünyada petrol üretmek adına önemli bir bölge olmuştur. Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla, Hazar'ın önemi daha fazla artmıştır.

Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ı kapsayan Hazar Denizi bölgesi, dünyanın en eski petrol üreten bölgelerinden biridir ve giderek daha önemli bir küresel enerji üretim kaynağı merkezi haline gelmektedir. Bölge, hem Hazar Denizi'ndeki açık deniz yataklarından hem de bölgedeki kara alanlarından önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Geleneksel olarak petrol üreten bir bölge olan Hazar bölgesinin doğal gaz üreticisi olarak önemi hızla artmaktadır (EIA 2013). Daha önceden bilinen büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra yeni rezervlerin bulunması Hazar'ın 21. yüzyılda ikinci Basra Körfezi olabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir.

Şekil 2. Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Altyapısı

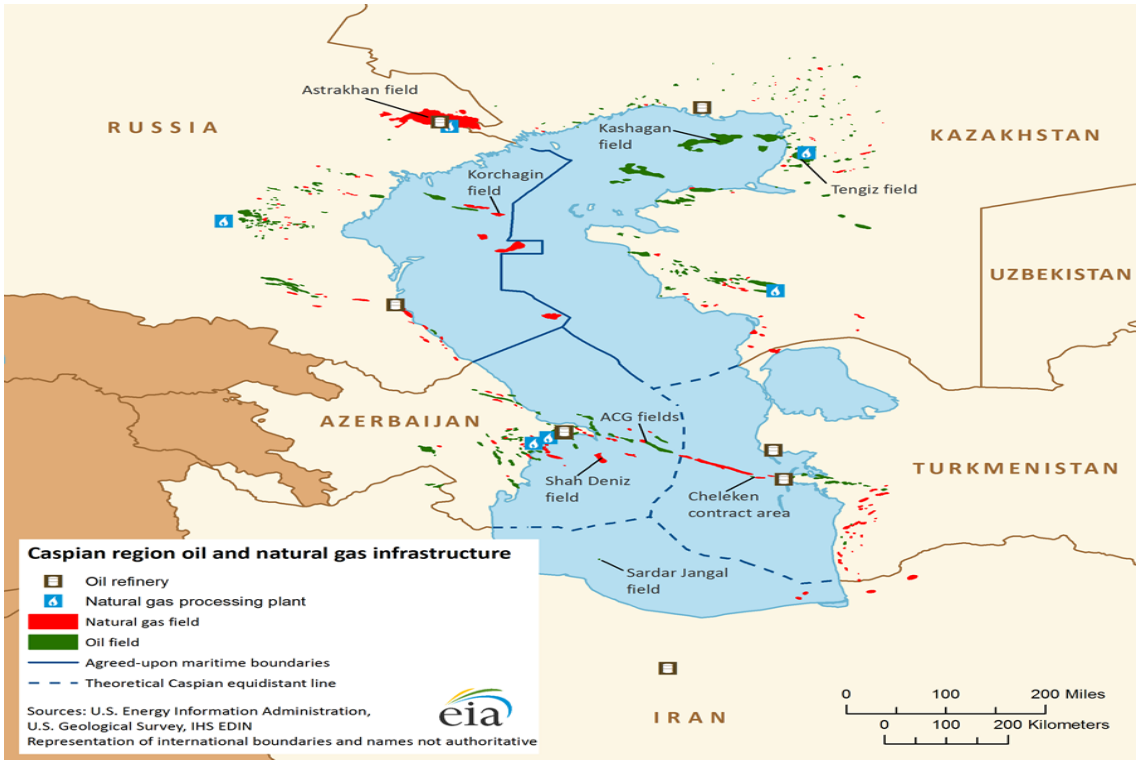

Kaynak: EIA (2013), Hazar Denizi Bölgesindeki Petrol ve Doğal Gaza Genel Bakış, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynakları sayesinde küresel bakımdan enerji ihtiyacı olan ülkelerin ve Batının önemli enerji kaynağı gücüne sahip olacağı görüşleri mevcuttur. Hazar Denizi bölgesi (Güney Kafkasya ve Orta Asya), dünya petrol rezervlerinin %3-4'üne ve dünya gaz rezervlerinin %4-6'sına sahiptir (Kalehsar 2021). Hazar bölgesi, 48 milyar varil petrol ve 8.76 trilyon metreküp kanıtlanmış gaz rezervine sahiptir. Hazar Denizi'nin tüm kıta sahanlığı tam olarak araştırılmamıştır. Bu durum denizin güney kısmı ülkeleri olan Türkmenistan, İran ve Azerbaycan'ın düzensiz ve sürekli değişen deniz sınırları alakalıdır. Yukarıda belirtilen faktörler ışığında, ABD Jeolojik Araştırması, bölgenin toprak altının ilave 20 milyar varil petrol ve 7,3 trilyon metreküp gaz içerebileceğini tahmin etmektedir.

Karbuz (2016) yılında ele aldığı makalesinde Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkelerin kıyı şeridi uzunluklarının yanında Hazar Havzasının "Uluslararası Göl" ve "Kapalı Deniz" kurallarına göre hidrokarbon rezervlerinin kıyı ülkelerine düşen paylarını Tablo 1'de göstermiştir. Bu "Uluslararası Göl" kuralına göre paylaşım

yapıldığında kıyı ülkelerinin en çok petrole sahip olanları arasında başta Kazakistan, Azerbaycan, Rusya, Türkmenistan ve sonda İran gelmektedir. "Kapalı Deniz" kuralına göre paylaşım yapıldığında ise, Azerbaycan ve Kazakistan eşit paya sahip olurken, diğer kuralda payları bu iki ülkeye göre daha az olan Rusya, Türkmenistan ve özellikle İran'ın üzerine düşen payda baya bir yükselme olduğunu görebiliriz. Bu paylaşıma bakıldığında da ülkelerin neden bir türlü ortak karara varamadıklarını anlaşılır kılmaktadır.

Tablo 1

Hidrokarbon Rezervlerin Hazar Denizi'nin Yasal Durumuna Göre Dağılımı.

HAZAR'A KIYIDAŞ DEVLETLER	KIYI ŞERİDİ UZUNLUĞU km	MVPE 'ULUSLARARASI GÖL' KURALINA GÖRE	MVPE 'KAPALI DENİZ' KURALINA GÖRE
Rusya	695	14,67	17,16
Azerbaycan	850	29,33	20,83
Kazakistan	2,320	33,00	20,83
Türkmenistan	1,200	11,00	15,69
İran	900	3,67	14,23

Kaynak: Karbuz, S. (2016). The Legal Status of the Caspian Sea: Implications on Caspian Resources Development and Transport. Energy Policy Turkey, (2), 62-69. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/ept/issue/31246/340325 (25.06.2021).

***Tablo 1'de** gösterilen veriler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir ve rakamlarda bir değişiklik yapılmamıştır.

***MVPE –** Milyar Varil Petrol Eşdeğeri

BP'nin "Dünya Enerjisinin İstatistiksel İncelemesi 2021" sayılı raporunda Hazar Havzasına Kıyıdaş olan ülkelerin Hazar'da sahip olduğu petrol ve doğal gaz bakımından kanıtlanmış rezervlerini paylaşmıştır. Raporda (Tablo 2) petrol zengini kıyı ülkesi başta İran, Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve son en az petrol rezerve sahip olan kıyı ülke ise Türkmenistan yer almaktadır. Doğal gaz rezervine bakıldığında sıralamada ilk olarak Rusya, İran, Türkmenistan, Azerbaycan ve son az doğal gaz rezervine sahip kıyı ülke Kazakistan gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Tablo 1'de gösterilen Hazar Havzasının "Uluslararası Göl" ve "Kapalı Deniz" kurallarına göre petrol rezervi bakımından en başta Kazakistan ve Azerbaycan gelirken, Tablo 2'de en

başta İran ve Rusya gelmektedir. Tablo 1'de Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkeler arasında nihai bir sonuca varılmamıştır ve paylaşılan rezervler bakımından SSCB çöküşü sonrası ortaya çıkan kıyı ülkeleri en başta yer alırken, 2018 Aktau Zirvesi sonrası yayınlan raporda ise (Tablo 2) en çok petrol rezervine sahip ülkeler SSCB dönemindeki söz sahibi ülkeler olan İran ve Rusya'dır. Özellikle İran ve Rusya'nın diğer kıyı ülkelerine göre rezervlerinde ciddi artış olmuştur. Bu raporlar göz önünde bulundurulduğunda 2018 Zirvesinde varılan nihai kararlarda "SSCB döneminin etkisi kıyı ülkelerinin üzerinde hale devam etmekte midir?" sorusunu akla getirmektedir.

Tablo 2

Hazar Denizi Kıyı Ülkelerinin Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

HAZAR'A KIYIDAŞ DEVLETLER	PETROL		DOĞAL GAZ	
	KANITLANMIŞ REZERV BİN MİLYON VARİL	ÜRETİM GÜNLÜK BİN VARİL	KANITLANMIŞ REZERV TRİLYON METREKÜP	ÜRETİM MİLYAR METREKÜP
Rusya	107.8	10667	37.4	638.5
Azerbaycan	7.0	716	2.5	25.0
Kazakistan	30.0	1811	2.3	31.7
Türkmenistan	0.6	216	13.6	59.0
İran	157.8	3084	32.1	250.8

Kaynak: (BP: 2021, 16-38)

***Tablo 2'de** gösterilen veriler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir ve rakamlarda bir değişiklik yapılmamıştır.

Notlar: BP'nin "Statistical Review of World Energy 2021 | 70th edition" sayılı raporunda dünya genelindeki ülkelerin Petrol ve Doğal Gaz rezervleri verilmiştir. Tablo 2'de verilen bilgi sadece Hazar Denizi'ne Kıyıdaş olan ülkelerin doğal kaynaklar rezervi alınıp, tablo şeklinde kendim tarafından gösterilmiştir.

BÖLÜM 2

HAZAR DENİZİ'NE KIYIDAŞ OLAN ÜLKELER'İN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan devletlerden RF ile bu federasyona bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan birer Kafkas ülkesidir. Bu iki cumhuriyetin yanında İran, Türkmenistan ve Kazakistan da Hazar kıyıdaşı ülkelerdir. Hazar'daki rejimin belirlenmesine ilişkin beş kıyıdaş ülkenin her birinin farklı tutumları mevcuttur. Rusya, İran ile birlikte Hazar'ın bir göl olduğunu ileri sürerek kaynakların bütün kıyıdaş devletlerin ortak malı olduğunu iddia etmektedir. Kazakistan ve Türkmenistan başlangıçta Azerbaycan yanında yer aldığı halde farklı açılardan Rusya'yı desteklemektedirler. Bu bölümde Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bu bölgeye yönelik politikaları tartışılarak bu bölgenin doğal kaynaklar bakımından zengin olması nedeniyle her kıyı ülkelerinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin bölgedeki yüzdelik payları ele alınmıştır ve değerlendirilmiştir.

2.1. Rusya

Rusya, Hazar güçleri arasında tartışmasız liderdir. Dünyada yapılan toplam ithalatın yarısından fazlasını enerjinin oluşturduğu düşünüldüğünde Rusya'nın enerji konusunu neden ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Rusya, denizin bölünmesi gerektiğini savunmaktadır. Rusya Hazar ve Karadeniz hattının kontrolünü elinde tutarak bölgedeki ülkelere enerji sevkiyatı yaparak sadece ekonomik gücü hedeflememektedir. Başta Avrupa ülkelerini kendine bağımlı bırakarak arz çeşitliliğinin artmasını istemeyerek enerji sevkiyatını tekelinde tutmak için politikalar üretmiştir. Örneğin; Nabucco sonrasında TANAP ve BTC hattı yapılma aşamasında alaycı tutumları ve sonrasında alternatif olarak geliştirilen Türk Akımı, Mavi Akım gibi hatlarla bölgenin piyasasında enerjiye tek yön veren ülke olmak istemektedir. Aynı şey AB'ye uzanan batı hatlarında da mevcuttur. Rusya orada Avrupa Birliği içinde ortak siyaset yapılamamasını fırsat bilip Almanya ile Kuzey Akım hattını inşa ederek enerji zenginliğini politikalara çevirerek fırsatlar yaratmaktadır. Almanya ihraç ettiği doğalgazı depolayarak Avusturya ile birlikte ham enerji de merkez konumuna gelmek istemektedir. Ancak gelen tepkilerle Avrupa ülkeleri arasında ortak kaygı enerji ithalatında arz çeşitliliği istememesine karşın ortak politika izleyememektedir.

Rusya'nın, özellikle çevre koruma alanında, yasal statüsü ve ekonomik faaliyet rejimi belirlenmeden denizin dibine Hazar Denizi boru hatlarının döşenmesinin hukuka aykırı olacağını ifade ettiği bilinmektedir. Hazar bölgesi, coğrafi konumu nedeniyle, özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra bölgedeki jeopolitik dengenin değişmesi bağlamında Rusya için çok önemli bir stratejik öneme sahiptir. Rusya'nın enerji çıkarları burada öncelikle enerji güvenliğinin güçlendirilmesi ile bağlantılıdır. Bölgesel enerji işbirliği, Rusya'nın jeopolitik ve ekonomik çıkarları dikkate alınarak Hazar bölgesinde istikrarın sağlanmasında kilit rol oynamaktadır. Öncelikli görevler arasında Rusya için en faydalı boru hattı projelerinin uygulanmasında diplomatik yardım bulunmaktadır.

Rusya, Hazar'ın doğal kaynakları üzerinde ulus ötesi kontrol kurmaya çalışan İngiliz-Amerikan petrol şirketlerinin artan etkisi ile karşı karşıya kaldığından dolayı, topraklarından geçecek petrol ve gaz ihracat yollarını tekelleştirmeye çalışmıştır. Bu sorunun çözümü Rusya'yı Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsünün çözümüne ilişkin yeni girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. ABD ve Avrupalı politika yapıcılar tarafından finansal olarak desteklenen ve teşvik edilen alternatif fosil yakıt ihracat yollarının gerekliliği için çabalamak, öncelikle anlaşma müzakerelerinin kurallarını değiştirmiştir ve özellikle Rus tekelci yaklaşımının yerine daha işbirlikçi ve ortaklıklı bir yaklaşım getirmiştir. Rus karar vericiler, alternatif ihracat rotaları inşa etmenin kaçınılmazlığının farkına vararak, bölge üzerindeki etki kaybından korktukları için, piyasa odaklı politikalar ve projelere aktif katılım ile karşılık vermişlerdir ve ayrıca ulusal projelerde yer almayı teklif etmişlerdir.

Rusya'nın modern politikası, Hazar Denizi'nin uluslararası yasal statüsünü belirleme, ekoloji ve biyolojik kaynakların korunması ve artan militarizm konularını içeren Hazar bölgesinin sorunlarının çözümüne aktif olarak katılmayı amaçlamaktadır. Rusya, bu sorunların çözümünde konumunu güçlendiren İran'ın desteğini almaya çalışmıştır. Rusya, İran'ın desteğine dayanarak, bölge dışı devletlerin Hazar Denizi'ndeki askeri varlığını ve daha geniş anlamda üçüncü ülkelerin bölgesel sorunların çözümüne dâhil olmasını engellemeyi başardı ve bu pozisyon sürekli olarak Rusya ve İran tarafından takip edildi.

Rusya'nın potansiyeli, bölgedeki doğrudan varlığı, enerji kaynaklarının sahibi ve tüketicisi olarak lider rolü ve ayrıca petrol, gaz için bir geçiş ülkesi olarak desteklenmektedir. Ancak, Rusya'nın stratejik çıkarlarının sağlanmasını tersine

çevrilebilecek bazı olumsuz eğilimler de vardır. Rusya'nın bölgedeki mevzilerini kaybetmemesi için, ulusal çıkarlarını korumak için net olarak oluşturulmuş bir stratejik çizgiye ihtiyacı vardır. Rusya'nın, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Türkiye ve Çin gibi önde gelen küresel ve bölgesel aktörlerin stratejik çıkar çatışmasının bölgede çıkar çatışma potansiyelini önemli ölçüde artırabileceği dikkate alınmalıdır. Buna dayanarak Rusya ve diğer önde gelen devletlerin jeopolitik rekabet için değil, bölge genelinde politikalarının koordinasyonu için çaba göstermesi gerekmektedir.

Rusya, geniş kaynak zenginliği, nispeten zorlu konvansiyonel yetenekler ve bölgesinde ve Küresel Güney'deki nüfuz ile birleştiğinde nükleer bir akran olduğu göz önüne alındığında özel bir statüye sahiptir. Rus sektöründe yabancı şirketler, Rus-Kıbrıs şirketi "Roskaspneft", Amerikan "J.P. Kenny" ve "Casp Oil Development" ortak girişiminin bir parçası olarak "EXPO" ile "Halliburton" ve "Schlumberger" tarafından temsil edilmektedir. Diğer Hazar devletlerinin aksine, Hazar'ın Rus sektöründeki (Lukoil, Rosneft, Transneft, Gazprom, Eurasia Shelf Drilling Company, PetroAlliance, Caspian Energy Group vb.) yerli şirketlerin konumları daha istikrarlıdır. Ancak bazı durumlarda, Rus şirketleri yabancı şirketlerle ortaklaşa ortak girişimler (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, İngiliz-Rus şirketi Casp Oil Development) oluşturur veya yabancı sermaye payına sahiptir (Schlumberger'in PetroAlliance'daki sermayesi). Ancak, örneğin Lukoil gibi Rus şirketleri sonunda yabancı hisse satın alma girişiminde bulunmaya başlamıştır. 1997 yılında Rus şirketleri Lukoil ve Rosneft, Kepez ve Serdar sahasının geliştirilmesi için konsorsiyuma katılmıştır. Aynı zamanda, Çin Ulusal Petrol Şirketi liderliği, Kazakistan'daki petrol ve gaz üreten işletmelerin (örneğin, Aktyubinskmunai) yanı sıra 200-250 milyon ton rezervli Uzen sahasındaki hisseleri satın almıştır (Сафарян 2006). Rusya, Hazar'da ulaştırma tekeli rolünü gün geçtikçe gelişmekte olan üç Türk ülkesinin yürüttüğü faaliyetler sonucunda kaybetmektedir (Bakü-Ceyhan petrol boru hattının inşasından sonra). Enerji taşıma yollarının daha fazla çeşitlendirilmesi, mevcut Rus boru hattı sistemlerinin kapasitesini etkileyebilir.

2.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Hazar Havza'sının statü probleminde iki tezi savunarak "sınır gölü" ve "açık deniz" şeklinde bakmaktadır. Azerbaycan'ın Hazar'daki çıkarlarını değerlendirirken, Cumhuriyetin karadaki petrol yataklarının büyük bölümünün yirminci yüzyılda tükendiğini belirtmek gerekir. Bu nedenle, Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon

sahaları aslında Azerbaycan için ekonomik potansiyeli ve hayatta kalması için tek temeldir. Hidrokarbon taşıma yöntemleri konusunda Azerbaycan oldukça esnek bir pozisyon almaktadır. Rusya ile kavga etmemeye çalışır, ancak meseleyi şu noktaya getirir: hidrokarbonlarının ana bölümünün Rusya'dan (BTC, BTE, Nabucco, Güney Koridoru) geçerek taşınmasını sağlamak. Devletlerin ekonomik ve jeopolitik çıkarlarının gerçekleşmesi için yapılan projelerin arkasında çeşitli yönlerden sorunlar yatmakta olup Hazar bölgesindeki kıyı ülkeleri arasında yaşanan ilk gerginliklerden biri Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanmıştır.

Hazar Denizi statü meselenin çözüme kavuşturulamaması Hazar'ın kaynaklarını kullanırken paylaşımında kıyı ülkeleri arasında gerginlikler yaşanmasına neden olmuştur. Hazar Denizi'nin statü sorununun ilk yansıması iki kıyıdaş ülkesi olan Türkmenistan ve Azerbaycan arasında yaşanmıştır. Gerginliğin çıkma nedenlerine baktığımızda; bazı kaynakların paylaşılamaması, "orta hattın" çizilmesinde hangi yöntemlerin kullanılacağı ve "nüfuz bölgelerinin" sınırlarının nasıl tespit edileceği üzerinedir. Ulusal sektörler bakımından aynı yönde hareket etmektedirler. İki ülke arasında yaşanan sorunun dikkat çeken yeri petrol ve doğal gaz yatakları üzerine olmasıdır. Sorun Azerbaycan'ın "Kepez" dediği yatağı ve Türkmenistan'ın "Serdar" adını taktığı bu yatak üzerine olmuştur. Azerbaycan kendi yatağı "Kepez"de doğal kaynaklar çıkarma yoluna girmiştir ama Türkmenistan buranın kendine ait olduğunu savunmuştur ve ülkeler arasında gerginlikler çıkmıştır. Bu gerginliğin yaşanması sonucu Azerbaycan'ın anlaştığı büyük şirketler anlaşmadan çekilmiştir. Aynı şekilde Azerbaycan'da Türkmenistan'ın anlaştığı şirkete baskı yaparak, anlaşmadan çekilmesini sağlamıştır. Türkmenistan yanlısı tutum sergileyen Rusya ve İran olmuştur.

Diğer bir sorunda iki ülke arasında doğal gaz üretimindeki pazarlamadır. Türkiye pazarı için rekabete giren ülkeler kendi boru hatları projelerini anlaşamadığından dolayı hayata geçirememiştir. Türkmenistan'ın Trans – Hazar boru hattı projesi transit geçiş olan Azerbaycan üzerinden geçtiği için anlaşmaya varılamayıp askıda kalmıştır. Bunun yerini Azerbaycan'ın Bakü – Tiflis – Erzurum boru hattı projesi almıştır (Zhaissenbayev 2004:55). İki ülke arasındaki temel sorun Hazar'da bulunan yatakları üzerinedir ve asıl sorunun Hazar'ın bir hukuki statüsünün olmamasının sonucudur.

1990'larda Azerbaycan hidrokarbon pazarında çok sayıda yabancı ÇUŞ'ler ortaya çıkmıştır. Aralarında ABD'den 90 şirketin yer alması dikkat çekmektedir. Azeri-Çırak-Güneşli sahası ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi özellikle yatırım için popülerdir. Azeri-Çırak-Güneşli projesinde, Azerbaycan'ın %10'luk (SOCAR tarafından hesaplanan) payı, Amerika Birleşik Devletleri'nin %39,8'ine kıyasla ölçülemeyecek kadar küçüktür (Amoco %17, Unocal %10, Exxon %8, Pennzoil %4.8) ve Birleşik Krallık'ta %19.2 (British Petroleum - %17.1 ve Ramco - %2.1) paya sahip olmuştur (Мамедов, 2015:239). Karabağ projesinde, Azerbaycan şirketi SOCAR hisselerin %7,5'ini ve Amerikan şirketi Pennzoil %30'unu almıştır. Rus Lukoil ve İtalyan şirketi Agip'in %62,5 hissesini oluşturan bu projeye katılımı da not edilmelidir. Arama sondajından sonra gaz kondensatı projesi haline gelen Şah Deniz petrol projesinde British Petroleum ve Norveç Statoil'in %51, Azerbaycan, Fransa (TotalFinaElf), İran (NaftIran) ve Rusya ile birlikte %51 paya sahiptir. Son olarak, Lenkeran-Deniz projesinde hisseler, SOCAR'a %25 ve ELF'a (Fransa) %75 pay arasında dağıtılmıştır (Butaev, 2014). Kazakistan'da aktif olarak faaliyet gösteren Çin devlet şirketi CNPC'nin Azerbaycan'ın Kürsangi-Karabağlı projesinde %30 hisse payı vardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) ulusal çıkarları gerçekleştirerek kamu sektöründe temsil edilen konsorsiyumlara katıldığı belirtilmelidir. 1994 ve 2001 yılları arasında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe petrol arama ve üretimi konusunda 35 yabancı petrol şirketi ile yirmiden fazla anlaşma imzalamıştır. Genel olarak, belirlenen hedef için yaklaşık 400 firma yer alarak, sözleşme yükümlülüklerine ilişkin yabancı yatırım hacmi 60 milyar doları bulmuştur. Toplamda 15 ülkeden şirketler Azerbaycan'da petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesinde önemli yere sahiptir. Azfen (Türkiye, Azerbaycan), Caspian Drilling Co. (ABD, Azerbaycan) gibi çeşitli dernekler de kurulmuştur. Petrol ve gaz üreten ve işleten ÇUŞ'lere ek olarak, mühendislik ve hizmet şirketleri ülkede aktif olarak faaliyet göstermektedir. 2002 yılında Amerikan şirketi McDermott, Batı ve Doğu Azeri topraklarında petrol platformları kurma hakkını almıştır. Sözleşmeler, taşeronlar ve şirketler birliği, ülkenin yakıt ve enerji kompleksinin geliştirilmesinde yer alan şirket sayısını önemli ölçüde arttırmıştır. Liman altyapısının gelişimi, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki hammadde çıkarmadaki artışın bir sonucu haline gelmiştir.

Üretim paylaşım sözleşmeleri Azerbaycan'da etkin bir sözleşme şekli haline gelmiştir. Bu, yatırımcılar için bir tür garanti ve yabancı şirketler için yerel ekonomik engellerin aşılmasında bir kaldıraç röle sahiptir. Kazakistan'da pratikte bulunmayan İran ve Türk şirketleri Azerbaycan'da geniş bir şekilde temsil edilmektedir. Bu arada, Azerbaycan'ın kilit projelerine Rusya'nın katılımı istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. Bu, özellikle Azeri-Çırak-Güneşli projesinin %10'luk hissesini Japon INPEX şirketine 1.375 milyar dolara satma anlaşması şeklinde belirginleşmişti. Sözleşme yükümlülüklerinin yürürlüğe girmesinden sonra, yabancı Hazar'daki Lukoil şirketine sadece Kazak Karaçaganak sahasından hisse kalmıştır.

2.3. İran

İran, Hazar'ı bir göl olarak kabul etmekte ve ortak paylaşım yanlısıdır. İran'ın Hazar'daki çıkarları daha az ölçüde enerji faktörü tarafından belirlenmektedir. Bunun nedeni, ülkenin ana petrol ve gaz rezervlerinin, Basra Körfezi rafı da dâhil olmak üzere egemen toprakları içinde güneyde yer alması ve İran'ın Hazar kıyısı yakınlarındaki petrol ve gaz rezervlerinin tavizsiz değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, Hazar hidrokarbonlarının bölünmesine ve boru hattı diplomatik oyununa katılım, İran'ın uluslararası izolasyonunun aşılmasına ve ayrıca dış politikası ve dış ekonomik çıkarları için önemli olan bölgedeki jeopolitik etkisinin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Hazar bölgesindeki jeopolitik ve ekonomik güçlerin mevcut uyumu ile İran, Tahran'ın yararına olmayan projeleri yavaşlatmak için Hazar Denizi için yeni bir uluslararası yasal statü geliştirme sürecini hızlandırmakla ilgilenmemektedir.

Hazar üzerinde yaşanan ikinci bir gerginliğe örnek vermek gerekirse İran ve Azerbaycan arasında yaşanmıştır. Gerginlik 17 Temmuz 2001 yılında Bakü'yü ziyaret eden İran İslam Cumhuriyeti Güvenlik Konseyi Sekreteri Hasan Ruhani, planladığı ziyaretini kısa keserek ülkesine döndüğünde başlamıştır (Amirbek 2015:46). Bu iki ülke arasında çıkan sorunda petrol sahası olan "Alov" üzerine başlamıştır. Hazar'da petrol arama gemileri üzerine çıkan politik sorun iki ülke arasında büyük gerginlik yaratmıştır. Yaşanan sorun Hazar'ın statü problemi üzerine olarak oradaki sınır hatlarının olmaması, hava sahanlığının olmaması ortamı karıştırmıştır.

Hazar Denizi'nin İran kesimi, diğer devletlerle karşılaştırıldığında, yabancı şirketlerin çok daha az ilgisini çekmektedir. Bunun nedeni, İran'ın uzun yaptırım

döneminin yanı sıra yabancı ÇUŞ'lerin faaliyetlerinin karmaşık iç düzenleme sürecinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, İran'ın devlet petrol şirketi, yerli projelere ek olarak, Azerbaycan Lenkeran-Talish ve Şahdeniz yataklarının geliştirilmesinde yer almaktadır. İran'ın yabancı ÇUŞ'lere yönelik politikası özellikle ilgi çekicidir. Bu devletin anayasasına göre, yabancı şirketler ülkenin doğal kaynaklarına bilinen hiçbir mülkiyet türü ve şekliyle sahip olamazlar (Мамедов 2015:230). Bununla birlikte, İran'da anayasal yasağı aşmak için yasal bir mekanizma oluşturulmuştur. Geri alım (ters satın alma), ilgili bakanlık veya devlet petrol şirketi tarafından temsil edilen devletin, mevduatların aranması ve işletilmesi için yabancı şirketlerin hizmetlerinden yararlandığı bir sözleşme şeklidir. Tüm işler tamamlandıktan sonra, devlet depozitoyu "satın alır" ve yabancı şirketin maliyetlerini geri öder. Aynı zamanda, tazminat genellikle nakit değildir: şirket belirli bir miktarda hidrokarbon kaynağı alır (Kuhn, Jannatifar 2015). Bu tür bir etkileşim için emsal, İran'ın Basra Körfezi'ndeki Siri sahasını geliştirmek için Total ile bir anlaşma imzaladığı 1995 yılında belirlenmiştir. Daha sonra Shell ve Lasmo aynı ilkeyi takip ederek Hazar Denizi'nin İran sahanlığında faaliyetlerine başlamışlardır (Мамедов 2015:235).

Ülkedeki en büyük petrol ve gaz şirketi, %100 devlete ait olan Ulusal İran Petrol Şirketi'dir (NIOC). NIOC (yan kuruluşu NaftIran aracılığıyla) ayrıca Azerbaycan Şah Deniz doğalgaz projesinde %10 hisseye sahiptir. Ancak İran'ın yabancı şirketlere yönelik katı politikası, pratikte büyük şirketlere karşı koyamayabilir. Böylece, uluslararası kar amacı gütmeyen kuruluş WikiLeaks'e göre, İran'da düzinelerce yabancı şirket faaliyet göstermektedir: Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Eni (Agip İran, Snamprogetti ve Saipem), Çin Ulusal Petrokimya Şirketi (Sinopec), TotalFinaElf (Aquitaine), Petronas (Malezya), Lukoil (Rusya), Indian Oil Corporation, Inpex (Japon Konsorsiyumu), Cepsa (İspanya), OMV (Avusturya), Repsol (İspanya), Lundin Petroleum (İsveç), Norsk Hydro (Norveç), Royal Dutch Shell (Birleşik Krallık ve Hollanda), LG Mühendislik ve İnşaat Birlikleri (Kore), Technip-Coflexip (Fransa), Hyundai (Japonya), Sasol (Chevron), Engelhard (New Jersey), Statoil (Norveç), Lurgi (Almanya), Foster Wheeler Int'l (Amerika Birleşik Devletleri), British Petroleum (BP), Krupp Uhde (Almanya), Japon Ulusal Petrol Şirketi (Japonya), Siirtec Nigi (İtalya), Bow Valley Energy (Kanada), BHP Billiton (Avustralya), S.C. Petrom (Romanya), Gazprom (Rusya), Petrol ve Doğal Gaz Şirketi (Hindistan), GVA Danışmanları (İsveç), Japex (Japonya), PTT Arama ve Üretim (Tayland).

2.4. Türkmenistan

Türkmenistan, Rusya ve İran tezlerine katılarak, su dibi ve su kütlesi ortak kullanımını savunmaktadır. Türkmenistan'ın çıkarlarına gelince, büyük ölçüde endüstriyel petrol ve gaz üretiminin karada bulunan ana alanlarında gerçekleştirilmesi gerçeğiyle belirlenmektedir. Aynı zamanda Türkmenistan, Azerbaycan tarafının hâlihazırda kendi ulusal sektörüne dâhil ettiği bir dizi alanla ilgili olarak Azerbaycan'a karşı iddialarda bulunmuştur. Aşkabat'ın çıkarları, gaz taşıma rotalarını mümkün olduğunca çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmaktan ibarettir. Türkmenler Hazar doğalgaz boru hattının inşasından yanadır ve Orta Asya - Gaz Boru Hattı Merkezi sisteminin modernizasyonuna karşı değildir. Ancak aynı zamanda Çin için bir proje uygulamakta olup, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) güzergâhı boyunca bir gaz boru hattı inşa etme olasılığını da değerlendirmiştir. Şu ana kadar İran üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya doğalgaz boru hattı döşeme çalışmaları durdurulmuştur. İran'da durumun değişmesi durumunda ekonomik açıdan en avantajlı olan bu proje yeniden canlandırılabilir.

Stratejik ve taşımacılık acısından coğrafi öneme sahip olan Türkmenistan, diğer Orta Asya ülkelerine göre ana geçiş güzergâh ülkesi konumunda yer almaktadır (Solak 2016:801). Türkmenistan doğalgaz, petrol, kükürt, pamuk üretimi ve çeşitli tuzlar gibi doğal kaynaklar bakımından zengindir. Doğal kaynaklar bakımından zengin olan Türkmenistan Avrasya Bölgesi'ndeki ekonomik avantajlarıyla küresel dünyada önemli siyasi role sahiptir. Türkmenistan'ın enerji bakımından dünyada önde gelen ülkeler arasında yer alması Dünya başat güçleri olan ABD, AB, Çin, Türkiye, Hindistan, Pakistan gibi dünya ülkelerinin dikkatini üzerine çekmiştir ve küresel enerji politikalarının en önemli parçalarını oluşturmaktadır (Konca 2011:4).

Yabancı şirketler Türkmenistan'daki kurumsal çıkarlarını destekleyerek, petrol ve gaz üretimi ve nakliyesi için kullanılan ekipmanlar eskiyip yıprandığı için kullanılan teknolojilerin modernize edilme ihtiyacı olduğunun farkındadırlar. Bu nedenle bu bölgede bulunan zengin doğalgaz rezervinden dolayı, burada en çok Çinli ve Alman şirketleri faaliyet yapmaktadır. Devlet endişesi "Türkmengaz", sondaj için donanım seçiminde Amerikalı ve Japon tedarikçilere güveniyordu. Ancak, 2001 yılından bu yana Türkmenistan'a derin sondaj ekipmanı sağlayan Çin Petrol Teknoloji Şirketi (CPCTD) ile de rekabet halindeydiler. 1998'den beri Alman şirketleri işleme tesislerinin (LURGI ve LINDE ile birlikte Japon MURABENI ve LGC) (Сафарян, 2016) inşasına

odaklanmıştır. Devlete ait şirketler Türkmengaz ve Türkmenoil, Türkmenistan'da petrol ve gaz üretimi alanında doğrudan yer almaktadır. Türkmenistan hükümeti, hidrokarbon yataklarının gelişiminde yabancı şirketlerin dikkatini çekmemeye çalışmaktadır. Çünkü ülkenin siyasi politikası acısından ülkeye dış güçlerin girerek karışmasını istememektedir. Bununla birlikte, İrlanda şirketi Dragonoil ve İtalyan ENI, Cheleken sahasının projelerine katılarak ülkede aktiftir. Türkmenistan ayrıca Batı Türkmenistan'daki ve Hazar Denizi'nin güney kesimindeki mevduatlarla ilgili olarak Mobil ve Monument Oil şirketleri ile bir dizi anlaşma imzalamıştır. Üretim paylaşım anlaşmasında Mobil %52,4, Monument Oil %27,6 ve kalan %20'lik kısım Türkmen petrol şirketine devredilmiştir. Ayrıca Petronas, Dragon Oil, Buried Hill, RWE Dea AG şirketleri toplam 10 milyar dolarlık yatırımla Türkmen sahalarının geliştirilmesinde yer almaktadır (Мамедов, 2015a:222-239). Bazı durumlarda, Hazar ülkelerinin ulusal hükümetleri ile yabancı şirketler arasındaki etkileşimin gelişmesinde belirli bir itici güç, onların çokuluslu şirketlerin menşe devletlerine kültürel ve medeniyet yönünden yakın olmasıdır. Bu nedenle, Arap sermayeli şirketler (örneğin, adı geçen Dragonoil), Türkmenistan'daki çıkarlarını diğer kıyı ülkelerine göre daha etkin bir şekilde sürdürmektedir. Devlet kaygılarının İran işletmeleriyle etkileşimi için bir argüman haline gelen, İslam'ın Türkmen halkının kamusal yaşamının tüm alanlarına yayılmasıdır. Türkmenistan'da imtiyaz sözleşmesi biçimlerinin pratikte uygulanmaması, devlet ekonomisinin katı merkezileşmesi, siyasallaşması ve iki ana kritere göre devletlerle işbirliğine odaklanması ile açıklanabilir: coğrafi yakınlık ve medeniyet bileşeninde benzerlik.

Yabancı şirketlerin Hazar Denizi'nin Türkmen kısmındaki yatırım faaliyetleri, söz konusu Azerbaycan ve Kazakistan'dan çok daha düşüktür. İlk arama sözleşmesi 1996 yılında Petronas ile yapılmıştır. İki yıl sonra "Garashsyzlyk-2" sahasını geliştirme projesinde Türkmenistan'ın ulusal petrol şirketi ExxonMobil ve Monument Oil'e sırasıyla %52,4 ve %27,6'lık pay vererek, %20'yi payı geride bırakmıştır (Butaev, 2004). Sözleşme 25 yıllık bir süre için imzalandı, ancak 2002'de ExxonMobil, fazla tahmin edilen beklentiler nedeniyle bu projedeki operasyonları durdurmuştur. Çünkü alanın olanakları beklenenden daha düşük çıkmıştır. Bir ortak girişim (Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri, Türkmenistan tarafından) Larmag-Cheleken'de kurulmuştur. Genel olarak, Hazar'ın Türkmen sektöründeki çok uluslu şirketlerin zayıf faaliyeti siyasi risklerden, yani Türkmen-Azerbaycan ilişkilerinin istikrarsızlığından,

tartışmalı mevduatlar konusunda ülkeler arasında fikir birliği olmamasından kaynaklanmıştır (Мамедов, 2015b:222-239).

2.5. Kazakistan

Son olarak, Kazakistan ise, Hazar'ı iç deniz diye tanımış ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasından yanadır (Editör 2018). Kazakistan'ın çıkarları büyük ölçüde Hazar'ın kuzey kesimindeki açık deniz petrol ve gaz rezervlerine ilişkin tahminlerle belirlenmektedir. Ülke, kendi toprakları içinde önemli enerji kaynakları rezervlerine sahiptir. Bunların gelişimi Kazakistan'ın enerji politikasının ilk önceliğidir. Hazar Denizi'nin kuzey kesimindeki büyük potansiyel petrol ve gaz rezervleri hakkında bilginin yayılmasından sonra, Kazakistan'ın haklarının önemli bir bölümünün uluslararası yasal olarak tanınması amacıyla deniz tabanının bölünmesi ile ilgili diplomatik faaliyetlerini hızlandırmıştır. Buna ek olarak, Hazar Denizi üzerinden Bakü'ye petrol mavna ile ulaştırmak için bir taşıma sistemi geliştirilmiştir ve BTC'ye bağlanma olasılığına ilgi gösterilmiştir.

Kazakistan'ın devlet petrol şirketinin hisselerinin çoğunluğunu satarak, petrol sektörüne özel yabancı mülkiyeti dâhil etmiştir. Kazakistan hükümeti, Hazar Denizi'ndeki Sovyet üretiminden miras kalan petrol işletmelerini yabancı şirketler devralana kadar denetlemek için bir devlet holding şirketi olan "KazMunaiGas'ı" kurmuştur. Azerbaycan hükümeti SOCAR'ı güçlendirirken, Kazakistan hükümeti KazMunaiGas'ı tam teşekküllü bir Ulusal Petrol Şirketine dönüştürememiştir, bunun yerine varlıklarını yabancı şirketlere satmıştır. Kazakistan hükümeti, yeni ortak işletme şirketi North Caspian Operating Company (NCOC) BV'yi oluşturmak için bir dizi yabancı şirketle anlaşmaya varmıştır. Bu konsorsiyum, Royal Dutch Shell, Exxon Mobil, TOTAL, ENI ve Kazakistan'ın KazMunaiGas'ına eşit hisseler içermekte olup, daha küçük hisseleri ConocoPhillips ve INPEX gibi diğer ortaklara gitmiştir. NCOC, özellikle de dev Kashagan sahasının işletmecisi olmuştur. Daha küçük petrol şirketlerinin Kazakistan'ın çeşitli enerji varlıklarında hisseleri vardır. Ulusal Petrol Şirketi KazMunaiGas bu varlıkların bazılarında azınlık konumundayken, Kazakistan Hazar bölgesinde en fazla özel sektöre ait varlıklara sahiptir.

Kazakistan da 2014 yılında en büyük operatörler Karaçaganak Petrol İşletmeciliği, KazMunaiGas ve TengizChevroil olmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti Petrol ve Gaz Bakanlığı'na göre, ülkedeki kanıtlanmış petrol ve gaz kondensat rezervleri 39,8 milyar varile ulaşmıştır. Ocak-Eylül 2016 arasında petrol üretimi 56,88

milyon ton ve rafinaj 10,7 milyon ton olmuştur. Karşılaştırma için, 2014 yılında petrol rafinerisi 14,9 milyon ton, gaz üretimi ise 43,2 milyar metreküp (2010 yılına göre neredeyse üçte bir daha yüksek) 2010 yılı petrol üretim hacmi 67,91 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu üretim seviyesi korunurken ülkedeki hidrokarbon hacmi 60-70 yıl yetecek kadar olmalıdır (ROGTEC 2017).

Enerji sektöründe Kazak-Çin işbirliği, Kumkol-Karakoin boru hattı sisteminin oluşturulmasına yol açmıştır. Bu arada, 2014 yılında Atasu-Alashankou petrol boru hattı üzerinden Çin'e 11,8 milyon ton sevkiyat yapılmıştır. Toplam uzunluğu yaklaşık 7 bin kilometre olacak Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin doğalgaz boru hattının dinamik genişlemesini de not etmek gerekir. Kazakistan'daki ulus ötesi ticaretin faaliyeti, ana mevduatların sözleşme alanlarının tanımı ve şirketlerin bunlara sermaye katılımı ile açıkça gösterilmektedir. Kazakistan'ın ana mevduatları arasında şu sahaları ayırt etmek lazımdır:

1. Doğu ve Batı Kashagan (tahmini rezervler 6,4 milyar ton petrol, 1 trilyon metreküp doğal gaz). Proje operatörleri Eni, KMG Kashagan B.V. (Kazmunaigas'ın bir yan kuruluşu), Total, Exxon Mobil, Royal Dutch Shell (her birinin %16.81 hissesi var), ConocoPhillips (%8.4), Inpex (%7.56). Tüm şirketler, Kuzey Hazar İşletme Şirketi (NCOC) ortak girişiminin bir parçasıdır.
2. Tengiz (tahmini rezervler 3,1 milyar ton petrol ve 1,8 trilyon metreküp doğal gaz). Proje operatörleri ulusal şirket Kazmunaigas (%20 hisse), Chevron Overseas (%50), Exxon Mobil (%25) ve LukArco (%5).
3. Uzen (tahmini rezerv 1,1 milyar ton petrol). Proje işletmecisi KazMunayGas'tır.
4. Karashyganak (tahmini rezervler yaklaşık 1 milyar ton petrol ve gaz kondensatı). Proje operatörü uluslararası bir konsorsiyumdur.
5. Karaçaganak Petrol İşletme B.V. (British Gas ve Eni'nin her biri %32,5, ChevronTexaco %20 ve Lukoil %15).
6. Kalamkas (tahmini rezerv 510 milyon ton petrol). Proje operatörleri KazMunaiGas ve Mangistaumunaigas OJSC'dir.
7. Zhanazhol (tahmini rezervler 500 milyon ton petrol, 133 milyar metreküp doğal gaz). Proje operatörü Kazak-Çin kuruluşu CNPC-Aktobemunaigas'tır.
8. Zhetybai (tahmini rezervler 330 milyon ton petrol). Proje operatörleri OJSC Mangistaumunaigas, Zhetybaimunaigas'dır.

9. Aktoty (tahmini rezervler 269 milyon ton petrol). Proje operatörü konsorsiyum Kuzey Hazar İşletme Şirketi'dir.
10. Kalamkas-Deniz (tahmini rezervler 156 milyon ton petrol). Proje işletmecisi, bahsi geçen konsorsiyum Kuzey Hazar İşletme Şirketi'dir.
11. Kairan (tahmini rezerv 150 milyon ton petrol). Proje operatörü konsorsiyum Kuzey Hazar İşletme Şirketi'dir.
12. Kenkiyak (tahmini rezerv 150 milyon ton petrol). Proje Operatörü ortak girişim CNPC-Aktyubemunaigas'dır.

Çin, Rusya, Avrupa ve ABD'den şirketler ağırlıklı olarak Kazakistan'da yoğunlaşmaktadır. Böylece, Çin devlet şirketi CNPC, Aktobe projesinin (1 milyar varil hammadde) hisselerinin yarısından fazlasına (geri kalanı Aktobemunaigas'a aittir) sahiptir. 1997'den 2013 yılına kadar Çinli şirket China National Petroleum Corporation (CNPC), Aktobe Oil Company'nin %60,3 hissesini satın almıştır ve ardından 2003 yılında hissesini %85,42'ye çıkarmıştır. Daha sonra, CNPC Kuzey Buzachi sahalarının haklarını satın alarak (%50'sini Lukoil'e satmıştır), hisselerin yarısını Kansu ve Bekstas sahalarının yarısını, Kanada petrol şirketi PetroKazakhstan'ın hisselerinin %100'ünü (daha sonra Kazmunaigas'ın hisselerinin üçte birini satmıştır), Kashagan konsorsiyumundaki %8.33 hissesini satın almıştır. Kazakistan'daki en büyük 22 petrol şirketi arasında, Sinopec ve CNPC gibi Çinli şirketler, bunların on tanesinde yaklaşık %100'ne, sekizinde ise %50'ne veya daha fazla hisseye sahiplerdir (Халова, Сычева, Спивак, 2013:41).

Alman şirketleri Kazgermunai sahasının (100 milyon varil hammadde) haklarını satın almıştır ve Rus Lukoil ise, Kumkol-Lukoil sahasının hakkını almıştır. Hurricane-Kumkol projesinin (442 milyon ton hammadde) hakları Hurricane'e aittir. Yabancı şirketlerin tüm Kazakistan projelerine katılım payı yüksektir. Örneğin; Tengiz projesinde Chevron, Texaco ve Exxon Mobil sırasıyla %50 ve %25, Karachaganak projesinin geliştirilmesinde Agip ve British Gas %32,5 pay almıştır. Kashagan sahasının geliştirilmesinde Fransız şirketi TotalFinaElf %28,6 ile en büyük varlığın sahibi olurken, British Gas, Exxon Mobil, Shell ve ENI her biri %14,3 hisseye sahip olmuştur (Бутаев, 2004). Kazak sahalarının geliştirilmesinde finansal kaynakları birleştirmek 1993 yılında Uluslararası Konsorsiyum "Offshore Kazakistan Uluslararası İşletme Şirketi" kurulmuştur. Birleşik şirket, Agip, British Petroleum, British Gas, Exxon Mobil, Shell, Total, BP, Amoco, Statoil, Inpex North Caspian Sea Ltd., Phillips

Petroleum'u içermektedir. Aynı zamanda aynı yıl kurulan KazakistanCaspiyShelf konsorsiyumun işletmecisi olmuştur (Мамедов, 2015c:222-239).

Hazar Denizi'nin petrol ve gaz taşıyan bölgesi, sadece bölgesel değil, küresel aktörlerin de jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının kesiştiği bir bölgedir. Çokuluslu şirketlerin bölgeye girmesi ve büyük işletmelerin devletin dış politikasını izlemede bir araç olarak kullanılması yoluyla ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi, çok sayıda tartışma ve çalışmanın konusudur. Ancak, Hazar Denizi'ndeki çok sayıda bölgesel olmayan aktörün, önemli stratejik öneminin kanıtı olduğu nesnel olarak söylenebilir. Genel olarak, Hazar bölgesinin yakıt ve enerji karmaşası, doğrudan yabancı yatırım yapan Amerikan, Avrupa ve Çin şirketlerinin ve kıyı ülkelerinin devlete ait şirketlerinin baskınlığı ile karakterizedir. Hazar bölgesi Orta Asya'nın merkezi konumundadır, Avrupa'yı Asya'nın çeşitli bölgelerine bağlayan bir ulaşım transit koridorunun bulunduğu bir yerdir. Dolayısıyla dünyanın önde gelen ülkelerinin ekonomik ve jeopolitik çıkarları burada iç içe geçmiş durumdadır. Hazar Denizi'nde küresel ülkeler içinde Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin en aktif ülkeler sırası başındadır.

BÖLÜM 3

KÜRESEL GÜÇLERİN HAZAR HAVZASI BÖLGESİNE YÖNELİK POLİTİKALARI

Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalar yalnız kıyıdaş devletleri değil ABD, AB, Çin gibi küresel devletlerin de ilgi odağıdır. Hazar'ın zengin kaynaklara sahip olmasından dolayı petrol ve doğalgaz yataklarının hangi ülkelerin sınırına gireceği konusu bu ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Bu bölümde ABD, Çin ve AB ülkeleri gibi ülkeler için de stratejik ve jeopolitik açıdan önemli olan Hazar Denizi bölgesine yönelik tutumları, bu bölge üzerinde yaptığı ve yapacağı yatırımları, girişimleri (boru hatları, demir yolları, kara yollar, deniz yolları gibi) uluslararası ortamın küresel boyutta ikili stratejik ticaretlerin önemi ve olası riskleri tartışılarak açığa çıkarılmıştır.

3.1. ABD

Küresel dönüşümün 21 yüzyılda başlaması ile Orta Asya Amerika için önemli yere sahip olmaya başlamıştır. Hazar bölgesi, sahip olduğu bir takım özellikler nedeniyle sadece Rusya için değil, ABD, Çin, Türkiye ve AB ülkeleri gibi ülkeler için de stratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir bölgedir. Çünkü Orta Asya; bölgeye yeni hedeflerle dönen ve güçlenen Rusya'ya, özellikle ekonomik anlamda bölgede önemli bir aktör olarak var olmaya başlayan Çin'e, hem Afganistan'a komşuluğu hem de İran'ın etki altına almak istediği bölgelere komşu olan bir bölgedir (Başavyaz 2019:55).

Son yıllarda, Hazar bölgesindeki jeopolitik durum çok sayıda faktörün etkisi altında şekillendi, ancak ana olanlar, önde gelen dünya güçlerinin, siyasi birliklerin ve ulus ötesi şirketlerin çok yönlü çıkarları ve politikalarıdır. Hedefleri Hazar Denizi'nin jeopolitik ve jeo-ekonomik konumlarını güçlendirmek. Bölgedeki kilit aktörler, şüphesiz dünya sahnesindeki rekabeti neredeyse bir asırlık uzun bir geçmişe sahip olan Rusya ve Amerika Birleşik Devletidir. Ancak şu anda Çin, Avrupa Birliği, Hindistan, Türkiye ve Avrasya kıtasındaki diğer bazı ülkeler gibi diğer jeopolitik aktörlerin bölgedeki durum üzerinde önemli bir etkisi vardır. Eski SSCB ülkelerinin bağımsızlık ilanından itibaren Amerika'nın bölgeye yönelik başlıca çıkarının jeopolitik perspektifli olduğu söylenebilir. Bu durum stratejik veya yaşamsal çıkarlar olarak gözetilmemekte, genel olarak "önemli" çıkarlar adı altında tanımlanmaktadır. Hazar bölgesinde gerçekleşen her olay doğrudan ABD çıkarlarını etkilemez. Ancak bölgede etkinlik gösteren güçlü devletler söz konusu olunca buradaki gelişmelerin ulus ötesi boyuta taşındığı ya da mevcut

politik istikrarının güçsüzleştiği durumlarda bölgeye yönelik stratejik çıkarların ön plana çıkabildiği gözlemlenebilir. Bu durumun yanı sıra bu coğrafyada rol alanların sayısı arttıkça ABD çıkarlarını yeniden tanımlamaya ihtiyaç duyacaktır.

Küreselleşme olgusu ve aktör tipolojisinde yaşanan değişimlerle beraber Sovyetler Birliğinin dağılması sonucunda bağımsızlığını ilan etmiş olan cumhuriyetlerin ellerindeki kaynaklarını dünyaya açma girişimi ile çakışmıştır. Bu durum enerji diplomasisinde atfedilen önemi arttırırken, ABD gibi enerjiye ihtiyacı olan devletleri içtinaplı bölgelere çekmiştir ve bu durumda Türkiye gibi bağlantı yollarında bulunan ülkelere önem kazandırmıştır (Gürpınar, Kesici 2005:169). ABD'nin yanı sıra AB ülkeleri, Türkiye ve Çin'in Hazar Denizi'ndeki çıkarları enerji stratejileri ile bağlantılıdır. Dış enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, siyasi olarak istikrarsız Ortadoğu'ya bağımlılığın azaltılması ve bölgenin kaynak tabanına geniş erişim için uygun dış politika koşulları sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca, başta ABD ve AB olmak üzere tüketici ülkelerin konumu, Hazar ve Orta Asya bölgelerinin önemli jeopolitik konumundan büyük ölçüde etkilenmektedir. AB ve ABD, Rusya üzerinden Hazar hidrokarbon kaynaklarına bağımlılığı azaltmak ve yeni ulaşım altyapısı (Nabucco, Güney Koridoru, BTC, vb.) geliştirmek için çabalamıştır. ABD'nin Hazar Havza'sında izlediği politika kimi zaman belirsiz ve dalgalı olmakla beraber, aynı zamanda bu bölgede başat güce sahip olan Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerine uyguladığı baskıya karşıda dönemsel farklılıklar içermektedir (Şüküroğlu, Baitzhaunova 2003). Amerika Kafkasya'ya özel bir önem vererek Azerbaycan'ın jeopolitik özelliklerini de iyi derecede değerlendirerek Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşımını desteklemiştir. Kazakistan ve Türkmenistan'ında petrol ve doğalgazının Azerbaycan üzerinden geçerek dünya pazarına çıkmasını destekleyerek ileri görüşlülük olduğunu savunmuştur (Sarıahmetoğlu 1998).

ABD küresel politikalarıyla uyum içerisinde ve Avrupalı müttefiklerin çıkarlarını dikkate alarak hassas bir Hazar stratejisi yürütmektedir. ABD'nin bölgesel çıkarı bağlamında Batı'nın Rusya'ya enerji ve taşımacılık bağımlılığının azaltılması bu stratejinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. ABD'nin Hazar Denizi bölgesindeki jeopolitik planları ve politikaları şunları içermektedir:

1. Enerji taşımacılığında Rusya'nın devre dışı bırakılması;
2. Orta Asya, Hazar ve Kafkasya'da enerjinin taşınması için alternatif koridorlarının oluşturulması;

3. Mümkün olduğunca enerji kaynaklarının ABD'nin ya da müttefiklerinin kontrolünde kalması;
4. Eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın etkinliğinin azaltılması;
5. Türkiye üzerinden Avrupa'ya transit yük taşıma güvenliğinin garanti altına alınması;
6. ABD'nin küresel hegemonyasına rakip bir güç olma yolunda ilerleyen Çin'in enerji açısından kuşatılması ve bu kuşatmanın etkinliğinin arttırılması için Hazar bölgesi kritik önemdedir;
7. Son olarak İran'ın Orta Asya ve Rusya'dan izole edilmesi de Amerika'nın bölge politikalarında öne çıkmaktadır.

Hazar bölgesinin stratejik öneminin farkına varan ABD, dünyada öncelikli konumlar elde etmek ve uygun bir dış politika güç dengesi oluşturmak için Hazar ülkeleriyle birlikte deniz kuvvetleri oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin: ABD'nin boru hattı projelerini korumak ve terörizm, nükleer silahların yayılması ve insan kaçakçılığını önleme ve gerekirse bunlara yanıt verme yeteneğini artırmak için Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte bir deniz grubu (Hazar Muhafızları) oluşturma girişimi gösterilebilinir. Hazar bölgesinde NATO'nun potansiyelini güçlendirmeye özel bir rolün verildiğini ve yeni güvenlik sorunları ve tehditlerinin ele alınmasında yer alabilecek ABD'nin stratejik güvenlik kavramına daha çok önem verdiği söylenebilir. ABD'ye göre bölgedeki güvenlik tehditleri İran nükleer programından gelebilir. ABD ve NATO müttefikleri, bölge ülkelerinin rızasını alarak Hazar'daki askeri varlıklarını aktif olarak sağlamaya çalışmışlardır. Ancak Rusya'nın çıkarları için bu tür planlar kabul edilemezdi ve bu planların gerçekleştirilmesi yapılan anlaşma sonrası bir ütopya olarak kalmıştır.

3.2. AB

Hazar bölgesinin potansiyeli özellikle AB ülkelerini ilgilendirmektedir. Hazar Denizi kaynaklarının AB enerji tedarik sistemine dâhil edilmesi, petrol ve gaz ithalatını çeşitlendirme planlarıyla uyumludur. Hazar bölgesindeki AB politikasının başlangıçta Doğu-Batı transit koridorunun gelişimine katkıda bulunması beklenen ulaştırma ve enerji projeleri çerçevesinde şekillendiğini belirtebiliriz. TACIS, TRACECA ve INOGATE gibi programların uygulanması, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ulaşım sistemlerinin benzer uluslararası sistemlerle entegrasyonunu sağlamaktadır. Rusya'yı Hazar Denizi kıyılarından çıkarmak ve bölgedeki durumu istikrarsızlaştırmak için aktif

adımlar atıldığından, Hazar bölgesindeki yukarıdaki dış aktörlerin faaliyetleri Rusya ve İran'ı rahatsız etmekten başka bir şey yapmamıştır.

Artan küresel krizler ve yaşanan bölgesel savaşlar sebebiyle doğal gaz tedarik etmede sıkıntı yaşayan Avrupa'ya alternatif gaz sağlayıcısı olarak kıyı ülkeleri arasında Azerbaycan devleti öne çıkmaktadır. Ayrıca hali hazırdaki mevcut küresel durum, artan jeopolitik çatışma (Rusya ve Ukrayna savaşı), gerilim karşısında ulaşım yollarının ve gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesinin kritik olması enerjide tedarik zincirinin önemini bir kez daha gözler önüne serdi. Avrupa'da beklenmedik bir soğuk hava dalgası kıta ülkelerini zor durumda bıraktı. Gaz depolama tesislerindeki kapasitesini bitmeye yakın olması artan kötü hava koşulları Avrupa ülkelerini yakıt depolamaya yeniden başlamaya zorladı.

Küresel ortamda geleneksel enerjinin öneminin ne kadar değerli bir kaynak olduğunu Rusya-Ukrayna savaşı gözler önüne serdi ve dünyanın hala enerji ihtiyacının %80'ini petrol, gaz ve kömüre dayandığının acımasız bir hatırlatıcısı oldu. Bu savaş ortaya çok sorunlar çıkarmıştır ve bu sorunlar sadece savaş alanında olmayıp, diğer alanları da kapsamaktadır. Bu sorunlardan en çok etkilenen ise Avrupa ülkeleridir. İşgalin başlamasıyla bu problemlerin en önemlilerinden biri hayatın vazgeçilmez kaynağı enerji krizidir. AB hep Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak gerektiğinin önemini vurgulamaktadır ancak bu girişimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda somut bir planı ortada yoktur. Rusya'nın son olarak "dost olmayan ülkelere" petrol ve doğal gaz ödemelerini kendi Rus para birimi olan "ruble" ile ödeme zorunluluğu getirmesi ise ABD ve AB'ne alternatif kaynaklar aramaya iten neden olmuştur. Rusya'nın bu kararı ile birlikte Putin yönetimi, doğal gaz ihracatını bir "savaş aracı" olarak kullandığını aşikârdır.

Rusya'nın bu kararı sonucunda "ruble" ile doğal kaynak ödemesi yapmayan ülkelere doğalgaz ve petrol akışı durduruldu (örneğin; Polonya, Bulgaristan ülkelerine) bu durumda enerjinin küresel ortamdaki önemini hatırlattı. Rusya devletinin bu kararı ile yeni bir boyuta ulaşan enerji krizi, Rusya'dan gaz alan diğer AB üyesi ülkelerini oldukça tedirgin etmiştir. Rusya-Ukrayna Savaşı AB'nin alternatif enerji kaynaklarına yönelme planlarına girişimini hızlandırmıştır. AB hâlihazırda Yeşil Mutabakat çerçevesinde yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının daha çok kullanılması için çalışmalar yürütmektedir (Çelebi 2022). Alternatif bir kaynak olarak AB'nin yöneldiği ilk kaynak olarak sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ön plana çıkmaktadır. Bu

çerçevede ABD, Ukrayna işgali sonrası AB ülkelerine daha fazla LNG ihracına başlamıştır. Ancak bu ihraç ABD'nin LNG üretim kapasitesini ne kadar olduğu ve ne kadar artırabileceği konusu Rusya'nın diğer AB ülkelerine de gazı kesmesi durumunda ihtiyacı ne oranda karşılayabileceği büyük bir önü görülmeyen sorun olarak ABD ve Avrupa'nın önünde durmaktadır. Diğer taraftan, Rusya'nın gelirlerinin çok ciddi bir kısmını oluşturan doğal gaz ihracatını kesmesi durumunda yaşayacağı maddi kayıplara ne kadar direnebileceği ve yeni müşteriler bulup bulamayacağı da başka bir konudur. Tarafların karşılıklı yaptırımları her taraf için görüldüğü gibi bazı yönden karlı olsa da diğer yönden ödeyeceği bedel büyüktür.

AB enerji disiplini çerçevesinde hareket eden Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya, İtalya ve diğer AB ülkeleri aynı zamanda Hazar hidrokarbonlarının geçişi alanında belli ölçüde farklılık gösteren ulusal ekonomik ve siyasi çıkarlardan hareket etmektedir. Avrupa, Rusya'nın ana enerji ortağı olmasına rağmen, sürekli olarak enerji arzındaki payını azaltmaya ve çeşitlendirmeye çalışmıştır. Hazar bölgesinde, Rusya ve AB arasındaki ilişkiler son zamanlarda belirgin şekilde kötüleşmiştir. Bunun temel nedenleri, enerji kaynaklarının Avrupa ülkelerine geçişi konusundaki anlaşmazlıklardır. Rusya'nın imzalamış olduğu Enerji Şartı Antlaşması'nı henüz onaylamadığını da belirtmekte fayda vardır. Ancak Avrupalı uzmanlar arasında Avrupa'nın Rus enerji taşıyıcılarına bağımlılığının daha da artacağı konusunda bir anlayışı var olup, bu nedenle Avrupa petrol ve gaz talebini Hazar bölgesine kıyıdaş olan ülkelerden, özellikle de Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan pahasına karşılamaya çalışmaktadır.

Rusya-Ukrayna savaşı küresel büyüme ve pazarlar için derin sonuçlar yaratarak jeopolitik ve ekonomik manzarayı değiştirmektedir. Rusya'nın uluslararası hukuka aykırı şekilde Ukrayna'yı işgali, enerji piyasalarını ve jeopolitiğini alt üst etti, petrol ve gaz fiyatlarını yaklaşık on yılın en yüksek seviyelerine çıkardı ve birçok ülkeyi enerji kaynaklarını yeniden gözden geçirmeye zorladı. Bu durum enerji güvenliği hakkında dünya ülkeleri liderlerinin enerji konusunu bir daha gözden geçirmesi gerektiği endişesine soktu. Asya'daki doğal gaz sözleşmeleri göz önüne alındığında, ABD, Rusya'nın arzının yerini alacak kadar yeterli rezerv ihracat kapasitesine sahip değildir (Montgomery 2022). Gaz ihracatının yüzde 70'ini AB ülkelerine gönderen Rusya için finansal yönden bakıldığında büyük kayıplara yol açabilecektir. Bazı yönlerden savaş, değişimi yavaşlatmaktadır ve eski enerjinin önemine yeni bir hayat vermektedir. Bazı yönlerden ise, yollara daha fazla elektrikli araç eklemenin ve ek rüzgar türbinleri ile

güneş panelleri kurmanın enerji bağımsızlığını artırabileceği argümanını desteklemektedir. Şu kadarı açık: Rus enerjisi olmadan, dünyanın dört bir yanındaki ülkeler ekonomilerini nasıl besleyecekleri konusunda zor seçimler yapmak zorundadır ve bu da enerji geçişini bir dönüm noktasına getirmektedir (Bulut 2022). Bu savaş nedeniyle enerji maliyetleri artırdığını ve bu maliyetlerin yol açtığı enflasyon tüm dünyada ciddi bir soruna yol açtığını ve bu durumun LNG gibi alternatif kaynaklara olan talebin artmasına, fiyatlar üzerinde baskı yaratmasına neden olmaktadır. Tüm bu sebeplerle, ülkelerin enerji için ödeyeceği faturaların önümüzdeki dönemlerde oldukça yüksek seyredeceğini şimdiden öngörmek mümkündür.

Savaş başlamadan önce jeopolitik ve küresel ticaret, Çin'e karşı "Batı" ile ilgiliydi; şimdi ise Batı, Rusya ve Çin'e karşı hal almaktadır. Dahası, Rusya'nın NATO'nun genişlemesini sınırlama hedefi, İsveç ve Finlandiya'nın şimdi NATO'ya katılmaya hazırlanmasıyla birlikte olağanüstü bir şekilde geri tepmiştir. Enerji güvenliği politikası yenilenebilir enerji yatırımlarını şimdiden hızlandırdığını İngiltere ve Almanya örneğinde görülmektedir. Bu iki ülkeyi Rusya'nın Ukrayna işgali ardından yenilenebilir enerji kaynakları için daha da mütecaviz hedefler ile ilerlemesine itmiştir.

AB doğal kaynaklar bakımından Rusya'ya aşırı bağımlıdır. Bu durumdan pek mutlu olmayan AB için Rusya ile yaşanan en ufak gerginlikte doğal gaz ve petrol ihracatında aksaklıklar yaşanmaktadır. AB'nin Rusya'ya bağımlılığını Eurostat'ın 2020'de yayınladığı raporunda açıkça görülmektedir. AB'nin dış ham petrol ithalatının neredeyse dörtte üçünü Rusya'dan (%29), Amerika Birleşik Devletleri'nden (%9), Norveç'ten (%8), Suudi Arabistan ve Birleşik Krallıktan (her ikisinden %7) ham petrol aldığını görebiliyoruz. Ayrıca Kazakistan ve Nijerya'dan da (her ikisinden %6) petrol ithal etmiştir. AB'nin doğal gaz ithalatının dörtte üçünden fazlasının Rusya'dan (%43), Norveç'ten (%21), Cezayir'den (%8) ve Katar'dan (%5) geldiğini yayınlanan analizde gösterilmiştir (Eurostat 2020).

Şekil 3. AB Ülkelerinin Rus Gazına Bağımlılık Oranları

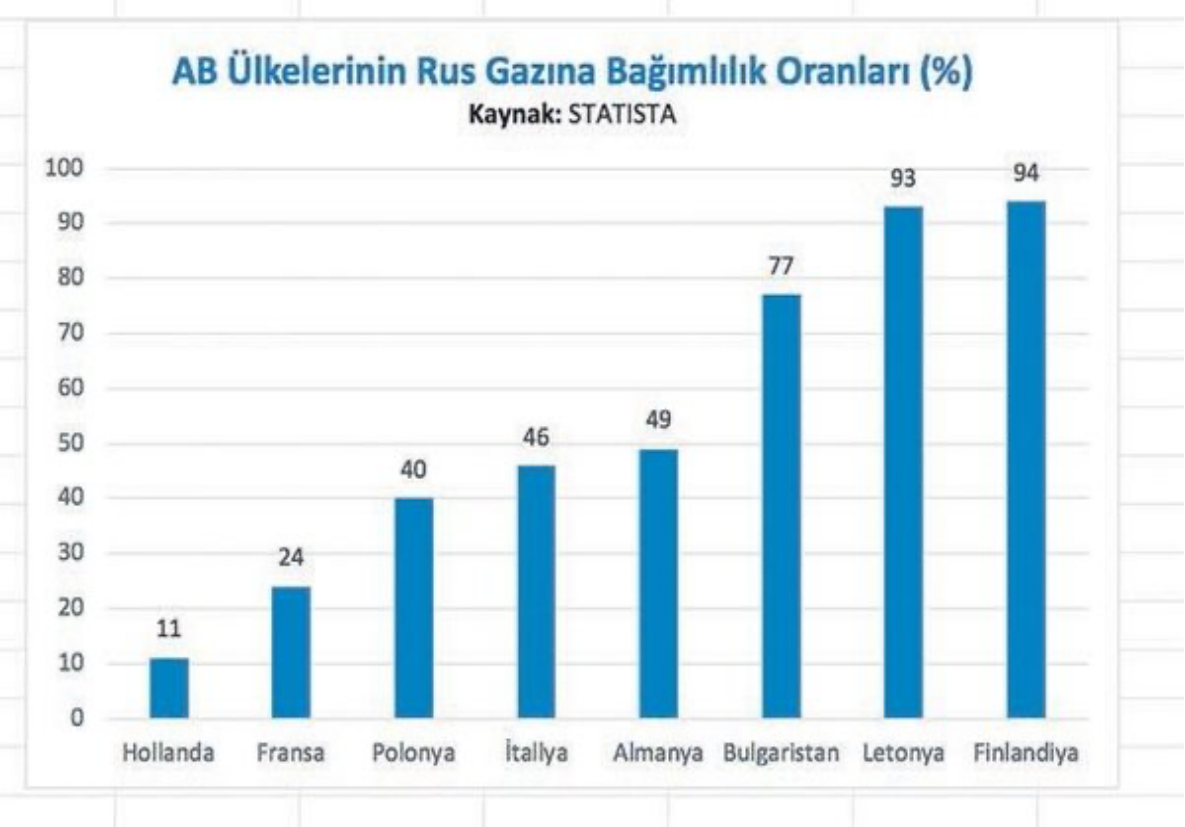

Kaynak: Gür N. (2022), Küresel Enerji Krizinin Sancıları, Sabah, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/nurullah-gur/2022/03/13/kuresel-enerji-krizinin-sancilari adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

3.3. Çin

Enerji kaynaklarının tedariki ile ilgilenen, aynı zamanda varlığı ile Hazar'da kendi güvenliğini sağlayan Çin'in bölgedeki konumu oldukça güçlüdür. Hazar'ın kaynakları, Çin'in önemli bir rol oynadığı, hızla büyüyen Asya pazarı için de çekicidir. Hazar Denizi, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı istikametinde geçen, dünya çapında önem taşıyan ulaşım iletişiminin kesiştiği noktada avantajlı bir coğrafi konuma sahiptir. Bu avantajların farkına varan Hazar bölgesinin tüm ülkeleri, bölgelerinin ulaşım ve lojistik yeteneklerini aktif olarak geliştirmekte ve bu da Hazar Denizi'nin dünyanın en büyük ulaşım merkezi olarak rolünde önemli bir artış hakkında konuşmamıza neden olmaktadır. Bu bağlamda, "Tek Yol, Tek Kuşak" projesine uygun olarak Avrasya kıtasının yeni bir ulaşım mimarisi inşa etmenin küresel görevlerini çözen Çin, Hazar

Denizi'nin ulaşım potansiyelini en verimli şekilde kullanılmasıyla ilgilenmekte olup, mallarını Avrupa ve Ortadoğu pazarlarına ulaştırmaktadır.

Şekil 4. Çin'in Tek Yol, Tek Kuşak Projesi



Kaynak: İnce A. (2020), "Çin'in Kamu Diplomasisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi" Raporu, Sahipkıran/SASAM, https://sahipkiran.org/2020/03/03/bir-kusak-bir-yol-projesi/ adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

Güney Çin Denizi'nden Avrasya'ya uzanan Çin'in Tek Yol, Tek Kuşak Girişimi (Belt Road Initiative), tartışmasız dünyadaki en iddialı kalkınma planıdır. Çin, iki büyük Hazar Denizi ülkesi olan Rusya ve İran ile gelişen ekonomik ve stratejik ilişkilere sahiptir. İran zaten kısmen Çin'in "Kuşak Yol Girişimi" demiryolu altyapı projesinin bir bölümüyle bağlantılıdır. 2015 yılının başlarında hizmete giren demiryolu hattı, İran, Türkmenistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e bağlamaktadır. Çin, iki ana altyapı projesiyle Orta Asya ve Hazar bölgesine, özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ülkelerine büyük yatırımlar yapmıştır. Bunlar Kazakistan ve Çin petrol boru hattı ve Türkmenistan ve Çin doğalgaz boru hattıdır. Bugün, enerji ve ticaret faaliyetleri

alanlarındaki Çin projelerinin çoğu, Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki ülkeleri Kazakistan ve Türkmenistan'ı ilgilendirmektedir.

Nüfusu ve dinamik ekonomisiyle tüm dünyanın dikkatini çeken ve Tek Kuşak ve Tek Yol Girişimi sayesinde uluslararası sistemin yapısını etkileyecek bir boyuta ulaşan Çin Halk Cumhuriyeti, dünyadaki etkinliğini artırmaktadır. Ekonomik işbirliğini ve uluslararası ticareti genişletmek amacıyla başlatılan projenin jeopolitik nedenlere ve hegemonya arzusuna dayandığı iddia edilmektedir. Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi, insanlık tarihinin en iddialı ekonomik kalkınma programlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu projenin önemli bileşenlerinden biri, Çin'in Sincan eyaletini Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e bağlayacak olan Çin - Orta Asya - Batı Asya Ekonomik Koridorudur (CCWAEC). Bu doğrultuda Türkiye, CCWAEC ekonomik koridorunu Trans-Hazar geçişi ile tamamlayan ve zenginleştiren "Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridoru" (Orta Koridor) girişimi konseptini ortaya koymuştur. Orta Koridorun ayrılmaz bir parçası olan Zengezur koridoru, bölgenin kalkınmasını teşvik edecek olan Avrupa'dan Asya'ya uzanan uluslararası güzergâha da bir alternatif görevi görecektir. Çin'den Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya 7 bin kilometrelik en kısa yol olan Orta Yol'a yönelik bölge devletlerinin ve süper güçlerin konumu söz konusudur (Erkeç 2021).

Tek Kuşak ve Tek Yol Girişimi, öncelikle ulaşım bağlantılarını ve entegrasyonu geliştirmeye odaklanmıştır. Ticaret ve yabancı yatırım girişimine katılan ülkelerin uzun vadeli kalkınmasına katkıda bulunabilir. Ancak, bu girişimin ciddi zorluklarla ilişkili olduğuna dikkat edilmelidir. Tek Kuşak ve Tek Yol koridorları üzerindeki ülkeler, altyapı eksiklikleri ve yatırım şeffaflığının olmaması ve zayıf ekonomik temeller gibi çeşitli ekonomik politika sorunlarından olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, Kuşak ve Yol koridorlarının tam potansiyelini gerçekleştirmek için riskleri azaltacak ve beraberindeki reformların uygulanmasında yer alacak politikaların geliştirilmesi ve kurumların oluşturulması gerekmektedir (World Bank Group 2019).

Bu girişim sayesinde yeni yatırım ve ticaret fırsatları gören Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi'ne katılan birçok ülke, refah ve kalkınma için sağlayacağı getirilerin farkındadır. Örneğin; Çin yatırımları, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır, çünkü bu yatırımlar sadece istihdam sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyüme üzerinde de olumlu bir etkiye sahiptir.

Ancak bu yatırımların iyi yönetildiğini, herhangi bir sorun ve risk taşımadığını söylemek yanlış olur.

Yolsuzluk, kesintiler, maliyet aşımları proje uygulamasında ciddi sorunlardır. Ayrıca, Tek Kuşak ve Tek Yol koridoru ülkelerinin yaklaşık dörtte birinin hâlihazırda yüksek düzeyde borçları var ve bu ülkelerin bazılarındaki durumun analizi, orta vadeli borç kırılganlığının kademeli ekonomik bağımlılığa yol açtığını göstermektedir. Çin'in geleneksel dış politika yaklaşımının, ülkelerin iç işlerine karışmaması ve ülke dışında askeri üssünün bulunmaması gibi temelleri, Çin'in çıkarlarının büyümesi sonucunda özellikle Avrupa'da kökten değişecek şekilde tasarlanmıştır (Bayar 2021). Bu nedenle, yüksek düzeyde borcu olmayan ülkeler bile, Tek Kuşak ve Tek Yol yatırımıyla ilgili takasların dikkatle değerlendirilmesi gerekecektir. Projeler, ulusal kalkınma öncelikleriyle uyumlu olmalıdır. Yalnızca Çin ile bireysel katılımcı ülkeler arasında değil, aynı zamanda Tek Kuşak ve Tek Yol Girişiminin tüm ülkeleri arasında geliştirilmiş koordinasyon ve işbirliği, yatırımların olumsuz sonuçlar olmadan tam potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır (World Bank Group 2019). Özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan limanlarında lojistik merkezlerin ve serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, Hazar ötesi işbirliğinin gelişmesine ve derinleşmesine katkı sağlayacaktır. Orta Koridor güzergahı etkin bir şekilde kullanılırsa, Orta Asya ülkeleri, Avrupa ve Çin arasındaki ticaret trafiğinden halen yıllık 600 milyar ABD Doları tutarında ekonomik fırsatlar elde edebilecektir (Erkeç 2021).

Kuzey-Güney ve Doğu-Batı rotalarında potansiyel bir merkez olarak Hazar bölgesinin stratejik önemini, birkaç önemli Kuşak Yol Girişimi altyapı projeleri yansıtılabilir. Çin için, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Rotası (TITR) bir takım avantajlara sahiptir. Çin ile Hazar devletleri arasındaki enerji işbirliğini güçlendiren Rus topraklarından geçmektedir. AB ile Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın ortak ülkeleri arasında uluslararası bir ulaştırma işbirliği önemli programı da Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru'dur (TRACECA).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Çin, Hazar bölgesi işlerine katılımını gözle görülür şekilde artırmıştır. Çin ile Hazar'a kıyısı olan beş devlet arasındaki ilişkiler, Çin dünyanın en büyük enerji tüketicisi haline geldiğinden dolayı, siyasi ve güvenlik konularındaki işbirliğinden, enerji, ticaret ve yatırım işbirliğine doğru yavaş-yavaş kaymıştır. Çin, Hazar bölgesinin kaynak zengini ülkelerinin topraklarından geçen ulaşım projelerini uygularken enerji güvenliğini de göz önünde

bulundurmaktadır. Çin'in bugüne kadar Hazar bölgesine girmesi, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında en başarılısı olarak kabul edilebilir. Hazar devletleri arasında Çin, hammadde açısından en zengin devlet olarak Kazakistan'a birinci derecede ilgi göstermektedir ve öncelikle Kazak petrolünü almaktadır. Çin'in gaz tedariki konusunda Türkmenistan ile işbirliği yapması da faydalıdır. Çünkü Çin en uzun enerji boru hattı olan Batı-Doğu gaz boru hattı yoluyla tedarik edilen gaz üretimine büyük yatırım yapmıştır. Bu nedenle Türkmenistan için Çin en büyük dış ticaret ortağıdır. Çinli firmalar da İran'a yatırım yapmaya devam etmektedir. Avrupalı şirketler ise ABD yaptırımları nedeniyle İran'la iş yapma konusunda çok temkinli olduklarından, İran nükleer anlaşmasına yönelik ABD yaptırımlarından fiilen yararlanmaktadır. Hazar Denizi'nin bir bütün olarak jeopolitik konumu Çin Halk Cumhuriyeti stratejisine çok iyi uymaktadır.

Potansiyel yeni bir süper güç yükseldikçe, mevcut düzenden rahatsız olmaya ve "güneşteki yerini" aramaya başlamaktadır (Rozman, 2022). Çin yükselirken, muhtemelen ABD'nin sert ve yumuşak gücü tarafından taahhüt edilen küresel düzeni, küresel rezerv para birimi olarak ABD doları ile revize etmeye çalışacaktır. Mevcut dünya düzeni, ulusal egemenlik, seyrüsefer ve ticaret özgürlüğü de dâhil olmak üzere değerlere ve normlara öncelik vermektedir. İleriye dönük küresel güç dengesi için üç olası üçgen konfigürasyon vardır. Birincisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana büyük ölçüde dinamik olan Rusya, bağlantısız kalabilir. İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri ve demokratik müttefikleri Rusya'yı tecrit ederken, bu otokrasiler Batı'nın "iyi demokratik aktörler" kulübünün dışında kalanlardan oluşan alternatif bir düzen yaratmaya çalışırken Rusya ve Çin'i bir araya getirebilirler. Tabii bu durum hayata geçmeye başlamıştır ve örneğin; Rus dışişleri bakanı Sergey Lavrov, buna atıfta bulunarak şunları söylemiştir: "Rusya ile Batı arasına yeni bir "demir perde" iniyor" (Lock,Yang, Chao-Fong, Belam, 2022) . Son olarak ABD, Rusya'nın ve Çin'in benzer otoriter modeline rağmen, Çin'in Rus çıkarlarına ve egemenliğine daha büyük bir tehdit oluşturduğuna ikna edebilir.

Küresel olacak bir gücün enerji ihtiyacı olduğunun bilincinde olan Çin hükümeti bunun için Orta Asya ülkeleriyle ekonomik, kültürel, enerji transferi bağlarını kurmak ve bunları sağlamlaştırmak düşüncesindedir. Bunu gerçekleştirirken kendisine aracı olarak kullanacağı kurum Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. Bunun haricinde bölge ülkeleriyle oluşturulmuş çeşitli başka oluşumlarda bulunmaktadır. Enerji yollarının

tesisleri, bunların aktarımı Çin için küresel güç olma yolunda ilerlemesine, Orta Asya ülkeleri için de ABD ve Rusya'ya alternatif, dengeleyici güç olması bakımından Çin'in elini kolaylaştırmaktadır.

BÖLÜM 4

HAZAR DENİZİ JEOPOLİTİĞİNİN BÖLGESEL VE KÜRESEL REKABETTE ÖNEMİ

Hazar Denizi'nin jeopolitik konumundan dolayı burada bulunan enerji küresel ortamda vazgeçilmez bir kaynaktır. Hazar Havzası'nın statü konusunda uzlaşmazlık, gelecekteki ve mevcut yatırımlar açısından belirsizlik sebebi olduğu halde, yeni önerilerle orta yol bulunmaya çalışılmakta, ekonomik temelli uzlaşma ve işbirliğinin siyasi işbirliği ve istikrarı getirmesi yolunda temenniler gündeme gelmektedir. Yıllardır bu konu kıyıdaş ülkelerin gündeminde olup bugün su üstü ve su altı kaynaklar ile kıyıya mesafeye göre ara formüllerde uzlaşma aşamasına varılmıştır.

Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalar SSCB'nin çöküşünden sonra Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanması ile başlamıştır. Bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkışından sonra ise Hazar'ın bölünmesi konusunda tartışmalar başlamıştır. Yeni kıyıdaş devletlerin oluşması ile Hazarı Havzası'nın hukuksal statü sorununu meydana getirmiştir. Hazar'daki petrol ve gaz yataklarının sahildar ülkelerin kıyılarına yakın bölgelere dağılmış olup, egemenlik alanlarına eşit bir şekilde yayılmadığını, aslında Hazar'ın statüsündeki anlaşmazlığın da temel sebeplerinden birinin bu olduğunu belirtmek gerekir.

Uluslararası hukuk açısından değerlendirilerek Hazar'ın göl ya da deniz olmasından hareketle Hazar'ın nasıl bölüşülmesi gerektiği, örnek son derece önemlidir. Hazar bir ulusal göldür ve bu nedenden dolayı kıyıdaş devletlerarasında hem denizin dibi, hem de su yüzeyi ulusal sektörlere bölünmelidir. Her sektör ait olduğu devletin tam egemenliği altında olmalıdır. Hazar'ın hukuki statüsü deniz olarak kabul edilerek BMDHS kapsamında belirlenmelidir. Yani, 20 millik karasuları, 200 mili geçmeyen münhasır ekonomik bölge prensibi ile sınır hatları çizilmelidir. Fakat Hazar'ın yüzölçümü bu şekilde bölgenin uygulanması için yetersizdir. Hazar'ın özel bir su havzası olduğunu ve onun statüsünün yalnız deniz hukuku prensiplerinin veya ulusal göllerin bölünmesi ile ilgili uluslararası tecrübelerin uygulamasının mümkün olmadığını söylemektedir.

Hazar'ın bir deniz olarak kabul edilmesi halinde BMDHS'nin (1982) doğrudan uygulanması gerekecektir. Yani 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı prensiplerine sınır çizilecektir. Ancak Hazar ülkeleri arasında bu tür bir uygulamaya izin verecek uzaklık zaten mevcut değildir. Bu durumda

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 15. maddesi gereği devletler karşılıklı kıyılara sahiplerse orta noktayı esas kabul ederek, sınırın o çizgiyi aşmaması ilkesi uygulanacaktır. Fakat İran bu durumu kesinlikle kabul etmeyecektir. Ayrıca Hazar deniz olarak kabul edilirse açık denizlere bağlantısı olmayan üç yeni devlet (Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) Karadeniz ve Baltık Denizi bağlantılarından yararlanma iddiasında bulunabilirler. Bu tür bir istek Rusya'nın kendi akarsuları üzerindeki hâkimiyetinin sınırlanması anlamına gelecektir. Bu yüzden Rusya kendi çıkarlarına ters olan bu duruma karşı çıkmaktadır.

2018 yılında yapılan anlaşmayla, Hazar Denizi'nin zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin daha fazla kullanıma açılması, yüzeyin ortak kullanılması gibi konularda uzlaşmaya varılmıştı ve Hazar'a kıyısı olmayan ülkelerin bölgede askeri faaliyet yürütmesine izin verilmemiştir. Buna göre, balıkçılık, denizcilik, bilimsel araştırma faaliyetleri ve boru hatlarının döşenmesi tarafların uzlaşıya vardığı anlaşma kapsamındaki kurallara göre düzenlenecek olup kıyı ülkelerinin arasında yapılacak olan ikili anlaşmalara bağlı kalmıştır. Anlaşma, Hazar için 'deniz' mi, 'göl' mü ifadesinin kullanılacağı açısından önemliydi zira uluslararası hukukta her iki ifade için farklı yasal düzenlemeler getirmiştir. Varılan anlaşma Hazar bir deniz olarak tanımlanmakta ancak Hazar'a özel bir statü de getirmektedir. Anlaşma denizin büyük kısmını ortak kullanıma açarken aynı zamanda deniz yatağı ve yeraltı kaynaklarının kullanımını da paylaştırmaktadır.

Bu bölümde; Hazar Denizi'nin bölgesel ve küresel rekabetteki önemini, Hazar'ın enerji jeopolitiğini ve jeopolitik konumunu, enerji jeopolitiğinde Türkiye'nin önemini, bu bölgeden geçen küresel boyutta önemli boru hatları projelerini, koridorları, Hazar'da çözüme giden diplomatik süreci tartışılmıştır. Daha sonra Hazar Havzası'nın statü problemi üzerine yapılan "2018 Hazar Konvansiyonu'nun" önemi ve getirdiği düzenlemeleri, bu yapılan anlaşmadan kıyı ülkelerinin beklentileri ve Anlaşmanın Hazar jeopolitiğini olan etkileri değerlendirilmiştir.

4.1. Enerji Jeopolitiği ve Hazar Denizi'nin Jeopolitik Konumu

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ve bölgesel ortam, Hazar Havzası devletlerinin bölgesel politikalarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Hazar bölgesi, jeopolitik konumu, geniş enerji kaynakları rezervlerinin varlığı nedeniyle hem bölgesel hem de bölge dışı

güçlerin şiddetli rekabetinin hedefidir. Hazar bölgesinin coğrafi konumu büyük askeri ve stratejik öneme sahiptir. Batı ve Doğu, laik ve İslami dünyalar arasında yer alan bölge, (etkili olmayan devletlerarası işbirliği durumunda) uluslararası bir gerilim merkezine dönüşmesi için belirli ön koşulları olan istikrarsız bir varlıktır. Hazar devletlerinin enerji politikası, heterojenlik, genel bölgesel amaç ve hedefler konusunda ortak bir anlayışın olmaması ve önemli kararlar almak için bir strateji seçiminde fikir birliği eksikliği ile karakterizedir. Aynı zamanda, ekonomik gerileme durumu, mevduatların araştırılması ve geliştirilmesi için gerekli teknolojilerin ve finansal kaynakların eksikliği göz önüne alındığında, bölgesel olmayan aktörlerin katılımı, yakıt ve enerji kompleksini iyileştirme sorununu çözmenin en kolay yolu haline gelmiştir.

Burada Hazar bölgesindeki çokuluslu şirketlerin artan faaliyetlerine ve enerji politikası üzerindeki etkisine bakılması gerekmektedir. 1990'larda başlayan yabancı çokuluslu şirketlerin Hazar bölgesine giriş süreci günümüze kadar devam etmekte olup, kıyı devletlerinin bölgesel enerji politikalarının belirlenmesinde bir başlangıç noktası olarak hizmet etmiştir. Hazar'daki siyasi güdüler ve şirket faaliyetlerinin ölçeği, beş kıyı devletinin petrol ve gaz endüstrisine katılımlarının karşılaştırmalı bir analizinin spektrumunda sunulmalıdır. Enerji yollarının ve enerji arzının korunmasını da içeren enerji güvenliği gelişmiş ülkeler için oldukça önem taşımaktadır (Uyar 2021b). Yeni kurulan Hazar cumhuriyetlerinde yabancı şirketlerin faaliyetleri, Hazar Denizi'nin kararsız hukuki statüsü tarafından bir dereceye kadar kolaylaştırılmıştır. Onlar için yararlı olan fiili bir rejim kurmak, pozisyonlarını savunmanın en kolay yolu olmuştur ve şirket yönetimine potansiyel olarak yüksek kârlar için umut vermişlerdir. Şirketlerin faaliyetleri ve hidrokarbon yataklarının geliştirilmesi ihaleleri yoluyla bölgeye küresel iş erişiminin sağlanması, Hazar devletlerinin ulusal bölgelerinin tek taraflı egemenliği için bir tür temel haline gelmiştir. Tüm ekonomik ve politik riskler göz önüne alındığında, Hazar bölgesinin, gelişmemiş alanların büyük bir yüzdesi ve Hazar'da çıkarılması daha kolay olan hidrokarbon kaynaklarına erişim maliyetinin en aza indirilmesi nedeniyle en büyük petrol ve gaz şirketlerinin dikkatini çekmiştir. Hazar bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarının sahalarının geliştirilmesi, üretimi, işlenmesi ve taşınmasında (Бутаев, 2004) aşağıdaki şirketler örnek verilebilinir:

1. Amerika Birleşik Devletleri'ne ait şirketler: Mobil, Chevron, Willbroc, Exxon, Unocal, Oryx, Amoco, Santa Fe International Services Inc., DG Seis Overseas, Western Atlas International, PSG-International, Pennzoil, McDermott, Americo International Trading,

CCL Oil, Atlantic Richfield Company (ARCO), Phillips Petroleum, Foreign Oil Company, Delta Nimiz, ABB Lummus Global, Fluor Daniel, EXPO, J.P. Keny, Union Texas Petroleum, Conoco, Enron, Moncrief Oil, Frontera Resources, Bechtel, Enterprises, BMB Oil, Devon, Halliburton, Ascom Group, GE Capital, Fluor Daniel, Parker Drilling, Western Geophysical, General Electric, Resources Company, Amerada Hess, Miller and Lents, American Petroleum, PetroAlliance, Western Geophysical, Sooner Gobustan Ltd, Kerr McGee, Petroleum Finance;

2. Birleşik Krallığa ait şirketler: Monument Oil and Gas, LASMO PLC, British Gas, British Petroleum, BG Group PLC, Brown and Root, JKX Oil and Gas, British Invisibis, Ramco, Shell, Commonwells Oil and Gas, Inter Mediterranean Petroleum, Barren Resources Petroleum Ltd, RDS-Naftagas, Troy, George Craig Group, MAI Consultants Ltd., Edinburgh Petroleum Services Ltd., Robertson Research, Alegratrans, Lubbock Fine Consulting Group, Greenoak;
3. Fransa'ya ait şirketler: Entrapos, Gas de France, Sedco Forex, Sofregas, Hidrokarbon Mühendisliği, Total, Elf Aquitaine, Eiffel, Bouygues offshore, TotalFinaElf SA, SCO, Shlumberger, CGG;
4. İtalya'ya ait şirketler. ENI, Agip KIO, Agip KCO, ABB Soimi, SNAM, Bouygues, Saipem;
5. Almanya'ya ait şirketler: MAN, ABB, Simens, Technip, Fab, Wintershall, Deutag Drilling, Veba Oel AG, EEG, Ferrostaal;
6. Japonya'ya ait şirketler: Chioda, Michimen, Mitsubishi, Itochu Corporation, Mitsui Corporation, Marubeni JGC, Nissho Iwai, Inpex Nord Ltd, Toyo Engineering, JGI, JAPEX, Teikoky, JNOC;
7. Türkiye'ye ait şirketler: GAMA Enerji A.Ş., Türkiye Petrolleri, Türkiye Devlet Petrolleri Şirketi, Tekfen İnşaat ve Tesisat A.Ş., Botaş, Enka;
8. Diğer ülkelerden şirketler: Bridas (Arjantin); Petronas Carigali (Malezya); Fels Kappel (Singapur); Kvaerner, Statoil, PGS Onshore, Saga Petroleum (Norveç); Delta Hess, Dragon Oil (Suudi Arabistan); Scan-Trans Rail, Aker Rauma Offshore (Finlandiya); Mac Connel Dübel, BHP (Avustralya); Shell Exploration, Royal Dutch/Shell Group, Smit-Otto Marin, Racal (Hollanda); Çin Ulusal Petrol Şirketi, Sheng Li (Çin); Umman Yağı (Umman); SNP Petrom (Romanya); Orta Asya Petrolü (Endonezya); Tractebel C.A., Petrofina (Belçika); Merhav (İsrail); GVA Danışmanları, Emtunga (İsveç); OMV, Argomar Oil, Pado Oil ve Chemical SA (Avusturya); Repsol (İspanya); Telf AG, Petroconsultants (İsviçre); Kazvit Holdings (Cebelitarık); Hurricane Hydrocarbons Ltd,

Kon Argo, Presigen Drilling, Commonweal, Nelson Resources Ltd, Nelson Gold Corporation Ltd., Alberta Energy (Kanada); Dragon Oil, Middle East Petrol (Birleşik Arap Emirlikleri); McConnell Dowell (Yeni Zelanda), Shlumberger (Panama), Partex (Portekiz), Crescent (Pakistan), Hyundai (Güney Kore), Asprofos, Consolidated Contractors International Company (Yunanistan), Emerol Ltd (İrlanda), Crosco (Hırvatistan).

Büyük hidrokarbon kaynak rezervleri, Hazar'daki yabancı şirketlerin faaliyetlerine gerçekten katkıda bulunmuştur (Мамедов, 2015d:222-239). Çokuluslu şirketlerin bu bölgeye dikkatlerinin yönelmesinin nedeni; ilk olarak gelişmemiş bir kaynak odaklı ulaşım altyapısına sahip bölge, potansiyel pazarlardan yüzlerce ve binlerce kilometre uzakta bulunması ve bölgesel yapının yeni oluşturulan modelin siyasi olarak istikrarsız olması ve Hazar Denizi'ndeki doğa yönetimi düzeninin yasal olarak sabit kalmamasıdır. Hazar Denizi'ndeki çokuluslu şirketlerin faaliyetleri, Enerji Şartı Antlaşması, Hazar Havzası ülkeleriyle ikili anlaşmalar ve programlar gibi siyasi ve yasal mekanizmalarla ilişkilidir. Batılı bilim topluluğu, Hazar'ın daha pahalı, güvensiz, siyasi açıdan riskli ve test edilmemiş şüpheli hidrokarbon rezervlerine sahip olduğunu göz önünde bulundurarak, Hazar Havzası'na karşı bir denge olarak Basra Körfezi'nin geliştirilmesi çağrısında bulunmuştur. 20. yüzyılın sonunun ana hedefi, siyasi ve ayrılmaz bir şekilde bağlantılı ekonomik egemenliğin güçlendirilmesi odaklı olmuştur (Пляйс, 2015:29). Yabancı çokuluslu şirketlerin her bir Hazar kıyı devletlerinin enerji politikasına girme süreçleri önemli yer tutmaktadır. Hazar Deniz'ine kıyıdaş olan ülkelerin çokuluslu şirketler ile işbirliklerinden yukarıda kıyı ülkeleri bölümünde bahsedilmişti.

Enerji jeopolitiğinden ve Hazar'ın uluslararası alanda jeopolitik öneminden bahsetmek gerekirken Türkiye devletinin yeri ayrıdır. Küresel enerji politikasında önemli bir rol oynayan Türkiye Cumhuriyeti transit ülkeler arasında Hazar politikası enerji ve jeopolitik faktörlerden etkilenen konumunu belirtmek gerekir. Türkiye şirketleri Hazar bölgesinin zengin kaynak tabanına erişim sağlamakla ilgilenmektedir. Buna ek olarak, Hazar enerji kaynaklarını dünya topraklarına nakletmek için ana boru hattı güzergâhlarının döşenmesi için güçlü lobi faaliyetleri yürütmektedir. Bölgenin transit yolları üzerindeki kontrolü, şüphesiz Türklerin Trans Kafkasya ve Orta Asya'daki etkisini artıracaktır. Ayrıca Türkiye, petrol ve gazın bir tür "Avrasya'nın enerji kavşağı" olan AB'ne taşınmasında bir geçiş merkezi olma konumunu güçlendirmeyi ummaktadır. Ankara, Türkiye'nin yararına olan projelerin uygulanmasını

kolaylaştırmak için genellikle tankerlerin Karadeniz boğazlarından geçişiyle ilgili çevre sorunları konusunu gündeme getirmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, AB ve Türk dış politika yapıcıları, ulusal çıkarlarının güvence altına alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Hazar Havza'sındaki devletleri Rus hatları dışında ihracat yollarının yapılmasının gerekliliğine ikna ederek bazı alanlarda başarı sağlamışlardır. Azerbaycan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını oluşturduğu için dünya başat ülkelerinin önde gelenleri ile en başarılı ortaklardan biridir. Kazakistan ve Türkmenistan'daki başarı ise, Çin ve Batı alternatif yollarının inşasına katılma istekleri ve yabancı işletmelerin Kazakistan ve Türkmenistan'daki fosil yakıt arama ve çıkarma pazarlarındaki işletme faaliyetlerine izin vermeleri olarak yorumlanabilir.

Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk devletleri ile kültürel ve geleneksel bakımdan benzerlikleri ve Türk dili konuşan ülkelerin Hazar Havzası'nda var olmasından bu bölgedeki etkisi yüksektir. Bu amaçla Türkiye, 2009 yılında onları birleştiren kültürel bağları canlandırmayı amaçlayan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'ni (CCTS) kurmuştur. Türkiye, Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan ile "bir halk, iki devlet" mottosu altında "kardeş ülke" ilişkilerini sürdürerek Azerbaycan ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Örneğin; Dağlık Karabağ ihtilafı, Hazar'ın batı kıyısındaki jeopolitik konumunu güçlendirmeye de hizmet etmiştir ve özellikle savunma sanayisi tarafından üretilen insansız hava araçlarının başarısı sonucunda bölgedeki itibarını epeyce arttırmıştır (Tapai 2021). Türkiye sadece Azerbaycan değil diğer kıyı ülkeleri Türkmenistan ve Kazakistan ile de çeşitli ekonomik, siyası stratejik projeler üzerine birçok anlaşmaya imza atmayı başarmıştır.

Türkiye için TANAP, TAP, BTE, BTC, Zengezur Koridoru, Orta Koridor projeleri ekonomik boyuttan çok önemli yer tutmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında doğrudan kara yolu bağlantısı kurulacak koridorun Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan beri ön planda olan çok önemli bir güzergâhtır. Söz konusu koridor, 1921 yılında Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanmış olan Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın (Moskova Antlaşması) da en önemli maddelerinden biridir. Zengezur Koridoru veya Nahçıvan Koridoru, 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan tarafından kazanılmasının ardından Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasının 9. maddesi gereğince Azerbaycan ile eksklav (siyasi olarak bağlı olduğu bölgeye, coğrafi açıdan bağlı olmayan) parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında bağlantıyı kuracak olan koridordur. Zengezur Koridoru,

Ermenistan'a kendisinin ördüğü jeopolitik kuşatmadan çıkış yoludur ve Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkilerini düzelterek Kafkasya'da doğmakta olan süreçten yararlanması için jeopolitik bir olanak sunmaktadır. Zengezur Koridorunun hem Türkiye hem diğer bölge ülkeleri için önemi;

- Türk dünyasıyla iş birliği ve ticaret artacak;
- Orta Asya'ya kesintisiz gitmek mümkün hala gelecek;
- Bölgesel barışı ve iş birliği ortamını güçlendirecek;
- Tarihi İpek Yolunun canlanmasına katkı sağlayacaktır (CNN 2021).

Türkiye için diğer önemli girişim Orta Koridor işbirliğidir. Türkiye ve Marmaray Tüneli'nden geçen rota, Orta Koridor'daki tek rota değildir. Karadeniz'de hala feribot hizmeti gerektiren iki şubesi daha vardır. İlk şube Gürcistan'ın Batum limanından Romanya'nın Köstence limanına kadar uzanıymaktadır. Azerbaycan Hazar Denizcilik Şirketi, GR Logistics & Terminals (Gürcistan) ve Grampet Group (Romanya) iştiraki olan ACSC Logistics, söz konusu iki liman arasında bir feeder feribot hizmeti başlatmak için bir anlaşma imzalamışlardır. Bu, şirketlerin koridorda istikrarlı ve rahat bir dayanak oluşturmasını sağlayacaktır. Orta Koridorun ikinci Karadeniz kolu kuzeybatıya Ukrayna'ya kadar uzanmaktadır. Chornomorsk limanından Çin sınırındaki Kazak tren istasyonu Dostyk'e giden bir konteyner treninin test çalışması gerçekleştirilmişdir. Biri Chernomorsk ve Batum arasında, diğeri Bakü ve Aktau arasında olmak üzere iki feribot bağlantısı da dahil olmak üzere tüm mesafeyi tamamlamak yaklaşık 16 gün sürmüştür. Ülkeleri arasında, özellikle Kazakistan'dan Gürcistan limanlarına doğru çok çeşitli ulaşım rotaları geliştirmeyi amaçlamıştırlar. Daha sonra Ukrayna, Romanya, Türkiye, Polonya gibi diğer ülkeler Orta Koridor'a katılarak ticari yönden önemli fırsat yakalamıştır (Долгая 2019). Sonuç olarak, bu koridor neticesinde Çin'den Avrupa'ya malların taşınması için yeni fırsatlar açılmıştır.

Şekil 5. Orta Koridor Projesi

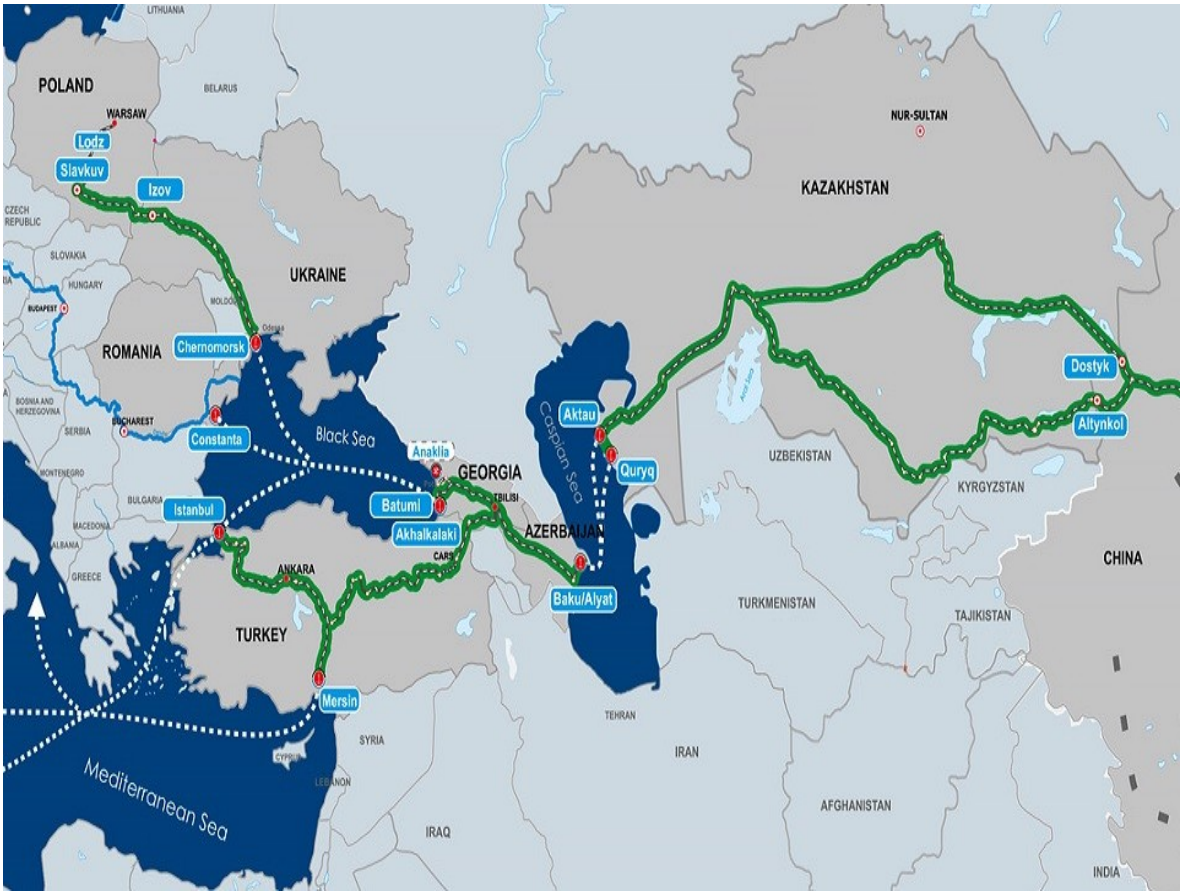

Kaynak: Долгая, С. (2019), Средний Коридор: больше возможностей для транзита из Китая в ЕС, Logist Today, https://logist.today/dnevnik_logista/2019-11-04/srednij-koridor-bolshe-vozmozhnostej-dlja-tranzita-iz-kitaja-v-es/ adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

Hazar Denizi'nin önemli koridorlar projelerinin yanında Hazar'da ticaretin vazgeçilmez unsuru boru hatlarından bahsetmek gerekir.

4.2. Boru Hatlarının Hazar Denizi Jeopolitiğine Etkileri

Hazar bölgesinde ilk gaz boru hattı fikri, 1998 yılında Clinton yönetiminin Hazar Havzası'nın ötesi bir "Doğu-Batı" gaz boru hattı teşkil teşebbüsünü bildirdiği zaman ortaya çıktığı bilinmektedir. Hazar petrol ve doğal gaz kaynakları ve ulaşım yollarına erişim için, bölgesel ve bölge dışı devletlerin yanı sıra büyük şirketlerin çıkarlarının çatıştığı şiddetli bir diplomatik mücadele vardır. Hazar devletlerinde yakıt ve enerji endüstrisinin gelişmesi, petrol ve gazın kapsamlı üretimi ve nakliyesi, Hazar Denizi'nin çevresinin bozulmasına neden olmuştur. Bölgenin çevre sorunları, devletlerarasındaki

enerji işbirliğinin, devletler ve şirketler arasındaki etkileşimin vektörünü ve biçimini büyük ölçüde değiştirmiştir. Başlıca bölgesel ve bölgesel olmayan aktörlerin enerji politikasının incelenmesinde, Hazar bölgesinin çevre sorunlarının dikkate alınması ve analiz edilmesi, devletler ve uluslararası çevre düzenlemesi araçlarının, kurumsal sosyal sorumluluk pratiğinin, teorik olarak incelenmesi tavsiye edilir. Endüstriyel çevre yönetiminin sonuçlarına yaklaşımlar ve ayrıca bölgesel çevre politikasının geliştirilmesi için beklentileri belirler. Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde üretici durumda olan devletlerin deniz bağlantılarının olmaması, alıcı konumunda olan devletlerin bölge dışında bulunması ve uzun yıllar kullanılan Rusya hattının çok masraflı olması, bölgede yaşanan enerji kaynaklı sorunların artmasına neden olmaktadır. Hazar bölgesinin en önemli sorunu nakliye sorunudur. Orta Asya, denizlere çıkışı olmayan bir bölgedir ve bu nedenle enerji kaynaklarının nakliyesi için çok uzun boru hatlarına ihtiyaç vardır. Çıkış yollarını sağlayan ülkeler Türkiye, Rusya, İran, Afganistan, Pakistan ve Çin'dir. Üstelik boru hatlarının Afganistan ve Pakistan gibi siyasi açıdan riskli bölgelerden geçme ihtimali söz konusudur (Taşkın 2014:62).

Örneğin Kerkük-Ceyhan petrol boru hattı var ama Irak'taki iç sorunlar nedeniyle tam olarak faaliyete geçememektedir. BTC, bir gün Hazar Denizi'nin yasal statüsü sorununun çözüleceği ve bu boru hattını tasarlanan kapasitesine yüklemek için Kazakistan'ın kaynaklarını ona bağlamanın mümkün olacağı varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Aynı mantık Güney Koridoru ve Nabucco için de geçerlidir. Tabii artık Nabucco yerini daha az maliyetli olan proje TAP almıştır. ABD ve AB'nin, hükümet ve iş çevrelerinden önemli sayıda temsilcinin dâhil olduğu, kendi "Hazar petrol ve gaz stratejilerini" ve bunların uygulanmasına yönelik mekanizmalar geliştirdiklerini belirtmek gerekir. Bunun için çeşitli vakıflar ve diğer kamu kuruluşları ve şirketler aracılığıyla olmak üzere önemli fonlar tahsis edilmektedir. Hazar yönündeki yürütülen faaliyetler Bölge Dışı küresel ülkeler tarafından artmaktadır.

Türkiye ve Türkmenistan başlangıçta Türkmen gazını Türkiye'ye taşımak için 30 yıllık bir anlaşma imzalamıştır ancak, finansman sorunları ve yasal çerçevenin olmaması nedeniyle müzakereler durmuştur. 2006 yılında Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları, Kaşgan ve Tengiz yataklarından petrolün Bakü yakınlarındaki Sangachal terminaline taşınması ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden Türkmen petrolünün ihracatı konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Bu projede bazı siyasi ve ekonomik kısıtlamalar sonucunda engellenmiştir. Türkmen gazının Avrupa'ya

taşınmasının önündeki bir diğer engel de Türkmenistan gazının yapılacak olan ihracat öncesi işlenmesine yönelik eksik gaz politikası olmuştur. Rusya çevre sorunlarını protesto ederek, yapılan projelerin daha da geliştirilmesi oldukça Hazar'ın çevresine zarar vereceğini savunarak bu projelere karşı gelmiştir.

2015 yılında Azerbaycan ve Türkmenistan, Aşkabat'ta bir deklarasyon imzalayarak, Türkiye ve AB ile Güney Gaz Koridoru projesine olan ilgilerini yinelemiştir ama kesin bir adım atılmamıştır. Bildirge, gaz boru hattı inşaat girişiminin, çevre tedbir standartlarını tekabül koşuluyla, yalnızca gaz boru hattının topraklarında inşa edildiği ülkeler tarafından belirlenebileceğini belirtmiştir. Bu ilke, Rusya'nın Azerbaycan ve Türkmenistan'dan geçen doğalgaz boru hattı projesine müdahale etmesini engellemektedir. Rusya'nın tavizleri iki faktöre bağlı olabilir. Bunlardan ilki, Avrupa gaz piyasasında bazı değişiklikler olmuştur ve bundan önce Türkmen gazı Rus gazına rakip olarak görülüyordu. Ancak şu anda ana rakip daha çok Amerika'nın sıvılaştırılmış doğal gazıdır. İkincisi, Rusya'nın zirve sırasındaki ana önceliği güvenliktir, bu nedenle gaz sorunları arka plana çekilmiştir.

31 Aralık 2020'de Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) inşaatının tamamlanmasıyla Azerbaycan, Güney Gaz Koridoru üzerinden Avrupa'ya ticari gaz tedarikine başlamıştır. Avrupa Birliği Komisyonunun Güney Gaz Koridoru girişimi Hazar ve Orta Doğu bölgelerinden Avrupa'ya doğal gaz tedarik yolunu inşa etmeyi amaçlamıştır. Merkez konumda olan Azerbaycan'dan Avrupa'ya uzanan güzergâh Güney Kafkasya Boru Hattı, Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) ve TAP' tan oluşmaktadır bu da Avrupa gaz tedarikinde Azerbaycan'ı merkez ülke konumuna getirmektedir.

Şekil 6. TANAP ve TAP Boru Hatları



Kaynak: Kaya N. E. (2018), TANAP, TAP Pipelines Interconnect At The Turkey-Greece Border, Anadolu Agency, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

Hemen - hemen tüm büyük uluslararası şirketleri Hazar petrol ve gaz oyununda önemli oyunculardır ve yasal statü sorunlarının çözülmesini beklemeden Hazar hidrokarbonlarının geliştirilmesi ve taşınmasına bir dereceye kadar katılma haklarını elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu şirketler arasında çeşitli ittifaklar ve birliklerin oluştuğu gözlemlenmektedir.

Şekil 7. Başlıca Hazar Petrol ve Doğal Gaz İhracat Yolları



Kaynak: EIA (2013), Hazar Denizi Bölgesindeki Petrol ve Doğal Gaza Genel Bakış, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea adresinden erişime açık kaynaktan alınmıştır.

Şekil 3'de EIA raporuna göre başlıca Hazar petrol ve doğal gaz ihracat yolları gösterilerek, yeşil ile gösterilen petrol taşıma boru hatları, kırmızı renkte gösterilenler doğalgaz boru hat yollarıdır. Kesik kırmızı renktekiler boru hatları önerilen proje şeklinde bulunan boru hatlardır. Koyu siyah renkle gösterilenler seçilmiş doğalgaz ve petrol yataklarıdır ve mavi ile işaretlenenler ise, mutabık kalınan deniz sınırlarıdır. Kesik mavi ile gösterilen kısım ise kıyı ülkeleri arasında eşit mesafeli çizgidir.

4.3. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine göre "Hazar Denizi Statü Sorunu"nun değerlendirilmesi

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili üç yaklaşım vardır. İlk olarak, Hazar eğer de "deniz" olarak kabul edilirse her kıyıdaş ülkenin karasularının, münhasır ekonomik bölgelerinin ve kıta sahanlıklarının belirlenmesi gerekmektedir. İkinci yaklaşıma göre, "göl" olarak kabul edilirse göl statüsüne göre değerlenecek ve ortak kullanım yaklaşımında olacaktır. Son yaklaşım ise, Hazar'ın normal deniz ve göllerden farklı bir yapıya sahip olduğu kabul edilirse ve burada özel statü uygulanacağı yönündedir. Bu konu ile ilgili sadece Rusya teklifte bulunmuş olsa da, diğer kıyı ülkeleri tarafından suiistimale uğrama ihtimalinin yüksek olması nedeniyle kabul görmemektedir (Karagöl, Kızılkaya 2016:15). SSCB'nin dağılması ile Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Bağımsız devlet olması kendi devletinin haklarını kullanmak, Hazar'daki kaynakları paylaşmak acısından ortaya çıkan ve çözüme kavuşamayan Hazar'ın statü sorunu 1982 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine (BMDHS) göre nasıl şekillenmiştir?

1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, hem karasuları hem de açık denizlerin hukuki rejimi konusunda getirdiği ayrıntılı düzenlemelerle devletlerarası ilişkileri açıklığa kavuşturmayı amaçlamıştır. Bu amaçla devletlerin denizlerden yararlanma konusunda düşebilecekleri anlaşmazlıkları önlemek ve önlenememesi durumunda barışçı yollarla gidermek için yeni kurumlar ihdas etmiştir (Doğan, 2016:343). Hazar'ın statüsünün tam olarak ne olduğu deniz mi, göl mü, kapalı deniz mi ya da birikmiş su havzası mı günümüze kadar tartışmaya neden olmuştur. Uluslararası belgeler çerçevesinde Hazar'ın statüsünü incelersek, 16 Kasım 1994 yılında yürürlüğe giren BMDHS'i kıyıdaş devletlerin hiç birisi tarafından kabul görmemiştir. Hazar'a "kapalı deniz" denilmesi genel olarak ülkeler tarafından kabul görmekte olup BMDHS'nin 122. maddesinde şöyle açıklanmaktadır:

"*Bu Sözleşmenin amaçlar uyarınca kapalı veya yarı kapalı deniz'den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır*" (BMDHS mad.122).

Bu maddede ifade edildiği gibi Hazar'ın herhangi bir denize ya da okyanusa bağlayacak geçidi yoktur o yüzden beş devlet tarafından çevrili olduğundan dolayı kapalı deniz olarak bilinmektedir. Hazar Denizi eğer deniz olarak kabul edilirse karasularının 12 mil, münhasır ekonomik bölgesi 200 mili aşmaması lazım ve kıta

sahanlığı ilkesine göre oluşturulması gerekir. Bunun gerçekleşmesi pek mümkün değildir yani kıyıdaş ülkelerin yerleşim mesafelerinde fark ortaya çıkmaktadır. Bu sorunla ilgilide BMDHS'nin 15. maddesinde ifade edildiği gibi özel durumların varlığından dolayı başka devletin karasuları sınırlandırılmaması lazımdır."

"Hazar'ın statüsü "kapalı deniz" ya da "yarı kapalı deniz" olarak kabul görürse burada BMDHS'nin 123. Maddesine bakılması gerekmektedir:

"Kapalı veya yarı kapalı bir denize sahildar olan devletler, işbu sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya ilgili bir bölgesel kuruluş aracılığı ile deniz canlı kaynakların yönetimi ve araştırılması, deniz çevresinin korunmasına ve muhafazasına ilişkin hakların belirlenmesi, bilimsel araştırma politikalarını koordine edilmesi, maddelerin uygulanması ve kendileriyle işbirliğinde bulunması için gerektiğinde diğer devletleri veya ilgili uluslararası kuruluşları davet etmek" (BMDHS mad.123).

Bu maddede açıklandığı gibi Hazar'a kapalı ya da yarı kapalı deniz denirse, eğer bu madde uygulanırsa uluslararası su rejimine tabi tutulur ve bu da Rusya'nın hoşuna gitmeyecektir. Hazar Denizi'nin özel statüye sahip olmasını isteyen Rusya'dır. Hazar'ı okyanus ile birleştiren Volga ve Don nehirlerinin uluslararası ulaşıma açmak istemeyen Rusya kendi çıkarlarını da göz önünde bulundurarak, Hazar'da var olan enerji ve biyolojik varlıkları, Hazar'ın güvenliğini ve Hazar havzasının ekonomisini kendi kontrolü altında tutmak istemektedir (Amirbek, 2015:46). Volga-Don Kanalı'ndaki nakliye üzerindeki kontrol, Rusya Federasyonu için hayati bir egemenlik ve güvenlik meselesidir ve uluslararası hukukun belirsiz yükümlülüklerinden kaçınmak, jeo-petrol siyaseti alanında büyük bir kaldıraç sağlayacaktır. Rus politika yapıcılarının sadece çağdaş petrol politikalarının emirlerine göre hareket etmediklerini kabul etmeliyiz, Hazar'ı Karadeniz'e bağlayan bölgeler ve şehirler üzerindeki tam egemenlikten vazgeçmenin derin tarihsel engelleri olup, bu kanalların Rusya Federasyonu için stratejik önemi büyüktür. Hazar Denizi'nin hukuki Statüsü 1982 yılında kabul edilen BMDHS'nin maddeleri çerçevesinde açıklığa kavuşturulmuştur.

4.4. Hazar Havzası Probleminde Çözüme Giden Diplomatik Süreç

Çatışan ideolojilere ve güvenlik çıkarlarına sahip ülkeler arasındaki ekonomik karşılıklı bağımlılığın doğasında bulunan riskler (Pei, 2022) bölgesel çatışmalar sonucunda açığa çıkmaktadır. Bölgenin Hazar devletlerinin ekonomisine etkisi ticaret ve ekonomik meselelerin tartışılması ışığında, Hazar Denizi'nin statüsünün olmayışı ve Hazar devletlerinin sayısız ihtilafının, Hazar'ın bu duruma engel teşkil ettiğini de belirtmekte fayda vardır. Bu durum bölgenin kalkınmasını ve yatırım yapılmasını engellemiştir. Bir bölge düzenlenmezse, durumu net değilse, o zaman büyük yatırımcılar ve hatta nakliye şirketleri orada çalışmak istemezler.

Hazar'a kıyıdaş ülkeler, var olan rezervuarın dibinin sınırlandırılması ve ayrıca deniz sahanlığındaki büyük hidrokarbon yataklarının bölgesel bağlantısı konusunda farklı pozisyonlara bağlı kalmışlardır. Türk kökenli ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar Denizi'nin "değiştirilmiş orta hat" yöntemine göre ayırmayı önermiştir. Yani, her noktası bu devletlerin kıyılarına karşılık gelen en yakın noktalardan eşit uzaklıkta olan bir çizgi ile bölünmesinden yana olmuştur. Diğer iki ülke İran ve Rusya farklı görüşleri savunmuştur. İran'a göre Hazar Havzası'nı kat mülkiyeti bazında ortak kullanımda tutmakta ısrar etmeye çalışmıştır, beş eşit sektöre (her biri %20) bölünmesinden yana görüşü savunmuştur. Ayrıca İran, Hazar'a ilişkin ikili anlaşmaların imzalanmasına kategorik olarak karşı gelmiştir. Rusya ise, Hazar Denizi'nin toprak altının ve sahanlığının sınırlandırılmasını desteklemiştir, ancak su alanının bölünmesine karşı gelmiştir çünkü bu, doğal kaynakların son 70 yılda gelişen ekonomik kullanım tarzının radikal bir revizyonunu gerektireceğinin görüşündeydi.

Hazar devletleri, Denizin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmeyi kabul etmeyi kabul etmeleri gerekiyordu. Bu yapılacak olan sözleşmenin imzalanmasıyla ilgili çalışmalar, 1996 yılında, beş Hazar ülkesinin dışişleri bakanlarının kararıyla, dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde bir Özel Çalışma Grubu oluşturulduğunda başlamıştır (Afonina, 2019). Tüm farklılıkları "beş" formatta çözmek mümkün olmadığı için bazı Hazar devletleri ikili ve üçlü formatlarda müzakerelere başlamışlardır. Özellikle, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıklar, 1998 ve 2001 yıllarında Hazar Denizi'nin dibinin ve toprak altının sınırlandırılmasına ilişkin belgelerin imzalanması sayesinde çözülmüştür. 2003 yılında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin bitişik bölümlerinin sınır çizgisinin birleşme noktası konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre Rusya, Hazar Denizi'nin dibinin yaklaşık %19'unu, Kazakistan'ın %29'unu, Azerbaycan'ın ise %20'sini tahsis etmiştir (Afonina, 2019).

Tabi bu durum İran ve Türkmenistan devletlerini memnun kılmamıştır. Deniz dibinin bu iki devletin rızası olamadan kendi aralarında bölmesi adil bir anlaşma olmamıştır. 2014 yılında Kazakistan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi'nin sınırlandırılmasına ilişkin devletlerarası bir anlaşma da imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkmenistan arasında benzer anlaşmalar uzun dönem sağlanamamıştır.

Bu yaşanan sorunlar dışında kıyıdaş ülkeler Hazar Denizi üzerinde askeri varlıklarını çoğaltmaya yönelmiştir. Sorunlar kıyı ülkelerinin diğer ülkelerle planladığı geleceğe doğru boru hatları projelerini de hayata geçirmelerini engellemektedir. Hazar'ın üzerinde sürekli yaşanan problemler nedeniyle kıyıdaş ülkeler 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'ın Aktau şehrinde gerçekleşen beşinci Hazar zirvesinde kıyı devletlerinin Cumhurbaşkanlarının oybirliği ile imzalanan "Hazar Denizi Anayasası" kabul edilmiştir (Качалова, 2019). Aktau'da alınan Antlaşmaya göre, Hazar Denizi'nde her ülkenin egemenlik bölgesi 15 mil, artı münhasır balıkçılık bölgesi ise 10 mil olarak belirlenmiştir. Bunun ötesinde kalan bölgeler, sular balıkçılık acısından bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımına açılmıştır. Burada alınan en önemli kararında Hazar'a kıyıdaş olmayan bir devletin askeri güç bulunduramayacağı hususudur (Yalçınkaya 2019:386). Uzun yıllar çözülemeyen Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerine nihai bir belge imzalanmıştır.

4.4.1. Hazar Denizi Konvansiyonunun İçeriği ve Getirdiği Düzenlemeler

12 Ağustos 2018 yılında Hazar'a kıyıdaş olan devletler RF, İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında tarihi bir sözleşme imzalandı. Birleşmiş Milletler Şartının ilkeleri ve kurallarına ve uluslararası hukuka bağlı olan 24 Madde içeren sözleşmede Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan devletlerin hak ve hukukları hakkında önemli kararlar alınmıştır. Hazar Havzası bölgesinde meydana gelen jeopolitik ve ulusal düzeyde değişimleri, süreçleri göz önünde bulundurarak, kıyıdaş ülkelerinin hukuki düzeni, geleceğe dönük yapacağı uluslararası ticaret yolları acısından son derece ehemmiyetli karar olmuştur. Maddeler içinde en önemlileri Madde 3, 7, 8, 9 ve 14'de yer almıştır ve en mühim düzenlemeler bu maddelerde getirilmiştir:

Madde 3: "*Hazar Denizi'ni barışçıl amaçlarla kullanmak, onu bir barış, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği bölgesi haline getirmek ve Hazar Denizi ile ilgili tüm meseleleri*

barışçıl yollarla çözmek; Hazar Denizi'nde, taraflara ait olmayan silahlı kuvvetlerin bulunmaması;"

Madde 7: "*Tarafların her biri, bu Sözleşme uyarınca belirlenen esas hatlardan itibaren ölçülen karasularının genişliğini, 15 deniz mili sınırını aşmayacak şekilde belirleyecektir;"*

Madde 8: "*Deniz yatağı ve toprak altındaki kaynakların geliştirilmesine ilişkin bu Devletlerin toprak altının işletilmesi ve diğer meşru ekonomik faaliyetlere ilişkin egemen haklarını kullanmalarını sağlamak üzere, uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkeleri ve normları dikkate alınarak, Hazar Denizi'nin deniz tabanının ve toprak altının sektörlerle sınırlandırılması, kıyıları karşı karşıya ve yan yana olan Devletler arasında anlaşma ile gerçekleştirilecektir;"*

Madde 9: "*Tarafların her biri, karasularına bitişik 10 deniz mili çapında bir balıkçılık bölgesi oluşturacaktır."*

Madde 14: "*Taraflar Hazar Denizi yatağına denizaltı kablo ve boru hatları döşeyebilirler. Taraflar, Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Çerçeve Sözleşmesi ve ilgili protokolleri dahil olmak üzere, taraf oldukları uluslararası anlaşmalarda yer alan çevresel standartlara ve yükümlülüklere uygun olması kaydıyla, Hazar Denizi yatağına sualtı boru hatları döşeyebilirler. Denizaltı kablo ve boru hatları güzergâhları, deniz yatağı sektöründen kablo veya boru hattı geçilecek olan Tarafla yapılan anlaşma ile belirlenecektir"* (Kahraman, 2019).

Bu anlaşmanın kıyı ülkeleri acısından ne kadar verimli olmasına rağmen ABD ve NATO için bu durum pek de memnun kılıcı olmamıştır. Rusya'nın ve İran'ın bu anlaşmada en önemli elde ettiği nokta Hazar'a küresel ülkelerin hiçbirinin askeri yönden katılamayacağını askeri gemilerinin bulunduramayacağı maddesidir. Belgeye göre Hazar su yüzeyinin ana alanı tarafların ortak kullanımında kalmakta, dip ve toprak altı komşu devletler tarafından uluslararası hukuk temelinde aralarında anlaşma ile bölümlere ayrılmaktadır. Nakliye, balıkçılık, bilimsel araştırma ve ana boru hatlarının döşenmesi taraflarca kararlaştırılan kurallara göre yapılır. Büyük ölçekli açık deniz projeleri uygularken çevresel faktör dikkate alınmalıdır. Sözleşme, Hazar'da bölge dışı güçlerin silahlı kuvvetlerinin varlığının önlenmesine ilişkin bir hüküm tespit etmekte, denizde güvenliği sağlamaktan ve kaynaklarını yönetmekten sorumlu beş Hazar devletini belirlemektedir.

Hazar Denizi, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümleri kapsamında olmayan tek denizdir. Göl, kıyı devletlerinin iç suları olarak kabul edilir. Hazar, kıyılarını yıkadığı tüm ülkelere aittir. Pratikte, Hazar'ın göl statüsü, beş kilit gücün, herhangi bir sorunun çözümüne dış ülkelerin katılımını dışlamak için anlaşması anlamına gelir. Askeri-stratejik düzeyde bu Hazar sularının yalnızca burada kıyısı olan güçlerin deniz kuvvetleri tarafından kullanılabileceği anlamına gelir. Bu açıkça Hazar'ı NATO'nun ve askeri alanda güçlenen Çin'den uzak bir alana dönüştürmektedir. Hazar bölgesi bir yanda Kafkasya'ya, diğer yanda Orta Asya'ya bitişik olduğundan her iki alanda da çeşitli tehditler ve istikrarsızlaştırma faktörleri içermektedir. Bu bölgenin, askeri alandaki anlaşmalarının önemi, Hazar Denizi'nin bölünmesinden daha az önemli değildir.

Hazar'da 27 yıl sonra varılan bu anlaşmanın bölgeye yeni bir enerji güvenlik vizyonu ve komşuluk ilişkisi getireceği söylenebilir. Sovyetler Birliği döneminden günümüze kadar Hazar Denizi'nde en fazla söz sahibi ülkeler olan İran ve Rusya'nın paylaşımdan en az kârlı iki ülke olarak öne çıktığı değerlendirmeleri yapılmaktadır. Ancak Rusya'nın yer altı boru hatları hakkından feragat etmesi ve siyasal tıkanmayı aşmada inisiyatif alması önemli stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Ayrıca anlaşmada kıyıdaş olmayan ülkelerin Hazar'da askerî varlık bulunduramayacağı yönündeki madde, Rusya hanesine yazılacak diplomatik bir başarısı olarak okunabilir. Rusya bu sayede Hazar'daki askerî üstünlüğünü pekiştirmiş olacaktır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası Hazar bölgesi özellikle Rusya, İran ve ABD arasındaki jeopolitik rekabetin odağı hâline gelmiştir. Rusya için yakın coğrafyada ulusal güvenliği temin etmek, İran için politik ve ekonomik izolasyonu aşmak ve ABD için ise hidrokarbon kaynakları üzerinde kontrolü sürdürmek Hazar'daki temel stratejik çıkardır. Rusya ve İran bölgede üçüncü ülkelerin varlığını ve ABD gibi bölge dışı aktörlerin enerji meselesine müdahil olmasını istememektedir.

4.4.2. Kıyıdaş Ülkelerin Konvansiyondan Beklentileri

Aktau'da ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü, tüm üyeler arasında eşitlik ve kuvvet kullanmama ilkelerine dayanan güvenlik, ekonomik işbirliği, çevre koruma ve denizcilik konularını içeren 18 sayfalık bir sözleşme imzalandı ancak, Hazar Denizi'nin kesin olarak bölünmesinden bahsetmeden önce ek anlaşmalar imzalamak gerekmektedir. İlk olarak, sözleşmenin kendisi Hazar Denizi'nin statüsünü çözmeye yönelik kavramsal yaklaşımı değiştirdi. Şu anda deniz veya göl olarak değil, "iç su

kütlesi" olarak tanımlanmaktadır. Bu, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar Denizi'ne uygulanamayacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca deniz, bir göl olarak beş kıyı eyaleti arasında eşit paylaşımı söz konusu olamaz. Katılımcılar, sınırların orta çizgi temelinde tanımlanması anlamına gelen tek biçimli ayrılma fikrini de reddettiler. Bunun yerine deniz dibi ve yüzey farklı şekillerde ayrıldı. Hazar Denizi'nin dibi karasal bölgelere ayrılırken, deniz yüzeyi "Uluslararası Sular" olarak kabul edilmiştir. Anlaşma sadece "Hazar Denizi'nin dibinin ve iç kısımlarının sektörlere ayrılmasının, genel olarak kabul edilen hukuk ilkeleri ve normları dikkate alınarak komşu ve karşıt devletlerin anlaşmasıyla gerçekleştirildiğini" belirtmektedir. Yani, bölünmenin belirli koordinatları, devletlerin kendi aralarında belirlenecektir. Bu durumda kıyı ülkeleri için gelecekte aralarında gerçekleştirilecek olan projelerde ve yapacağı ilişkilerde sorun yaşama riskini arttırmaktadır.

Hazar ülkeleri, imzalanan sözleşmenin, kıyı ülkelerinin yatırımlarının artması ve ticari ve ekonomik ilişkilerinin canlandırılmasının yolunu açtığına inanmaktadır. Hazar Denizi'nin yasal statüsüne ilişkin sözleşmenin kabul edilmesiyle Türkmenistan, Türkmen doğalgazını dış pazarlara, örneğin Avrupa ülkelerine getirme sorununu çözerek gaz ihracatını çeşitlendirmeyi planlamaktadır. Türkmenistan, anlaşmanın Hazar Denizi'nin dibinden Azerbaycan'a uzanan Trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşasına ve Trans Anadolu doğalgaz boru hattına (TANAP) bağlanmasına izin vereceğine inanmaktadır. Bu gaz boru hattı, Azerbaycan'dan Gürcistan ve Türkiye üzerinden Yunanistan sınırına gaz tedarikini sağlayacak ve burada Trans Adriyatik Gaz Boru Hattı (TAP) ile Güney Avrupa'ya devam edecektir. Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Türkiye ve Avrupa Birliği, birkaç yıldır Hazar bölgesinden Avrupa'ya doğalgaz ihraç etme projesi üzerinde çalışmaktadır.

Kıyıdaş ülkeler arasında varılan anlaşmayla özellikle İran ve Rusya açısından ABD'nin Hazar politikasının sekteye uğratılması hedeflenmiş, iki ülke stratejik bir tercih yaparak bugüne kadar dillendirdikleri bazı hak ve iddialardan vazgeçerek Hazar bölgesinde yeni bir dönemin önünü açmıştır. Anlaşmanın her iki ülkenin de mevcut ABD yönetiminin yaptırımlarına maruz kalarak küresel pazarlardan uzaklaştırılmaya çalışıldığı bir dönemde imzalanmış olması önemlidir. Bu bağlamda Hazar bölgesinde diğer ülkelerle iyi ilişkiler kurmak yaptırımların ülke ekonomisinde neden olacağı sıkıntıları hafifletici bir işlev görebilir. Hazar Denizi'nin hukuki statüsündeki belirsizlik nedeniyle bugüne kadar Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gazını dünya

piyasalarına ulaştıracak deniz altı boru hattı inşa edilememiştir. Hazar bölgesi enerji kaynakları üzerinde cereyan eden uluslararası rekabette Türkmen gazına gerek ABD-AB ekseni gerekse de Çin ve Hindistan ilgi göstermektedir. Ayrıca bölge Çin açısından "Bir Yol Bir Kuşak Projesi" kapsamında da önemlidir. Bütün sebeplerle Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu gerek taraf beş ülke açısından gerekse de bölgesel ve küresel sonuçları itibariyle son derece önemli bir gelişmedir.

Müzakere sürecinde İran, diğer ülkelerin iddialarıyla çelişen denizin beş eşit parçaya bölünmesini savunduğundan yukarıda bahsedilmişti. Buna ek olarak, Hazar Denizi'nin kuzey kesimi, 2001-2003 yıllarında yapılan anlaşmalara göre "orta hat" kuralını kullanan Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında zaten tamamen sınırlandırılmış ve bölünmüştür. Sözleşme, sınırların kurulmasının Hazar ülkelerinin kontrolü altında tutulmasına yardımcı olduğundan, sınır çizgisinin çok fazla değişmesi olası değildir. Bu durumla bağlantılı olarak, sözleşmenin imzalanması sırasında en çok kazanan taraf Rusya olurken, en çok İran'ın çıkarlarının zarar gördüğü düşünülmektedir. İki ülkenin bir noktada çıkarları yönünden kazanımları aynıdır "bölgenin güvenlik" konusu üzerine. Güvenlikle ilgili olarak, belge üçüncü ülkelerin silahlı kuvvetlerinin mevcudiyetini yasakladığı gibi, Sözleşmeye üye devletlerin diğer Hazar ülkelerine karşı saldırı eylemlerine girişmesini de yasaklamaktadır. Rusya ve İran, bölgedeki Hazar dışı devletlerin askeri varlığının yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan'ın ABD ile topraklarını sivil kargo taşımacılığı için kullanmak için olası işbirliği konusunda endişelerini dile getirmiştiler. Bu nedenle, belgedeki bu noktalar, Rusya'nın Hazar bölgesinde en güçlü askeri potansiyele sahip olması ve İran'ın Batı'dan önemli siyasi ve ekonomik baskılar alması nedeniyle Rus ve İran diplomasisinin konuşulmayan bir zaferidir. Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki jeopolitik pozisyonundaki değişimin yanı sıra, Hazar bölgesinin kaynak, ekonomik, çevresel, yasal ve diğer özellikleri ile ilgili birtakım nedenlerin ve küresel çelişkilerin merkezi olduğunu bir kez daha söylemek gerekir.

Başka önemli konuda Hazar Denizi, popüler bir havyar türü üreten birçok mersin balığı türüne ev sahipliği yapmaktadır ve Hazar Denizi, dünya pazarına büyük miktarlarda havyar sağlamaktadır. Sözleşme, bölgedeki balıkçılığın geleceği için kesin bir tanım sağlamamaktadır. Bu nedenle her ülke için avlanma kotası ayrı - ayrı belirtilmelidir. Özetle, Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme kapsamlı bir düzenleyici çerçeve olmasa da, daha sonraki müzakereler için iyi bir temel olacak ve Aktau zirvesi Hazar Denizi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Hazar

Denizi'nin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme'nin imzalanması birçok konuda ve projede etkili olarak, Hazar'a kıyıdaş olan ülkelerin arasındaki ticari ilişkileri hızlandırmıştır. Bunlardan en önemli konulardan birisi Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Hazar Denizi'nde en merak edilen Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki ilişkiler gelmekteydi. Bu iki ülke arasındaki gerginlik nedeniyle Rusya'dan bağımsız bir şekilde Avrupa ülkelerine doğal kaynakları aktarma yolu önemli derecede askıda kalmıştı.

Hazar Denizi Statüsü üzerine yapılan anlaşmanın en mühim derecede etkili olduğu nokta Türkmenistan'ın "Serdar" Azerbaycan'ın "Kepez" yatağı sorunsalını çözüme kovuşturmuştur. Bu yatak iki ülke kıyı şeritlerinin tam ortasında yerleşmektedir. Tabii bu durumda bu yatağı paylaşmakta uzun bir dönem ülkeler arası ilişkilerin iyi seyir almasını engellemiştir. Bu yatak Azerbaycan'ın kıyı sahanlığından ölçüldüğünde 140 kilometre mesafede (Heyderov 2021) Türkmenistan kıyılarından 140 kilometre mesafede yani iki ülkeden de 45 millik mesafeden uzaklıkta yerleşmektedir (Mustafayev 2019:63). Bu durum Hazar'ın yasal statüsü belirlendikten sonra "Dostluk" yatağı adı verilerek iki ülke tarafından ortak kullanıma açılmıştır. İki ülke uzun zaman süren diplomatik anlaşmasızlıkların önüne geçerek ikili anlaşmaya varmıştır. Bu yatağın derinliği 250 metreye kadar olup, 60 milyon ton petrol rezervine ve 100 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmekte. "Dostluk" anlaşması iki ülke içinde Avrupa ve dünya pazarlarına çıkışlarına imkân sağlayarak gelir getirecektir. Azerbaycan ve Türkmenistan ülkelerinin ilişkilerinin iyi düzeyde sürekli gelişmesi birçok ülke için çok önemli rol oynamaktadır. Çünkü ortada bölge ülkeleri de dâhil olmak üzere dünya ekonomisi için büyük stratejik öneme sahip kaynakları, transit yol geçişleri, çeşitli mal ve ürünlerin ulaşımı gibi konular yatmaktadır. Hazar bölgesinin de etkisinde kaldığı dış politika koşulları basit değildir. Tüm devletlerin güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit, "renkli" devrimler potansiyeli olmaya devam etmektedir. Olayların domino ilkesine göre gelişme durumu oldukça gerçektir. Ülkelerden birinde durumun istikrarsızlaştırılması, tüm Hazar ülkelerinde bir istikrarsızlık faktörü olarak hizmet edecektir.

4.5. Konvansiyonun Hazar Denizi'nin Enerji Jeopolitiğine Olası Tesiri

Uluslararası ortamda başat ülkeleri olan ABD, Çin, Avrupa Birliği ülkelerin gün geçtikçe teknoloji yönden gelişmeleri enerjiye olan bağımlılığını artırmaktadır. Hazar bölgesinin dünya enerji piyasası için önemi, Hazar ülkelerindeki

enerji üretimindeki sürekli artış zemininde giderek daha somut hale gelmektedir ve hidrokarbon fiyatlarındaki artış bölgenin küresel enerjideki rolünü artıracaktır. Hazar ülkeleri petrol ve doğal gaz için giderek daha fazla ihracat olanağına sahiptir. Hâlihazırda üretilen hammaddelerin önemli bir bölümünün Rusya Federasyonu toprakları üzerinden ihraç edilmesine rağmen, gelecekte başka yönlere de ulaşımın önemli ölçüde genişleyeceği açıktır. Mevcut ve planlanan rotaların her birinin arkasında, devletlerin ekonomik ve jeopolitik çıkarlarının, şirketlerin ticari çıkarlarının iç içe geçmesi vardır. Her projenin kendi sorunları ve beklentileri vardır. Hazar petrol ve gaz projelerinin uygulanmasındaki sorunlar arasında, küresel mali ve ekonomik krizin aşılmasının zamanlaması, talep artışı ve buna bağlı olarak uluslararası piyasalarda hidrokarbon fiyatları ile ilgili belirsizlik öne çıkarmaktadır. Yatırım yapma sorunları, dünyadaki mevcut ekonomik durum dikkate alındığında, tüm projelerin uygulanması için zorluklar yaratmaktadır.

Küresel güçlerin artan etkisi, enerji kaynakları ve transit yönetimi üzerindeki örtülü ve açık çatışmalar, farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan politikaların uygulanması ve Hazar ülkeleri arasında işbirliğini koordine edecek bir mekanizmanın olmaması durumunda geleneksel bağların nihai olarak yok edilmesine izin verecektir. Ulus ötesi şirketlerin faaliyetleri esas olarak Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde yürütülmektedir. Konsorsiyumlar, özel ve devlete ait çok uluslu şirketler arasındaki en etkili işbirliği biçimi olarak bölgede yaygındır. Çokuluslu şirketlerin Hazar bölgesinin enerji politikası üzerindeki etkisini zayıflatmak için Hazar ülkelerinin başlıca görevleri Hazar Denizi'nin yasal statüsünün belirlenmesine rağmen karşılıklı yarar sağlayan konumların güçlendirilmesi lazımdır. Etkili bir eyaletler arası toprak altı kullanımı düzenlemesi sisteminin oluşturulması, Hazar Denizi'nde çevresel kontrol ve düzenleme için özel gereksinimlerin getirilmesi ve uygulanması, bunların kodlanması Hazar Denizi'nde çıkabilecek olası problemlerin önleyecektir. Hazar devletleri için, seçimi temel olarak devletlerin dış ve iç politikalarını belirleyen Batı, Doğu ve doğrudan bağımsız bölgesel kalkınma yollarına bir alternatif açıktır. Bazı bölgesel çatışmalar da bölgesel enerji politikasının oluşumunu etkiler.

Ulus ötesi şirketlerin faaliyet ölçeği açısından, Hazar bölgesi sadece Basra Körfezi ile karşılaştırılabilir. Azerbaycan ve Kazakistan ulus ötesi şirketler için büyük ilgi görmektedir. İran'daki petrol ve gaz endüstrisinin katı devlet düzenlemesi ve bu ülkeye karşı kabul edilen yaptırımlar, çeşitli ulus ötesi şirketlerin kendi topraklarındaki

faaliyetlerinin özelliklerini önceden belirlenmiştir. Hazar Denizi'nin Rus sektörü, ÇUŞ'i tarafından iki şekilde algılanmaktadır. Kaynakların geçişi açısından bakıldığında, bu gelişme yönü, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın devlet yapılarındaki lobilerinin sadakatini kaybedebilecek olan çokuluslu şirketler için istenmeyen bir durumdur. Mevduat arama ve geliştirme ile ilgili olarak, yabancı ÇUŞ'ler idari kaynakları sayesinde ana bölgeler üzerinde kontrolü elinde tutan Rus devleti ve özel şirketleri ile rekabet sorunu ile karşı karşıyadır. Hazar Denizi'nin Rusya kısmındaki çokuluslu şirketlerin faaliyetleri ortak projeler, konsorsiyumlar, ekipman ve üretim malzemeleri temini şeklinde yürütülmektedir. Çokuluslu şirketlerin bölgesel enerji politikası üzerindeki etki mekanizmalarının ve araçlarının tanımlanması, çokuluslu şirketlerin Hazar kıyı ülkelerinin yakıt ve enerji kompleksleri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin gerçeklerinin belirlenmesi ve bunun nasıl yapılacağı üzerine ikili ya da çoklu karşılıklı anlaşmalar yapılarak hayata geçme olanağı artacaktır.

SONUÇ

Küresel dünyanın küresel güçleri ABD, Çin, AB, ve Rusya çoğalan nüfusu, gelişen teknolojileri bakımından enerji ihtiyacı günler geçtikçe artmaktadır. Orta Asya ülkelerinin ABD ve AB için önemi; Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaktır. Çin için bölgenin mühim olması; Çin merkezli "Yeni İpek Yolu" Projesi ve Rus Girişimi olan Avrasya Ekonomik İşbirliğidir (Gonca, Kodaman 2016:1254) ve Rusya içinde; jeopolitik güvenliktir. Küresel güç olma potansiyeli olan ülke Türkiye için bölgenin önemi; Küresel enerji ulaşımında transit ülke konumunda kalarak kendi ticaretini uluslararası alanda arttırmaktır. Tarihe baktığımızda dünyada yaşanan gerginliklerin çoğu enerji bakımından zengin olan bölgelerde yaşanmıştır. Hazar Denizi'nin enerji bakımından zengin olması, uzun dönemden beri petrol yataklarının bulunması, küresel düzeyde enerji ihtiyacı artan dünyanın başat güçlerinin ve çok uluslu şirketlerin dikkatlerini üzerine çekmiştir.

Uluslararası enerji bağımlılığının giderilmesinde sadece enerji üretimi yetmemekle olup, beraberinde enerjinin hangi yollarla uluslararası pazara taşınması da işin önemli kısmıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan üç Türk Cumhuriyetleri olan Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'a kıyıdaş ülke olduktan sonra ekonomik açıdan ülkesini kalkındırmak istemiştir ve buna yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Yeni bağımsızlık kazanan bu ülkelerin yeterli altyapısı olmaması ve Hazar'ın hukuki statüsünün ne olduğunun belirsizliğinden dolayı birtakım zorluklarla yüzleşmiştirler. Tabii, altyapıya sahip uluslararası şirketler Hazar'a kıyıdaş olan üç bağımsız ülkeyle yakından ilgilenmeye başlamıştır ama kıyı ülkeleri arasındaki güven ve çözülemeyen Hazar'ın statü problemi bu şirketlerle işbirliği yapmasında engel olmuştur.

Jeostratejik öneme sahip olan Hazar denizi üzerine tartışmalar, görüşmeler yapılmasına rağmen günümüzde tam çözüme kavuşmamıştır. Tam çözüm olarak Hazar'ın deniz yatağı ile ilgili tam sınır bölgelerinin belirlenmemesi ve ülkeler arası anlaşmaya bağlı kalmasıyla alakalıdır (Kahraman 2019:610). Ülkeler arası politik ve ekonomik çıkar sorunlarından dolayı bazen devletlerarası anlaşmaya varmak sıkıntılar

yaratabilmektedir. Kıyıdaş ülkeleri olan Rusya ve İran, Hazar'ın statü probleminde politik çıkar açısından çözüm aramaktayken, diğer üç Türk ülkesi ise, ekonomik çıkar yönünden çözüm aramaktadır. Daha önceki literatür çalışmalarında özellikle Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ele alınmıştır ve bunun üzerine çözüm, öneriler verilmiştir ama asıl sorunun ne olduğunu, bu bölgedeki bölgesel gücün kim olduğu, SSCB döneminde uygulanan "Yayılmacılık Politikası" ile statü problemini beraber ele alarak postkolonyal teori çerçevesinde değerlendirme yapılmamıştır ve Hazar statü sorununun kıyı ülkelerine etkisi üzerine fazla durulmamıştır.

Aktau Zirvesi ile Hazar Denizi'nin hukuki statüsü kısmi olarak çözüme ve resmiyete kavuşturulmuştur. Yani geçmişe göre Türk kıyı ülkelerinin lehine yapılmış başarılı sözleşme olmuştur ama çözüme kavuşan bölge sadece Hazar'ın üst kısmıdır. Büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine zengin Hazar Denizi'nin statü problemi üzerine geleceğe doğru tam anlaşmaya varılması kıyıdaş ülkelerin her birinin izlediği politikalar acısından faydalı olacaktır. Hazar'ın deniz dibi BMDHS'ne göre bölünmesine karar verilmiştir ama daha detaylı şekilde çözüme kavuşturulmamıştır. Kıyı ülkeleri aralarında yeni bir gerginlik yaşanmaması açısından bu sorunun doğal kaynakların konumu ve ülkelerin bu konuma erişebilirliği göz önüne alınarak karar vericilerin devletlerin uluslararası çıkarlarına askeri düzeyde zarar verme potansiyelinin yüksek olmasından dolayı tarafları ortak bir karar etrafında buluşturmalıdır. Hazar Denizi'nin hukuki statü problemi çözülürken her devlet için kendi çıkarı önemli olduğu gibi, kıyıdaş ülkeler arasında eşit biçimde paylaşılması, eşit bölgesel sektörlere bölünmesi önem arz etmektedir.

Hazar denizi, özel statüye sahiptir. Hazar Denizi probleminin tam çözümü Türkiye, ABD, AB ve Çin gibi gelişmiş ekonomiye sahip ülkeler ile enerji işbirliğinde yolları açmıştır. Hazar bölgesi gerek Avrupa gerekse de Asya'nın petrol ve doğal gaz piyasalarında ve enerji jeopolitiğinde büyük öneme sahiptir. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı'nın inşası için büyük önem arz eden anlaşmanın süreç içerisinde Türkmen gazını Avrupa'ya taşıyacak büyük bir ulaşım koridorunu ortaya çıkarma potansiyeli bu bağlamda stratejik önemdedir.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsündeki belirsizlik nedeniyle bugüne kadar Türkmenistan ve Kazakistan petrol ve doğal gazını dünya piyasalarına ulaştıracak deniz altı boru hattı inşa edilememiştir. Hazar bölgesi enerji kaynakları üzerinde cereyan eden

uluslararası rekabette Türkmen gazına talip olan ABD, AB ekseni gerekse de Çin ve Hindistan ilgi göstermektedir. Bütün sebeplerle Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Anlaşması kıyıdaş beş ülke açısından ve bölgesel, küresel sonuçları itibariyle son derece önemli bir gelişmedir. Küresel dünyanın dijitalleşmeye doğru gittiği süreçte yeni teknolojileri geliştirmek ve çalıştırmak açısından doğal enerji kaynaklarına olan bağımlılığın daha da artacağı göz önünde bulundurularak, Hazar Denizi'nin zengin enerji rezervleri daha çok mühim yere sahip olacaktır ve Avrasya jeopolitiğindeki Orta Asya ülkelerinin uluslararası alandaki ve bölgedeki rolü artacaktır.

Küresel ülke bazında yaşanan sorunlar enerji talebinin artmasına neden olurken, enerji güvenliğinin önemini bir daha hatırlatmıştır. Örneğin; günümüzde yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı sonucunda enerjinin özellikle küresel güç olan AB için Rusya'ya karşı izlediği politikası enerji ithalatı bakımından zora sokmuştur. Böyle durumun uluslararası ortamda yaşanması en büyük sıkıntının tedarik zincirinde yaşanacağını göstermektedir. Tabii böyle bir durumda net sıfır hidrojen ve karbon yakalamanın, depolamanın yanı sıra, uzun süreli pil depolaması elde etmek için merkezi olan gelişen teknolojilerde yeniliği teşvik edecek politikalara da ihtiyacımız vardır. Bu verilen örneğe dayanarak, Hazar Denizi probleminin daha önce karara bağlanarak AB'ye doğal kaynak rezervi sağlayabilseydi, AB bu yaşanan enerji krizinin önüne kolay geçebilirdi. Rusya'ya olan bağımlılığını azaltarak enerji akışını Hazar'ın diğer kıyı ülkelerinden sağlardı. Bunun gerçekleşmesinin bugüne kadar zor olması Rusya'nın kıyı ülkeleri üzerindeki baskısının sonucudur. Hazar Denizi'nin doğal rezervine zengin olması bu enerji krizi döneminde Hazar'ın önemini daha çok arttırarak, yapılacak olan anlaşmaların ve girişimlerin hızını arttırmaya devam edecektir.

Sonuç olarak daha önce bahsedildiği gibi Hazar'a kıyısı olan Türk devletleri, eski Sovyetler Birliği'nin, Rusya toprakları üzerinden ihracat yollarına olan bağımlılığından muzdaripti. Hazar Havzası'ndaki Türk devletleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan önemli enerji kaynaklarını çıkarmayı, doğal kaynaklarından doğru yollardan yararlanmayı ve büyük güçlerle rekabet etmeyi yapılan ve geliştirilecek olan yeni projeler bazında başaracaktırlar. Hazar Denizi'nde yapılabilinecek alternatif yollar tartışıldı ve bazı alternatif boru hatları inşa edildi, ancak mevcut önemli Rus etkisi bu fırsatı azaltmaktadır. Ayrıca Hazar Havzası enerji rezervlerine ilişkin tam olarak doğru olmayan veriler nedeniyle, Hazar Denizi için yapılan yatırımlar ve projeleri daha az çekici hale getirilmektedir ve bu durumda Rusya

Federasyonu'nun enerji siyasetinde hala baskın olmasını sağlamaktadır. Artık oyunun daha anlaşılır kuralları bölgeye çeşitli yatırımcıları çekecek ve Batı boykot etse bile Doğu'dan ve Orta Doğu'dan, Güney Asya'dan yatırımcılar gelecektir. Bu, kuşkusuz bölgedeki tüm sektörlerdeki çalışmaları yoğunlaştıracak ve bu da yeni anlaşmaların imzalanmasını ve çeşitli konularda fikir birliği aranmasını gerektirecektir.

KAYNAKLAR

Amirbek, Aidarbek (2015), "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımları Acısından Analizi", Karadeniz Araştırmaları, Sayı:46, s.30. http://www.karam.org.tr/Makaleler/2132810663_03.Aidarbek%20AM%C4%B0RBEK.pdf (05.05.2021).

Aras, O. N. "Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi (The Economic Structure of Azerbaijan and Economic Importance of its Energy Resources)", *2023 Dergisi*, 2003, pp.40-50 https://www.researchgate.net/publication/318774528_Azerbaycan'in_Ekonomik_Yapisi_ve_Enerji_Kaynaklarinin_Ekonomik_Onemi_The_Economic_Structure_of_Azerbaijan_and_Economic_Importance_of_its_Energy_Resources_2023_Dergisi_2003_pp40-50 (26.06.2021).

Arı, T. (1996), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.

ARI, T. (2010), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, Bursa: MKM Yayınevi.

Arslan, F. (2011), *Hazar'ın Kurtlar Vadisi, Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları*, Gaziantep: Karakutu Yayınları.

Aydın, A. (2015), Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Vizyoner Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, ss.1-11.

Bacık, Gökhan."Son Emperyalizm Denemesi Üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Rus Yayılmacılığı",Bilig-10/Yaz'99,s.36-37 http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3474-published.pdf (28.05.2021).

Başayvaz, L. (2019), "Rusya'nın Yakın Çevre (Orta Asya) Politikası", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayar, A. (2019), Yeni Kuşağa Eski Yol, Çin Batı'ya Açılan Kapısı: OBOR, Defense. Türk Dergisi, https://www.defenceturk.net/yeni-kusaga-eski-yol-cin-batiya-acilan-kapisi-obor adresinden alındı.

Bin, H. (2014), Oil and Gas Competition between China and Central Asia in an Environment of Political and Resource Competition//Petroleum Science, Vol. 11, No 4, p:596-605.

Brant, B. F. (2009), *Bakü Gezisinden (1900)*, Avrupa Bülteni No: 9. 1900. https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1880-1900/Brandt_B/text1.htm.

Budak, H. Ö. (2016), *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, Ankara: Öztepe Matbaacılık.

Bulut, N.D. (2022), Ukrayna – Rusya Savaşının AB'nin Enerji Güvenliğine Etkisi, TUIC Akademi, https://www.tuicakademi.org/ukrayna-rusya-savasinin-abnin-enerji-guvenligine-etkisi/ adresinden alındı.

Büke, H. (2007), Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Kırıkkale.

Çelebi, B. (2022), Enerji Krizi ve Rusya-Ukrayna Savaşı, Daktilo 1984, https://daktilo1984.com/bultenler/enerji-krizi-ve-rusya-ukrayna-savasi/ adresinden alındı.

Çelebi, E. *Seyahat Kitabı*, 17. Yüzyıl Ortası,

http://apsnyteka.org/file/Chelebi_Kniga_puteshestviy(1).pdf adresinden alındı.

Çetin, N., Imashova, Zh. (2017), Rusya'nın Orta Asya Politikaları, VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk Rus İlişkileri", KARASAM, ISBN: 978-975-2481-03-9.

Çıtak, E (2014). "Postkolonyalizm ve Batı Sinemasında Doğu-Batı Ayrımına Yönelik Postkolonyal Öğeler", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 2, ss. 561-578.

Çobanlı, O. "Central Asian gas in Eurasian power game", *Energy Policy*, 2014, Vol: 68, pp. 348-370, https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.12.027 (25.06.2021).

Deev, M. G., Hain V. E. HAZAR DENİZİ // Büyük Rus Ansiklopedisi. Elektronik versiyon (2016); https://bigenc.ru/geography/text/2050560 (07.04.2022).

Djalili, M. R., Kellner. T. (2009), (Çev. Uzmen R.), *Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Doğan, İ. (2016), *Devletler Hukuku* (3. Baskı), Ankara: Astana Yayınları.

Dumas, A. (2016), *Kafkaslar 1858* (1. Baskı), (Çev. Birsel. H.), İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayınevi.

Erkeç, U. F. (2021), The role of Interregional Transportation As A Factor of Development in the New World Order, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Sayı 5 (2) S:499-560, ORCID: 0000-0001-9652-1350.

Foreign Oil Companies Operating in Iran. URL: https://wikileaks.org/gifiles/attach/9/9415_oil%20companies%20in%20Iran%20-%20Final.doc (22.01.2022).

Gharji, Elham. Hazar'da Rusya ve İran: tarihsel rakiplerden bölgesel müttefiklere mi? Coimbra Üniversitesi, 2019. http://caspianet.eu/2019/01/10/russia-and-iran-in-the-caspian-from-historical-rivals-to-regional-allies/

Gonca, İ. B. , Kodaman, T. "Jeoekonomik Hayaller: Çin'in Yeni İpek Yolu Girişimi'nin Orta Asya'da Algısı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt: 5, Sayı: 5, s. 1254. 10.15869 / itobiad.17865 (25.06.2021).

Gür, N. (2022), Küresel Enerji Krizinin Sancıları, Sabah, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/nurullah-gur/2022/03/13/kuresel-enerji-krizinin-sancilari adresinden erişime açık kaynaktan alındı.

Gürpınar, B.B., Kesici. A. "CLINTON'DAN BUSH'A ABD'NİN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI" *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2005, Sayı: 33, s. 167–190.(05.04.2022).

Hacıoğlu, N. (2018), 5 Ülke Hazar'ı Paylaştı, Hürriyet, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/5-ulke-hazari-paylasti-40926515 adresinden erişime açık olan kaynaktan alınmıştır.

Harunoğulları, M. "Hazar Havzasındaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2016, Vol: 7, Issue: 25, pp. (133-162).

Harunoğulları, M. "Legal status of the Caspian Sea and sharing of energy resources: Disputes and struggles between the Riparian Countries". *International Journal of Geography and Geography Education*, 2018, 38, 202-217.

Heinrich, A. Pleines, H. "Mixing geopolitics and business: How ruling elites in the Caspian states justify their choice of export pipelines", *Journal of Eurasian Studies,* 2015, Vol: 6, Issue: 2, pp. (107-113).

Heinrich, A., Pleines, H. Jeopolitik ve İş Dünyasını Karıştırmak: Hazar Devletlerindeki Yönetici Seçkinler İhracat Boru Hatları seçimlerini Nasıl Haklı Çıkarıyor?, 2015, Journal of Eurasian Studies 6, s:109.

Heyderov, Perviz. "Dosluk Galib Geldi, amma Düşmanda olabilirdi", 2021. https://azvision.az/news/246416/---dostluq-qakib-geldi,-amma-dusmencilik-de-ola-bilerdi-%E20%80%93--tehlil---.html

Hosking, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 326-327.

I, Arınç, S. Elik, "Turkmenistan and Azerbaijan in European Gas Supply Security", In: *Insight Turkey*, 2010, Vol. 12, No. 3, p. 174. https://www.jstor.org/stable/26334111?read-now=1&seq=1 (25.06.2021).

İnce, A. (2020), "Çin'in Kamu Diplomasisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi" Raporu, Sahipkıran/SASAM, https://sahipkiran.org/2020/03/03/bir-kusak-bir-yol-projesi/ adresinden erişime açık kaynaktan alındı.

İşcan, İ. H. "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", *Sosyo Ekonomi*, 2010, özel sayı, s. 85, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197671 (21.06.2021).

Jaffe, A. (2001), *The Security of the Caspian Sea Region, US Policy towards the Caspian Region can the Wish List be Realized? The Security of Caspian Sea Region.* Gennady Chufrin (ed.). - Oxford: Oxford University Press,p:136-150.

Kahraman, Şeyda Türkay ."Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme", *ERÜFD*, 2019, Cilt:15, Sayı:2, s.610. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/856826 (05.01.2021).

Kalehsar, Omid Shokri (2021), *Yeni Çağın Uluslararası Bağlamı ve Hazar Denizi Bölgesi* (VI), ABD: Schar Politika ve Yönetim Okulu, George Mason Üniversitesi, Fairfax.

Kaliyeva, D. (2004), The Geopolitical Situation in the Caspian Region – Enero de: UNISCI Discussion Papers, p:10.

Karagöl, E. T. , Kızılkaya, M., Kaya, S. (2016), "Hazar'da Enerji Denklemi", *SETA,* İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., Sayı:155, s.15. (05.01.2021).

Kaya, N. E. (2018), TANAP, TAP Pipelines Interconnect At The Turkey-Greece Border, Anadolu Agency, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea adresinden erişime açık kaynaktan alındı.

Kazakhstan (2004), http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html (erişim tarihi: 29 Haziran 2004'den naklen B. Bulut Çınar, Abdulkayyum Kesici, "Abd'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye," İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No 33, Ekim, 2005, s.171.

Kocaman, Muhammed Emin. "Hazar Havzasının Hukuki Statüsü", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* 2018, Cilt:9, Sayı:1, s.102. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/416129 (05.01.2021).

Koçak, Konur Alp. "Hazar Denizinin Anlaşma ve Olası Yansımalar". *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi,* Sayı: 16, 25.08.2018. https://www.tasav.org/ (28.10.2021).

Konca, K. A. (2011). Türkmenistan Ülke Raporu. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını, Ankara.

Kubicek, P. Hazar Havzasında Enerji Politikaları ve Jeopolitik Rekabet, Avrasya Araştırmalar Dergisi 4 (2), 2013, s:172.

Kubicek, P. Hazar Havzasında Rus Enerji Politikası. Dünya İşleri 166 (4), 2014, s:2019.

Kubicek, P. Russian Energy Policy in the Caspian Basin //World Affairs. Spring – 2004. -Vol. 166. - No. 4. – P. 207-217 DOI: 10.32523/2616-7255-2020-131-2-56-67

L.C, Dunsterville.(2016), Dunsterforce Gizli Ordu, Bakü'de İngiliz-Ermeni işgali. Çeviri Cengiz İ. Çay. T&K yayınları 2016. s 146.

Laumulin, M.(2007), The geopolitics of XXI Century in Central Asia. -Almaty: Kazakhstan Institute for Strategic Studies at the President, p:320.

Lock, S., Yang M., Chao-Fong L., Belam M. (2022), A New 'Iron Curtain' Is Descending Between Russia and The West, Russia's Foreign Minister Says – As It Happened, The Guardian, https://www.theguardian.com/world/live/2022/jun/30/russia-ukraine-war-nato-says-moscow-is-biggest-direct-threat-to-west-lysychansk-under-relentless-shelling-governor-says-live-news?filterKeyEvents=false&page=with:block-62bdd25b8f08c684acc0d209#block-62bdd25b8f08c684acc0d209 adresinden alındı.

Mackenzie, W. (2022), The Russia/Ukraine War And It's Implications For The Energy Markets, https://www.forbes.com/sites/woodmackenzie/2022/04/28/the-russiaukraine-war-and-its-implications-for-the-energy-markets/?sh=2eeac74619be.

Metin, M., Saraç, D. (Ed.),(2004), *Politik ve Bölgesel Güç Hazar* (1. Baskı), İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Mohammad Reza Djalili, Thierry Kellner (2009), *Yeni Orta Asya Jeopolitiği: SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, (Çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, s. 67.

Montgomery, S. L. (2022). War in Ukraine is changing energy geopolitics. The Conversation: https://theconversation.com/war-in-ukraine-is-changing-energy-geopolitics-177903 adresinden alındı.

Mustafayev, İlkin.(2019), "Hazar'ın Statü Sorunu ve Uluslararası Hukuk Acısından Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ongarova, Yerkinay. "Hazar Denizi Statü Sorunu", *TÜRK YURDU Dergisi*, 2014, Sayı: 326. https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=370 (05.01.2021).

Özsoy, Bahar. "Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2019, 8(1): 451-468, (28.10.2021).

Rozman, J. (2022), Western Policy Is Pushing Russia Towards China, Great Power Competition, The National Interest, https://nationalinterest.org/feature/western-policy-pushing-russia-towards-china-203465 adresinden alındı.

Rumelili, B. (2016). "Batı Merkezcilik ve Postkolonyalizm", Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler, Evren Balta (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 203-220.

Said, E. (2012*), Şarkiyatçılık*, (Çev. Ülner B.), İstanbul: Metis Yayınları.

Said, E. W. (1994), Culture and Imperialism, Vintage Books, New York.

Sarıahmetoğlu, N. (1998), "Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", A.Yalçınkaya (Der), Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam Yay., 23-38.

Scarborough, Isaac. (2021), Sovyet Komuta Ekonomisinde Orta Asya, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277727.013.504.

Sergeev E. (2019). Shot 26 Commissars of the Baku Commune: the Myths and Realities of the Soviet-British Relations in the Caucasus and Central Asia 1918. Novaia i noveishaia istoriia (3), pp.48-60 DOI: 10.31857/S013038640003984-0.

Smith, S., Owens, P. (2006), "Alternative Approaches to International Theory", Baylis J., Smith S. (Ed.), The Globalization of World Politics, Oxford University Press, New York, 3. Baskı, ss. 271-296.

Şüküroğlu,M., Baitzhaunova, S. (2003), "Hazar Havzası'nda Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları", Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, M. Seyfettin Erol (der.), 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, Ankara, ASAM Yayınları.

Takar, M. (2018). *Rusya'nın Avrasyacılık Yaklaşımında Orta Asya Ülkelerinin Önemi.*

Tanas, Karagöl, E. (2022), Dünyada Petrol ve Doğalgaz Rezervleri. https://www.yenisafak.com/yazarlar/erdal-tanas-karagol/dunyada-petrol-ve-dogalgaz-rezervleri-2062300

Tapai, F.S. (2021), "Geopolitics in the Caspian Sea: outsiders are not welcomed", Atalayar, https://atalayar.com/en/content/geopolitics-caspian-sea-outsiders-are-not-welcomed.

Taşkın, D. (2014). Enerji diplomasisi açısından siyasallaşan mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu. Türk Coğrafya Dergisi, (62), 29-38. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21219/227743

Uyar, C. (2021), Teritoryal Çatışmalarda Dış Aktörlerin Rolü: Koreler Örneği, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Hayrettin. "Hazar Denizi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, Cilt:17, s.113-115. https://islamansiklopedisi.org.tr/hazar-denizi#3-hazar-gaz-ve-petrolleri (05.01.2021).

Yağdıran, Yaşar Hüseyin (2011), "Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanlığı Problemi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.

Yalçınkaya, A., Tuğlu. D. (Ed.), (2019). *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, Ankara: Astana Yayınları.

Yeniacun, S. H. (2013), *Enerji Jeo-Politiği, Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler*, İstanbul: Fikir Enstitüsü Yayınları.

Yolcu, Tuğba (2014), "Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi,* Sayı 4, s.14-15. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/371696 (05.01.2021).

Yusufli. İ. (2021), *Bakü'nün General Dunsterville Tarafından İşgali (Birinci İngiliz Misyonu)*, Anadolu Tarih. https://anadolutarih.com/bakunun-general-denstervil-tarafindan-isgali-birinci-ingiliz-misyonu/.

Zavyalova, E. B. (2017), *Caspian Dream and a Geopolitical Reality*, Economics and Management: Problems and Solutions,Vol. 1. No. 5. Pp. 41–48.

Zhaissenbayev, Kazbek. (2004), "Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zimnitskaya, Hanna., Geldern, J. (2011), "Is the Caspian Sea a sea; and why does it matter?", *Journal of Eurasian Studies,* Vol: 2, Issue: 1, https://doi.org/10.1016/j.euras.2010.10.009 (25.06.2021).

Боголюбов, А. П. (2014), Записки моряка-художника, Самара: Изд-во Агни, ISBN: 978-5-89850-234-8.

Бутаев, А. М. (2004), Каспий: зачем это Западу? , Москва: Издательство МГУЛ.

Долгая, С. (2019), Средний Коридор: больше возможностей для транзита из Китая в ЕС, Logist Today, https://logist.today/dnevnik_logista/2019-11-04/srednij-koridor-bolshe-vozmozhnostej-dlja-tranzita-iz-kitaja-v-es/ adresinden erişime açık kaynaktan alındı.

Катона, В.(2017), Нефть и газ Каспийского региона между Европой и Азией, РСМД, ussiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/neft-i-gaz-kaspiyskogo-regiona-mezhdu-evropoy-i-aziey/ adresinden alındı.

Качалова, А. (2019), Об особенностях переговорного процесса по Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, *Международная Жизнь*, https://interaffairs.ru/jauthor/material/2210 (05.01.2021).

Кутузов, М. (2020), Постколониальное развитие: особенности, опасности, возможности перспективы (Кавказский вариант), https://archipelag.ru/authors/kutuzov/?library=1384 adresinden alındı.

Мамедов, И.Б. (2015), Политическая деятельность иностранных транснациональных компаний в Каспийском регионе: сравнительный анализ, Политология, № 1, с. 4. - С. 222–239.

Мамедов, И.Б. (2016), Особенности влияния транснациональных корпораций развитых стран на внешнюю политику национальных государств, Вестник Московского университета. Серия 12: Политология (ранее: Научная теория коммунизма; Социально-политические исследования),

Выпуск 4.

Мамедов, И.Б. (2016), Становление и развитие политических исследований деятельности транснациональных корпораций, Мировая политика, № 1. - С. 6–18.

Микешин, М. О. (2008), Из путевых заметок // Исторический вестник, № 9. 1903, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Mikeshin/text.htm.

Новиков, А.И., "Записки городского головы", С-Петербург, 1905, https://wiki.wargaming.net/ru/Navy:Каспийское_море (25.02.2021).

Писемский А. Ф.: биобиблиографическая справка "Русские писатели". Биобиблиографический словарь. Том 2. М--Я. Под редакцией П. А. Николаева.М., "Просвещение", 1990, http://az.lib.ru/p/pisemskij_a/text_0390-1.shtml

Пляйс Я. А. Политико-административная элита современной России: проблемы трансформации // Власть. 2015. Том 23. № 4. С. 29-33, https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/issue/view/179 adresinden alındı.

Пушкарёва, В.В., Каспийский регион в современной политике: проблемы регионального сотрудничества // Вестн. Удм. ун-та. Социология. Политология. Международные отношения. 2021. Т. 5, вып. 2. С. 211-220. https://doi.org/10.35634/ 2587-9030-2021-5-2-211-220.

Сафарян, Армен Ваневич, Роль энергетической дипломатии в определении статуса Каспийского моря (политико-правовые аспекты) : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 Москва, 2006, 231 с. РГБ ОД, 61:07-23/48.

Сидоров, С.А. (2021), Каспийский регион в системе международных отношений, Право и государство: теория и практика, ISSN: 1815-1337, 4 (196). стр. 162–165. Дои: 10.31249/rimm/2021.04.04.

Халова Г. О., Сычева А. М., Спивак В. Ю. (2013), Деятельность китайских нефтегазовых компаний в провинциях Центральноазиатского региона, Люди и компании ИНДЕКС 4.

İnternet Kaynakları

"5 Ülkenin Anlaştığı 'Hazar Denizi'nin Statü Sorunu' Nedir?", Stratejik Ortak, 15.08.2018. https://www.stratejikortak.com/2018/08/hazar-denizi-statu-sorunu.html (05.01.2021).

CNN Türk.Com (2021), Zengezur Koridoru nerede, neden önemli? Zengezur Koridoru haritadaki yeri!, https://www.cnnturk.com/yasam/zengezur-koridoru-nerede-neden-onemli-zengezur-koridoru-haritadaki-yeri.

Country Analysis Brief: Kazakhstan. EIA Independent Statistics & Analysis [Electronic resource]. -2017. -URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/kazakhstan.pdf (10.05.2022).

EIA (2013), Hazar Denizi Bölgesindeki Petrol ve Doğal Gaza Genel Bakış, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea.

EIA (2013), Turkmenistan. https://www.eia.gov/international/analysis/country/TKM

Eurostat (2022), "EU Energy Mix and Import Dependency 2020", https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=EU_energy_mix_and_import_dependency#Natural_gas.

Hazar Denizi Bölgesinde Petrol ve Doğal Gaz Üretimi Artıyor, 2013, https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911.

Kazakistan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı Resmî Sitesi. URL: http://energo.gov.kz/index.php?id=7834 (22.01.2022).

Sozcu.com.tr (2022), Almanya için yarın kritik gün: Rusya doğalgazı kesiyor, https://www.sozcu.com.tr/2022/ekonomi/almanya-icin-yarin-kritik-gun-rusya-dogalgazi-kesiyor-7242297/.

World Bank Group (2019), Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors, The World Bank IBRD/IDA, https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/publication/belt-and-road-economics-opportunities-and-risks-of-transport-corridors.

Руссо, М. (2017), Советская Средняя Азия: Колонии или Нечто Иное, https://polit.ru/article/2017/06/14/ps_abashin/.

Цепко, Д. (2022), https://zen.yandex.ru/history_world.